

МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ
ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

УСЮК ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА

УДК 330.837:338.432:65.012.23

**ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:
ЗІНЧУК Тетяна Олексіївна
доктор економічних наук,
професор

Житомир – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ.....	12
1.1. Сутність та особливості підприємництва	12
1.2. Інституційна складова розвитку сільського підприємництва.....	31
1.3. Методичні підходи до оцінки інституційних умов функціонування суб'єктів сільського підприємництва.....	50
Висновки до Розділу 1.....	62
РОЗДІЛ 2. СТАН ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В ІНСТИТУЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	65
2.1. Тенденції формування та функціонування суб'єктів підприємницької діяльності у сільській місцевості.....	65
2.2. Вплив інституцій на розвиток сільського підприємництва....	93
2.3. Ефективність заходів інституційного регулювання та підтримки підприємницької діяльності	115
Висновки до Розділу 2.....	132
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ АДАПТАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ДО УМОВ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА.....	136
3.1. Імплементация інституційних новацій у діяльність суб'єктів сільського підприємництва.....	136
3.2. Модель зростання ефективності підприємницької діяльності у сільській місцевості у контексті інституційних змін.....	156
3.3. Інституційна матриця розвитку сільського підприємництва..	172
Висновки до Розділу 3.....	186
ВИСНОВКИ.....	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	193
ДОДАТКИ.....	216

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасні інституційні засади розвитку сільського підприємництва стали наслідком трансформацій, які впродовж останніх десятиріч відбувалися в аграрному секторі економіки України. Відсутність досвіду перетворень у сільському господарстві, дієвого інституційного механізму і дотримання традицій управління змінами з минулого століття призвели до неспроможності інституцій сприяти ефективному функціонуванню сільських підприємницьких формувань.

За таких умов сільське підприємництво як рушійний чинник відродження села неспроможне стати повноцінним суб'єктом ринку, тому потребує розробки цілеспрямованих заходів з інституційного регулювання та забезпечення сприятливих умов для створення і функціонування підприємств. Без належної державної підтримки, своєчасних інституційних впроваджень та за надмірного впливу регулюючих інститутів виникла реальна загроза припинення виробничо-господарської діяльності підприємницьких формувань у сільській місцевості. Враховуючи необхідність подолання інституційних бар'єрів, консолідації неформальних інституцій з формальними у розвитку сільського підприємництва, існує нагальна потреба в перебудові існуючої інституційної системи з обов'язковим врахуванням законодавчих, економічних, екологічних, політичних, суспільних стимулів, вимог та обмежень.

Розвиток інституціоналізму як напряму економічної науки висвітлено у працях фундаторів інституціональної теорії: А. Аузана, О. Вільямсона, Т. Веблена, Дж. Кларка, Дж. Коммонса, Р. Коуза, Д. Норта, Е. Остром та багатьох інших. Серед вітчизняних науковців теоретико-методологічні основи формування інституційної парадигми розвитку аграрного сектора економіки у своїх дослідженнях обґрунтовували О. Бородіна, Т. Гайдай, В. Гриценко, М. Дубініна, Ю. Коваленко, Ю. Лопатинський, М. Малік, О. Мороз, П. Саблук, Р. Пустовійт, О. Шпикуляк та ін. Проблеми розвитку

підприємницької діяльності в сільській місцевості знайшли своє відображення у працях Ю. Амосова, Ю. Губені, В. Збарського, В. Зіновчука, Т. Зінчук, М. Ільчука, М. Костриці, І. Прокопи, В. Ткачука, В. Юрчишина та ін. Водночас дискусійними залишаються питання, пов'язані з ліквідацією неузгодженостей щодо впровадження інституційних змін у діяльність сільських підприємницьких формувань. Відтак, потребують окремого наукового дослідження проблеми подолання існуючих інституційних бар'єрів у розвитку сільського підприємництва, серед яких найбільш вагомими є недосконалість і суперечності в законодавчих нормах, порушення ринкових "правил гри", опортуністична поведінка партнерів, подолання обмежень у режимі інституційної "пастки" тощо. Реальність ситуації вимагає розробки дієвих заходів зі стабілізації інституційних засад розвитку сільського підприємництва, що обумовлює актуальність проведення дослідження, його мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота відображає результати наукових досліджень, проведених відповідно до плану науково-дослідних робіт Житомирського національного агроекологічного університету за темою: "Розробити та обґрунтувати стратегічні напрями і пріоритети пореформеного розвитку аграрного сектора Північно-Західного регіону України" (номер державної реєстрації 0104U008697). Автор є співвиконавцем Державної бюджетної теми Департаменту економічного розвитку аграрного ринку Міністерства аграрної політики та продовольства України: "Кон'юнктура світового та регіональних ринків сільськогосподарської продукції і продовольства за УКТ ЗЕД 01–24 та її вплив на стан ринкової рівноваги на аграрному ринку України" (номер державної реєстрації 0112U006529). У процесі роботи над темами наукових досліджень проведено системний аналіз кон'юнктурних змін на аграрних ринках зарубіжних країн та обґрунтовано сучасні аспекти розвитку сільського підприємництва в умовах зростаючої зовнішньої конкуренції й мінливого інституційного середовища.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування та удосконалення науково-теоретичних засад і розробка практичних рекомендацій щодо розвитку сільського підприємництва в умовах адаптації до інституційних змін. Досягнення зазначеної мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- інтерпретувати зміст основних дефініцій теорії інституціоналізму та сформулювати авторське визначення сільського підприємництва;
- розробити методику обчислення вагомості інституцій та розрахунку коефіцієнта інституційного розвитку суб'єктів сільського підприємництва;
- виявити закономірності еволюційних змін та сучасні тенденції розвитку підприємницької діяльності у сільській місцевості;
- ідентифікувати чинники інституційного характеру, що стримують розвиток сільського підприємництва;
- встановити алгоритм процесу імплементації інституційних змін у діяльність сільських підприємницьких формувань;
- удосконалити методичні підходи щодо дослідження особливостей формування та напрямів зниження рівня трансакційних витрат у діяльності суб'єктів сільського підприємництва;
- розробити модель зростання ефективності підприємницької діяльності на сільських територіях з врахуванням впливу основних чинників інституційного середовища;
- обґрунтувати необхідність формування інституційної матриці розвитку сільського підприємництва;
- узагальнити пропозиції щодо удосконалення інструментів механізму інституційного забезпечення розвитку сільського підприємництва.

Об'єктом дослідження є процес розвитку сільського підприємництва у контексті змін інституційного середовища.

Предмет дослідження – сукупність теоретико-методологічних, науково-прикладних інституційних підходів щодо становлення та функціонування підприємницьких формувань у сільській місцевості.

Методи дослідження. Процес наукового пошуку базувався на загальнонаукових та спеціальних економічних методах. Для формулювання базових принципів, теоретичного узагальнення висновків та аналізу результатів досліджень інших науковців використано *абстрактно-логічний метод*. Аналіз етапів розвитку сільського підприємництва здійснено за допомогою *історико-економічного методу*, зокрема *прийому історичної деталізації*. Використання прийомів *соціологічного методу* дозволило з'ясувати сучасний стан та основні пріоритети розвитку сільського підприємництва в умовах мінливого інституційного середовища. Для оцінки рівня інституційного забезпечення та ефективності розвитку сільських підприємницьких формувань застосовано *статистико-математичний метод*. У роботі також використовувалися *графічний* та *табличний* прийоми з метою наочного представлення інформації, її систематизації та відображення аналітичних даних.

Для детального дослідження сприятливості інституційного середовища, визначення сильних та слабких сторін у розвитку сільського підприємництва використано *матричний метод*. У межах *економіко-математичного методу* застосовано прийоми *множинного кореляційно-регресійного аналізу* (для визначення впливу детермінант інституційного середовища на економічний стан підприємств) та *моделювання* (для розробки моделі оптимізації рівня трансакційних витрат). Використання прийому *сценарного моделювання* дозволило обґрунтувати напрями підвищення ефективності традиційного господарювання в умовах адаптації підприємств до інституційних змін. Для удосконалення методичних підходів до управління інституційними змінами формального і неформального характеру у контексті розвитку сільського підприємництва застосовано методи *аналізу та синтезу, індукції та дедукції*. З метою обґрунтування адекватності пропонованих моделей на прикладі

окремих сільських підприємницьких формувань використано *монографічний метод*.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження склали Закони України, Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, офіційні матеріали Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державної служби статистики України, Департаменту агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації та Головного управління статистики у Житомирській області, річні звіти суб'єктів підприємницької діяльності, періодичні видання, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, інформаційні ресурси всесвітньої мережі *Internet*, результати власних наукових аналітичних та соціологічних досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

вперше:

- розроблено методичний підхід до оцінки інституційних засад розвитку сільського підприємництва, яким, відповідно до авторської методики інституційного аналізу, передбачено розробку і застосування алгоритму імплементації інституційних змін та побудову інституційної матриці для визначення умов сприятливості інституційного середовища як ключового чинника реалізації підприємницької ініціативи;

удосконалено:

- трактування змісту поняття “сільське підприємництво”, яке пропонується розглядати у бінарному контексті: по-перше, як сукупність ринкових інститутів орієнтованих на отримання економічного й соціального ефекту від виробництва і реалізації продукції; та, по-друге, як комерційну діяльність, ініційовану активними представниками сільської громади, першочергового значення у якій набувають неформальні інституції;

- методику оцінки впливу чинників інституційного середовища на розвиток сільського підприємництва, яка вирізняється тим, що заснована на розрахунку базового аналітичного коефіцієнта інституціоналізації та характеризує вагомість окремо обраної інституції або сукупності споріднених інституцій, роль яких полягає у регулюванні й підтримці підприємництва як виду діяльності;
- механізм забезпечення виконання договірних зобов'язань у межах інституту контрактації, що, на відміну від традиційного підходу, не обмежується нормами законодавчо-правового характеру, а передбачає застосування як стимулюючих, так і стримуючих інструментів, використання яких нівелює ймовірність проявів опортуністичної поведінки учасників підприємницької діяльності;

дістали подальшого розвитку:

- інтерпретація понять “інституція” та “інститут” через розмежування властивих ознак і визначення особливостей впливу на розвиток сільського підприємництва;
- методичні рекомендації щодо підвищення ефективності функціонування суб'єктів сільського підприємництва, відмінність яких полягає в обґрунтуванні напрямів зниження рівня трансакційних витрат як критерію якості впровадження інституційних змін на рівні кожного окремого підприємницького формування у сільській місцевості;
- пропозиції щодо удосконалення інституційного забезпечення і створення на цій основі інноваційно-консультативного центру інформаційної підтримки сільського підприємництва, основними напрямками діяльності якого визначено захист підприємців від несвоєчасного отримання інформації, інформаційної асиметрії й обмеженості її змістовного наповнення в період впровадження інституційних змін.

Практичне значення одержаних результатів. Висвітлені у дисертаційному дослідженні положення та рекомендації є підґрунтям для розв'язання теоретичних і практичних проблем розвитку сільського підприємництва з врахуванням впливу інституційних детермінант. Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх впровадження у підприємницьку діяльність.

Обґрунтовані інституційні засади розвитку сільського підприємництва в умовах зростаючої зовнішньої конкуренції на регіональних та світових аграрних ринках використані Департаментом економічного розвитку аграрного ринку Міністерства аграрної політики та продовольства України при розробці законодавчо-нормативних ініціатив (довідка № 37-11-2-13/12281 від 21.06.2013). Рекомендації щодо удосконалення інституційного забезпечення розвитку сільського підприємництва використано Управлінням агропромислового розвитку Коростенської районної державної адміністрації Житомирської області при розробці та обґрунтуванні поточних і стратегічних програм щодо підвищення ефективності функціонування сільських підприємницьких формувань у контексті сучасних інституційних змін та ринкових перетворень (довідка № 12-13/140 від 04.12.2013).

Пропозиції щодо впровадження прогностичних сценаріїв підвищення ефективності традиційної підприємницької діяльності й визначення напрямів ефективного використання державних асигнувань як одного з інструментів зростання рівня рентабельності підприємства знайшли практичне застосування у діяльності СТОВ “Бондарівське” Коростенського району Житомирської області (довідка № 161 від 09.10.2013). Запропонована автором модель оптимізації рівня трансакційних витрат та впровадження на цій основі сценаріїв зростання традиційних видів діяльності з урахуванням впливу чинників інституційного середовища апробована в господарській діяльності ПОСП “Нива” Коростенського району Житомирської області (довідка № 204 від 17.10.2013).

Теоретичні та методичні засади розвитку сільського підприємництва використовуються у навчальному процесі Житомирського національного агроекологічного університету при підготовці студентів напряму підготовки 6.030504 “Менеджмент” при викладанні навчальної дисципліни: “Світове сільське господарство” та спеціальності 8.03060104 “Менеджмент ЗЕД” при викладанні дисциплін “Менеджмент міжнародного туризму”, “Інтеграційна економіка” (довідка № 1918 від 21.11.2013).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною роботою, в якій висвітлений авторський підхід до вирішення існуючих проблем розвитку сільського підприємництва в умовах інституційних змін. Представлені в роботі результати наукових досліджень є особистими розробками автора. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використані лише ті положення, які є результатом особистих досліджень дисертанта.

Апробація результатів дослідження. Основні результати та положення дисертаційної роботи апробовані на конференціях, зокрема: міжфакультетській науково-практичній конференції молодих вчених “Формування стратегії розвитку регіонального АПК” (Житомир, 2008, 2010); міжфакультетській конференції молодих вчених “Формування стратегії розвитку аграрного сектора” (Житомир, 2011, 2012, 2013); III Міжнародній науково-практичній конференції “Формування та розвиток інтеграційних процесів в АПК” (Полтава, 2011); VII Міжнародній науково-практичній конференції “Соціально-економічні реформи в контексті інтеграційного вибору України” (Київ–Дніпропетровськ, 2011); Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції “Механізм реалізації стратегії розвитку національної економіки” (Тернопіль, 2011); II Міжнародній конференції молодих вчених “Економіка і менеджмент – 2011” (Львів, 2011); V Міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми і перспективи розвитку підприємництва” (Харків, 2011); II конференції молодих вчених-економістів “Стратегічні напрями і пріоритети формування

конкурентоспроможності аграрного сектора” (Житомир, 2011, 2012); Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених, аспірантів і студентів “Підвищення конкурентоспроможності виробничого потенціалу сільського господарства в умовах сталого розвитку” (Харків, 2012); Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій Міжнародному року кооперативів “Кооперативний маркетинг в агробізнесі: проблеми і перспективи розвитку в Україні” (Житомир, 2012); IV Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених (у заочній формі) “Розвиток аграрного підприємництва: тенденції та перспективи” (Київ, 2012); Міжнародній науково–практичній конференції молодих учених, аспірантів і студентів “Науково-методологічні основи підвищення економічної ефективності, інноваційного розвитку та менеджменту аграрного виробництва” (Харків, 2013); II Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених “Ринкова природа інституційних трансформацій сучасних економічних систем” (Чернівці, 2013).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 27 наукових праць загальним обсягом 12,07 д. а., у т. ч. 9 статей у наукових фахових виданнях України (4,06 д. а.), з них 8 – одноосібних, з яких 2 – входять до міжнародних наукометричних баз; 1 розділ колективної монографії (4,31 д. а.), 17 тез доповідей на конференціях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел, який налічує 223 найменування, розміщені на 23 сторінках, 11 додатків. Основний текст дисертації викладений на 192 сторінках, містить 44 таблиці, 55 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

1.1. Сутність та особливості підприємництва

Сільське підприємництво є перспективним вектором розвитку аграрного сектору економіки України. Трансформації, які відбулися у законодавчій базі відповідно до вимог ринкової системи, вплинули на зміну інституції власності та спонукали до формування різних організаційно-правових форм господарювання у сільській місцевості, більшу частину яких очолили соціально активні представники сільської громади. Такі зміни сприяли вирішенню організаційно-економічних та соціально-культурних проблем, пов'язаних із відтворенням трудового потенціалу, зростанням доходів і покращенням життєвого рівня населення, розвитком нових напрямів виробництва й реалізації сільськогосподарської продукції [160, с. 42], а також безпосереднім збереженням села та селянства.

Історичний генезис підходів до визначення сутності підприємницької діяльності зумовлений інтенсивним розвитком економічної науки та суспільства (рис. 1.1). Виникнення кожного нового трактування “підприємництва” взаємодоповнює, узагальнює та надає сучасного забарвлення вже існуючому. При цьому враховуються особливості його становлення в різних галузях економіки. Для конкретизації поняття “сільське підприємництво” необхідно розглянути еволюцію загальної категорії “підприємництво” як у зарубіжних, так і у вітчизняних наукових дослідженнях.

Ставлення до розвитку підприємницької діяльності та підприємця досить тривалий час формувалося під впливом політичного устрою. Наприклад, у часи феодалізму ставлення до осіб, що займалися такою

діяльністю, було негативним, оскільки перші підприємці (купці, лихварі, ремісники та крамарі) займалися не лише виробництвом різної продукції, випускали в обіг власні грошові запаси, отримували на цій основі прибуток, але при цьому вдавалися до шахрайства.

Рис. 1.1. Класифікація підходів щодо визначення змісту категорії “підприємництво” зарубіжними дослідниками

Джерело: побудовано на основі [39].

Починаючи з XII ст. дослідники феномену підприємництва почали розглядати його як таку діяльність, що “приносить добро та сприяє задоволенню потреб”. Вважалося також, що тогочасні підприємці діяли на благо суспільства відповідно до законів і принципів моралі та справедливості.

Уперше визначення підприємницької діяльності в економічну науку ввів Р. Кантільйон [61]. Дослідник визначав підприємництво як особливий вид новаторства, що пов'язаний з ризиком [72, с. 244]. Водночас підприємцями, за визначенням вченого, були люди, які займалися економічною діяльністю в умовах нестабільності та непередбачуваності цін, з постійною готовністю ризикувати власним майном задля майбутнього успіху [16, с. 20]. Такі погляди вченого досить влучно характеризують сучасне трактування “підприємництва” як новаторської діяльності, яка функціонує в нестійких (ризикових) умовах.

Значно ширше визначення підприємницької діяльності запропонували відомі економісти А. Сміт та Д. Рікардо, на думку яких, дане поняття варто розглядати з позицій власності на ресурси та засоби виробництва. А. Сміт визначає феномен “підприємництва” як основну діяльність, метою якої є отримання підприємницького доходу. Підприємцем дослідник називає власника, який досягає своїх інтересів за умов повної реалізації комерційної ідеї та в результаті отримує комерційну винагороду у вигляді прибутків [105, с. 32; 145, с. 47]. Такий підхід ґрунтується на тому, що активний суб’єкт підприємництва повинен вміти вдало планувати та організовувати свою виробничо-збутову діяльність для досягнення позитивних результатів.

Д. Рікардо розглядав підприємницьку діяльність як ефективний елемент господарювання. У свою чергу підприємець у дослідженнях автора виступає як інвестор або капіталіст, який шукає можливості прибуткового застосування своїх засобів та враховує переваги однієї діяльності перед іншою [72, с. 244; 134, с. 83]. Аналізуючи підходи вчених до визначення даного поняття, встановлено, що основною метою діяльності підприємця є результативне втілення основних функцій менеджменту: планування, організації виробництва, управління отриманими результатами, їх безпосереднім розподілом та контролем.

Представник французької класичної школи Ж-Б. Сей розглядав зміст поняття “підприємство” як організацію людей у межах однієї виробничої одиниці [39; 148], безпосереднім управлінням якої, комбінуючи фактори виробництва, займається підприємець. Водночас характерною ознакою підприємця-власника як представника еліти є ризикованість та креативність у прийнятті рішень щодо організації, координації, контролю працівників та управління виробничим процесом.

У своїй праці “Принципи економікс” (1890 р.) А. Маршалл додає до основних факторів виробництва – праці, землі та капіталу – організацію виробництва. Ці дослідження дали можливість розглядати економічну науку в мікроекономічному аспекті [90, с. 65; 105, с. 33-34]. Трактуючи поняття

“підприємництво”, дослідник наголошує на інноваційних засадах його функціонування. З огляду на це, основною функцією підприємця є узагальнення і введення інновації у виробничий та управлінський процес на власний ризик. Появу підприємницької діяльності А. Маршалл також пов’язує зі зміною традицій та звичаїв у веденні господарства, ініціативністю та свободою вибору товаровиробників, що є своєрідним проявом у дослідженні основних положень теорії інституціоналізму.

У своїх дослідженнях К. Маркс поділяє погляди Д. Рікардо щодо сутності поняття “підприємництво”. Підприємець, у працях вченого, також виступає капіталістом, який вміє вдало комбінувати ресурси, отримуючи від їх використання максимальні прибутки [70, с. 48; 88, с. 109-110]. За дослідженнями К. Маркса, підприємець відноситься до нововведень як до другорядного чинника підвищення прибутковості, оскільки вони потребують витрат у своєму впровадженні.

Якісно новий поштовх до дослідження поняття “підприємництво” здійснили праці представників класичної німецької школи, наукові погляди яких на сутність та розвиток підприємницької діяльності близькі за своїм змістом. Так, Й. фон Тюнен розглядає підприємця як новатора, дохід якого залежить від підприємницького мистецтва і є винагородою за підприємницький ризик [17, с. 5; 153].

У свою чергу Ф. Найт у праці “Риск, неопределённость и прибыль” (1921 р.) описав теорію виключаючого і необчислюючого ризику у підприємницькій справі [41, с. 173; 98]. Погляди автора ґрунтуються на необхідності формування вільного підприємництва як можливості поєднання інституційних зусиль окремих підприємців, які задіяні у суміжних або спільних галузях або напрямках. Такі поєднання, на думку Л. Мизеса, ефективно відображаються на управлінні в умовах невизначеності [93, с. 236]. Поряд з цим, дослідники “наділяють” підприємця якостями, що дозволяють йому зробити правильний вибір в організації своєї діяльності та отримати від цього додатковий комерційний ефект.

На особливу увагу заслуговує праця Й. Шумпетера “Теорія економічного розвитку”, в якій визначено роль новаторства та інновацій у підприємницькій діяльності. Концептуальні засади розвитку підприємництва автор зосередив у наступних положеннях: 1) основною функціональною ознакою підприємництва є реформування та раціоналізація виробництва через комбінацію ресурсів для випуску продукції з урахуванням технологічних нововведень, створення принципово нових товарів, відкриття нових ринків та реорганізація виробництва; 2) умовою здійснення підприємницької діяльності є інтеграція менеджменту, маркетингу, науково-дослідних розробок та ін. [39; 198].

У своїх дослідженнях Й. Шумпетер розглядає підприємця як рушійну силу науково-технічного прогресу [97, с. 34; 198]. Разом з цим, урахування його особистих управлінських якостей сприяє прагненню до перемоги, подоланню труднощів, впровадженню інновацій, вірі у власні сили та готовності до ризиків.

Подальший розвиток зарубіжної наукової думки про підприємництво формувався під впливом досліджень П. Друкера [36], Дж. Кларка [64], Д. Маклелланда [216], Л. Мізеса [93], А. Шапіро [220], А. Хоскінга [214] та ін. Зокрема, Дж. Кларк вважав, що підприємець повинен володіти діловими якостями і мати власний капітал для започаткування справи. У наукових поглядах Д. Маклелланда розкрито сутність підприємця як енергійної людини, що діє в умовах ризику. Наукові погляди А. Шапіро [220] ґрунтуються на тому, що підприємця автор характеризує як ініціативну людину, яка може якісно організовувати свою діяльність та несе повну відповідальність за свої дії. У своїх дослідженнях Р. Хізріч розкриває сутність поняття “підприємництво” як такої діяльності, що завжди має вартість і є процесом створення нового [30; 185]. Підприємець, за визначенням автора, власними силами врегульовує ризикові ситуації і отримує від цього матеріальне та моральне заохочення.

У своїх дослідженнях П. Друкер серед функцій підприємництва особливу увагу звернув на роль маркетингу та інновації у веденні господарської діяльності. Сутність підприємницької діяльності автор розкриває в обґрунтуванні й затвердженні теоретичних положень двох наук: економіки та соціології. П. Друкер вважав, що підприємець, використовуючи засоби маркетингу та впроваджуючи інновації, удосконалює свої вміння отримувати результати від виконаних робіт, які є не поліпшеними, а суттєво відрізняються від існуючих [36]. Відтак, власник завжди повинен виступати генератором ідей та новатором у здійсненні підприємницької діяльності.

Проблеми теорії та практики підприємництва знайшли своє відображення і у праці Л. Мізеса “Человеческая деятельность. Трактат по политической теории” (1949 р.). Автор зазначає, що “підприємець – це людина, дії якої орієнтуються на зміну ринкової інформації”. Разом з цим, автор наділяє його спекулятивними якостями і вважає, що єдиним джерелом підприємницького доходу є здатність до прогнозування майбутнього попиту [93, с. 189]. Таке трактування поняття “підприємства” дає підстави розглядати підприємця як активного представника бізнесу у ринковому середовищі.

Розглядаючи дане питання А. Хоскінг [214], звернув особливу увагу на вплив політичної ситуації, правового поля, соціально-культурного середовища, економічного становища на функціонування підприємницьких структур. Разом з цим дослідник окреслив основні функції підприємницької діяльності, серед них визначальними є такі як кадрова, маркетингова, виробнича, фінансова та облікова.

Американські дослідники К. Макконел та С. Брю розглядали дефініцію “підприємство” як особливий вид діяльності: “в основі якої лежить низка неодмінних умов і вимог: підприємець виступає ініціатором поєднання землі, капіталу і праці в єдиний процес виробництва товарів чи надання послуг з метою отримання прибутку. Підприємець бере на себе відповідальність за результати виробництва вкладеними коштами, затратами часу й праці,

діловою репутацією й своїм майбутнім прибутком; а також виступає новатором, який на комерційній основі вводить у побут нові продукти, нові технології виробництва, нові форми організації підприємства тощо” [83]. Погляди, висвітлені відомими вченими, дають підстави розглядати підприємництво як діяльність, основа якої є поєднання існуючих ресурсів для виготовлення необхідної продукції, впровадження інновації та прийняття відповідних рішень щодо ведення господарства.

Досить суттєвий вплив на дослідження сутності “підприємництва” здійснила інституціональна теорія, представниками якої є Р. Коуз, О. Вільямсон, Д. Норт та ін. У рамках теорії інституціоналізму підприємництво розглядається науковцями як відкрита система і є особливим регулюючим механізмом, який відрізняється від державного регулювання та цінового механізму, а в чомусь є альтернативним до них обох [21; 99; 207]. Представники шкіл інституціоналізму додають до раніше визначених функцій підприємництва новаторську, особистісну, соціальну та господарську.

Сутність підприємництва цікава й для вітчизняних науковців, де його становлення відбувалося у складних соціальних, політичних та економічних умовах (табл. 1.1). Як свідчить міжнародна практика господарювання, підприємницька діяльність не може існувати без чіткої та виваженої законодавчої бази, яка регулює діяльність підприємницьких формувань. У законодавчих актах закріплені основоположні трактування існуючих дефініцій, які стосуються підприємницької діяльності. Зокрема, досить конкретизованим є визначення сутності “підприємництва” у Господарському кодексі України, як господарської діяльності, основною метою якої є отримання прибутку та досягнення результатів у економічній та соціальній діяльності. Суб’єктом здійснення такої діяльності є підприємець [29].

**Теоретичні підходи до визначення сутності поняття “підприємництво”
у вітчизняній науковій літературі**

Автор	Підприємництво – це:
<i>Погляди українських науковців</i>	
Амосов О. [3, с. 4]	Самостійна, творча та ініціативна діяльність, пов’язана з генерацією і освоєнням новаторських ідей, оволодінням перспективними факторами розвитку, здійсненням нових комбінацій факторів виробництва і обігу, розробкою якісно нових технологій і товарів, пошуком прибуткових сфер вкладення інвестицій і способів кращого задоволення попиту споживачів
Варналій З. [16; 17; 105, с. 35]	Господарський суб’єкт, діяльність якого спрямована на впровадження розробок та реалізації благ з метою отримання прибутку та соціального ефекту.
Малік М. [86]	Самостійна, ініціативна діяльність, метою якої є отримання прибутку та повне задоволення потреб населення.
Саблук П. [137]	Ініціативна, самостійна, новаторська та ризикована діяльність з виробництва продукції, виконання робіт та кінцевою метою якої є отримання прибутку.
Самійленко А. [138]	Форма динамічних та новаторських господарсько-організаційних взаємодій самостійних суб’єктів, які нерозривно пов’язані з розвитком сучасної системи продуктивних сил.
Сизоненко В. [140; 141]	Розвиток інноваційної ідеї в процесі самоорганізації та саморозвитку підприємства у взаємодії з внутрішнім і зовнішнім середовищем його функціонування.
<i>Погляди російських науковців</i>	
Бусигін А. [15]	Форма економічної активності, яка ґрунтується на ініціативній та інноваційній підприємницькій ідеї.
Кисельов С. [139]	Ініціативні, самостійна діяльність громадян, спрямована на отримання підприємницького доходу (прибутку) на основі використання власних вмінь у застосуванні доступних факторів виробництва в рамках діючих у суспільстві законів.
Корольов В. [69]	Діалектична єдність загальноекономічного змісту та специфічної соціальної форми.
Позняков В. [115]	Інноваційна діяльність, яка відбувається в умовах ризику та зорієнтована на отримання прибутку.
Яковлев В. [204]	Всеосяжне соціально-економічне явище: вид економічної діяльності, сектор ринкової економіки, процес створення нового.
Ясін Є. [206]	Особливий тип господарювання, сутність якого полягає в тому, що діючи в умовах невизначеності підприємець повинен вміло знаходити можливості раціонального використання обмежених ресурсів, отримуючи від правильного їх розміщення прибутку.

Джерело: узагальнення автора.

Узагальнюючи погляди відомих вітчизняних та зарубіжних вчених щодо сутнісного наповнення поняття підприємницької діяльності і ролі підприємця у ринковій системі як суб’єкта реалізації підприємницької

ініціативи, встановлено, що підприємництво розглядається з двох позицій: по-перше: як економічна категорія, ознаками якої є новаторство, ризикованість та самостійність; по-друге: як метод господарювання, сутність якого полягає у комбінації ресурсів, їх ефективному використанні та отриманні від цього комерційного ефекту.

Виходячи з наведених досліджень дефініції “підприємництва” виявлено, що всі вони зводяться до розуміння його як ініціативної та творчої діяльності, основною метою якої є отриманням комерційної вигоди та задоволення суспільних потреб. Історична еволюція досліджень теоретичного забарвлення ролі підприємця розвивалася від позиції капіталіста до повноправного власника-менеджера. Особливими рисами суб’єкта підприємницької діяльності ідентифіковано: креативність, відповідальність, ризикованість, ініціативність та новаторство; ефективно і вчасне поєднання яких, приносять додаткову винагороду. Підприємець завжди є рушійною силою здійснення підприємницької діяльності й постійно знаходиться в пошуку нового: людей, технологій, обладнання, ресурсів та ін. Водночас будь-яка інноваційна розробка розглядається як спосіб підвищення ефективності виробництва продукції та збільшення обсягів прибутку.

Підприємницька діяльність розвивається в різних галузях економіки. Проте важливим питанням у контексті даного дослідження є визначення сутності саме “сільського підприємництва” (підприємницької діяльності в сільській місцевості), як важливого напрямку становлення та зміцнення як сільської економіки, так і аграрного сектора зокрема. Формування сутності підприємництва як індикатора розвитку економічних відносин на сільських територіях базується на теоретичних засадах і принципах його трактування, як загальної категорії, та має ряд особливостей.

Історичний розвиток сільського підприємництва в Україні сягає витоків часів Київської Русі. Становлення підприємця як власника відбувалося під впливом традицій, звичаїв та особливостей українського господарювання. Перший закон – правовий кодекс, який регулював

діяльність підприємців, прийнятий за часів Ярослава Мудрого і носив назву “Руська правда”. У цьому кодексі було окреслено основні засади приватної власності людини. Селянські господарства, що були характерними для періоду, орієнтувалися лише на виробництві та реалізації сільськогосподарської продукції, товарів та послуг із метою забезпечення власних потреб.

Починаючи з XII ст., становлення селянського підприємництва було порушено, що пояснюється захопленнями України та її входженням спочатку до складу Великого Литовського князівства, потім Польщі, Австро-Угорщини та Росії. Під впливом колонізаторів селянам “нав’язувалися” традиції та встановлювалися різні системи сільського господарства, серед яких: трипільна зернова система, яка була притаманна Росії, капіталістичні відносини – австро-угорська держава та система селянського землеволодіння, яка існувала у Польщі [82, с. 21].

Переломним моментом у становленні підприємництва в сільському господарстві України стало скасування кріпосного права (“Селянська реформа”, 1861 р.). Такі зміни сприяли розширенню землеволодіння селян, але водночас і спричинили соціальну диференціацію населення. Система аграрного підприємництва, яка сформувалася внаслідок реформування, вплинула на формування великих за розмірами підприємницьких структур та приватних селянських господарств.

В умовах капіталістичного устрою продукція сільського господарства України не втримала свою конкурентоспроможність на іноземних ринках. Як зазначив у своїй монографії “Аграрне підприємництво в Україні” (2006 р.) Є. Майовець: “проблемами селянського аграрного підприємництва на початку XIX ст. стали малоземелля, низький рівень енергонасиченості, низька врожайність. Структура посівних площ, де переважали зернові культури, а технічні зайняли дуже незначну частку, мала виражений екстенсивний характер виробництва” [82, с. 23]. Виникнення такої ситуації призупинило розвиток підприємницької діяльності в сільській місцевості

більше ніж на 70 років. Саме тому дослідження даного питання є відносно новими у економічній науці та особливо актуальним у формуванні самобутності українського села.

У більшості сучасних досліджень розкриваються історичні етапи, особливості становлення та проблеми розвитку підприємницької діяльності у сільській місцевості, але при цьому досить часто автори ототожнюють поняття “сільське підприємництво” з “сільський бізнес”, “аграрне підприємництво”. Варто відзначити, що в умовах багатокладності сільської економіки ці поняття потребують певного розмежування. Відтак, підприємництво у сільській місцевості, поєднуючи в собі сукупність інституційних (економічних, історичних, юридичних, моральних та психологічних) відносин, є елементом сільського бізнесу.

За дослідженнями М. Беґа, бізнес, є “поняттям набагато ширшим, ніж підприємництво, воно охоплює всі відносини, що виникають між учасниками ринкових відносин, і включає діяльність не лише підприємців, але й споживачів, найманих працівників, а також державних структур” [8, с. 54]. Близькими за змістом стосовного даного питання є наукові погляди І. Гречикової, в яких висвітлено основні відмінності між бізнесом та підприємництвом. Автор наголошує, що бізнес є поняттям значно “об’ємнішим” за своїм значенням і “не всякий бізнес є підприємництвом”. Це підтверджується тим, що бізнесу притаманне здійснення одноразових комерційних угод із метою отримання прибутку. Разом із тим, автор наголошує, що бізнес може здійснюватися в різних секторах економіки, це може бути торгівля, банківська і страхова справа, послуги транспортного характеру та ін. [30, с. 27]. Отже, виходячи з вищезазначеного встановлено, що поняття “бізнес” включає в себе будь-який вид діяльності, що приносить матеріальне заохочення та суспільну користь. Варто також зазначити, що поняття “агробізнесу” трактується як форма підприємництва в аграрному секторі, до якої залучаються виробничі та обслуговуючі види діяльності.

Досліджуючи питання змістовного наповнення сутності “сільського підприємництва” у наукових працях вчених помічено, що не існує його чіткої розмежованості від поняття “аграрного підприємництва”. Зокрема, останнє розглядається авторами як господарська діяльність із вирощування, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції та наданні супутніх послуг [85; 111; 195].

Українські дослідники М. Малік та Л. Романова зазначали, що аграрне підприємництво являє собою систему відносин між господарюючими суб'єктами з метою задоволення потреб населення у продукції. Водночас автори наголошують на застосуванні підприємцем новаторства в організації та веденні діяльності, що забезпечуватиме підприємству стабільність та стратегічний розвиток у майбутньому [111, с. 40]. З таким визначенням “аграрного підприємництва” не можна погоджуватися повністю, оскільки зазначені автори його розглядають як загальне трактування і не наголошують на специфічних рисах становлення та функціонування підприємств аграрного спрямування.

У контексті розгляду підходів до розуміння поняття “аграрне підприємництво” на особливу увагу заслуговує визначення запропоноване Є. Майовцем, яке він трактує як “безпосередньо самостійну, систематичну, діяльність з виробництва сільськогосподарської продукції, виконання відповідних робіт, надання послуг з метою отримання прибутку, доходу, яка здійснюється фізичними, юридичними особами та незареєстрованими підприємцями” [82, с. 13].

У наукових працях З. Артим'як, присвячених дослідженню питання підприємництва та особливостей його становлення в аграрному секторі економіки, наведено таке його трактування, як: “виробничо-господарської діяльності, заснованої на добровільних засадах та спрямованої на досягнення прибутку від виробництва продукції, наданні послуг, занятті торговельною діяльністю, яка є соціально необхідною і корисною для суспільства” [4, с. 5]. Запропоноване автором визначення даного поняття може застосовуватися до

різних галузей економіки щодо здійснення підприємництва, оскільки не має чіткого наголошення саме на конкретному виробничому спрямуванні. Трактування вітчизняними авторами поняття “аграрного підприємництва” повною мірою розкриває сутність та особливості його функціонування. Водночас, зазначені дефініції не можуть бути тотожними з сільським підприємництвом, яке здебільшого розглядають лише як підприємницьку діяльність, зорієнтованої на насичення ринку сільськогосподарською продукцією, також товарами і послугами несільськогосподарського спрямування.

Зважаючи на це, сутність “сільського підприємництва” необхідно розглядати у контексті розвитку багатукладності сільської економіки та складності врахування змін інституційного середовища. Тому досить важливим у інтерпретації поняття є врахування правових, економічних, соціально-культурних, екологічних та ін. засад його функціонування у сільській місцевості (додаток А).

Формування інституційних засад розвитку сільського підприємництва передбачає вільне здійснення підприємницької діяльності та особистісний вибір організаційно-правової форми господарювання; сприятливе політико-правове середовище; соціально-культурний розвиток (додаток Б). Сільське підприємництво є визначальним інститутом ринку, який здійснює суттєвий вплив на розвиток аграрного сектора економіки. Це пояснюється тим, що функціонування сільських підприємницьких формувань сприяє відродженню села як визначального чинника економічної, політичної та соціальної стабільності у державі. Таке відродження насамперед підвищує якість життя сільського населення; знижує рівень безробіття; сприяє поширенню видів альтернативної зайнятості; поліпшує демографічну та екологічну ситуації у країні в цілому. Отже, у контексті запропонованого дослідження сільське підприємництво пропонується розглядати у бінарному контексті:

- по-перше, як сукупність ринкових інститутів – підприємницьких формувань, діяльність яких зорієнтована на отримання економічного й

соціального ефекту від реалізації сільськогосподарської та несільськогосподарської продукції, товарів, робіт і послуг суб'єктами підприємницької діяльності; розвиток яких відбувається у рамках чинних інституційних обмежень, а також враховуючи особливості неформальних інституцій притаманних сільській місцевості, де розміщене формування;

▪ по-друге, як діяльність ініційовану активними представниками сільської громади, яка ґрунтується на застосуванні сучасних наукових і комерційних підходів у веденні господарства на сільських територіях та функціонує відповідно до вимог елементів інституційної системи. Також така діяльність є традиційно зорієнтованою на виробництво різномірної продукції й товарів, їх безпосередньої реалізації і наданні послуг з метою матеріального та морального заохочення сільських підприємців-власників. Водночас у створенні підприємницького формування першочергового значення набувають неформальні інституції у вигляді втілення ідей, досвіду, традицій та практики господарювання.

У загальному розумінні підприємницькі формування (суб'єкти підприємницької діяльності) є сукупністю підприємств та господарств різних організаційно-правових форм господарювання. У сільській місцевості значного поширення набули такі із них, як: господарства населення, фермерські господарства, господарські товариства, приватні підприємства, дещо меншим є поширення виробничих кооперативів, державних підприємств тощо. Найпростішою формою реалізації підприємницької ініціативи є реєстрація активних представників сільської громади як фізичних осіб-підприємців.

У наукових працях дослідників проблематики розвитку підприємницької ініціативи у сільській місцевості виокремлено також поняття “підприємницької структури”, яке за своєю сутністю є значно ширшим від попереднього. Досить детально зазначену дефініцію розкрито у дослідженнях О. Буднік, де автор визначає підприємницьку структуру, як: “утворення, яке об'єднує аграрні підприємницькі формування з метою

забезпечення їх функціонування в цілісній та взаємопов'язаній системі координації зусиль та дій, спрямованих на захист своїх фінансових, економічних, правових, соціальних та ін. інтересів при збереженні їх незалежності та права економічного вибору у виробничій сфері” [13, с. 132].

Зважаючи на загальновідомі проблеми продовольчого забезпечення та враховуючи стрімке поширення агрохолдингових структур, непересічного значення набуває саме феномен сільського підприємництва як основи розвитку традиційних видів зайнятості у сільській місцевості та безпосередньої їх диверсифікації. Враховуючи активність розвитку підприємницької ініціативи в умовах формування інституційного середовища, необхідним є виокремлення особливостей та критеріїв, відповідно до яких новостворені та існуючі формування можна ідентифікувати як суб'єкти сільського підприємництва (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Комплекс ознак ідентифікації суб'єктів сільського підприємництва

Джерело: власні дослідження.

Сутність сільського підприємництва детальніше можна розкрити через основні його функції: загальноекономічну, ресурсно-мобілізаційну, виробничо-організаційну, творчо-новаторську, соціальну, екологічну та інші (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Основні функції сільського підприємництва

<i>Функція</i>	<i>Характеристика</i>
Загально-економічна	Ведення підприємницької діяльності на основі об'єктивно діючих законів в умовах формування інституційного середовища.
Ресурсна	Залучення та ефективного використання матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних та інтелектуальних ресурсів.
Виробничо-організаційна	Реалізація функцій менеджменту, стратегічне планування організації діяльності; організація виробництва і збуту, управління виробничим процесом та контроль за виконанням завдань.
Конкурентна	Посилення конкуренції на ринках та її вплив на інтенсивність розвитку різних видів діяльності і організаційно-правових форм господарювання у сільській місцевості.
Творчо-інноваційна	Генерування комерційних ідей, впровадження інноваційних розробок та проектів, які мінімізують ризики.
Мотиваційна	Формування механізму використання ресурсів та всебічного задоволення споживачів у якісній сільськогосподарській та несільськогосподарській продукції, товарах і послугах.
Соціальна	Забезпечення сільського населення робочими місцями, підвищення рівня життя та будівництво об'єктів соціальної інфраструктури.
Екологічна	Забезпечення раціонального використання природних ресурсів, захист навколишнього середовища та рекреаційна діяльність.

Джерело: адаптовано [105, с 25; 82, с. 17;].

Економічне реформування в аграрному секторі економіки України обумовило формування багатоукладності економіки за рахунок розвитку сільського підприємництва на основі різноманітних форм власності. Поява таких умов спричинила формування якісно нових суб'єктів підприємницької діяльності в сільській місцевості, які утворюють нові форми взаємодії. Принципового значення при цьому набуває класифікація сільського підприємництва за різними ознаками, серед яких найбільш важливими є такі, як: форма власності, структура господарювання, розмір підприємства та обсяги виробництва, види і напрями діяльності та ін. (рис. 1.3).

Організаційна форма сільських підприємницьких формувань, у широкому розумінні, є формою об'єднання населення для їх спільної діяльності у межах структури одноосібного господарства, партнерства і

корпорації, з метою реалізації підприємницької ідеї. Водночас в розрізі форм власності існує поняття організаційно-правової форми господарювання, яка представлена суб'єктами підприємницької діяльності, що мають характерні економічні, правові, організаційні й функціональні ознаки.

Також варто зазначити, що кожна форма господарювання – суб'єкт підприємницької діяльності – має свої особливості і потребує конкретного підходу до створення та функціонування у сільській місцевості. Вибір форми господарювання ускладнюється кризовим станом сільського господарства, недосконалістю правового забезпечення, відсутністю належної фінансово-інформаційної підтримки і соціальною напругою, також залежить від інтересів підприємців, їх професійного спрямування, напрямів діяльності, наявних коштів (додаток В).

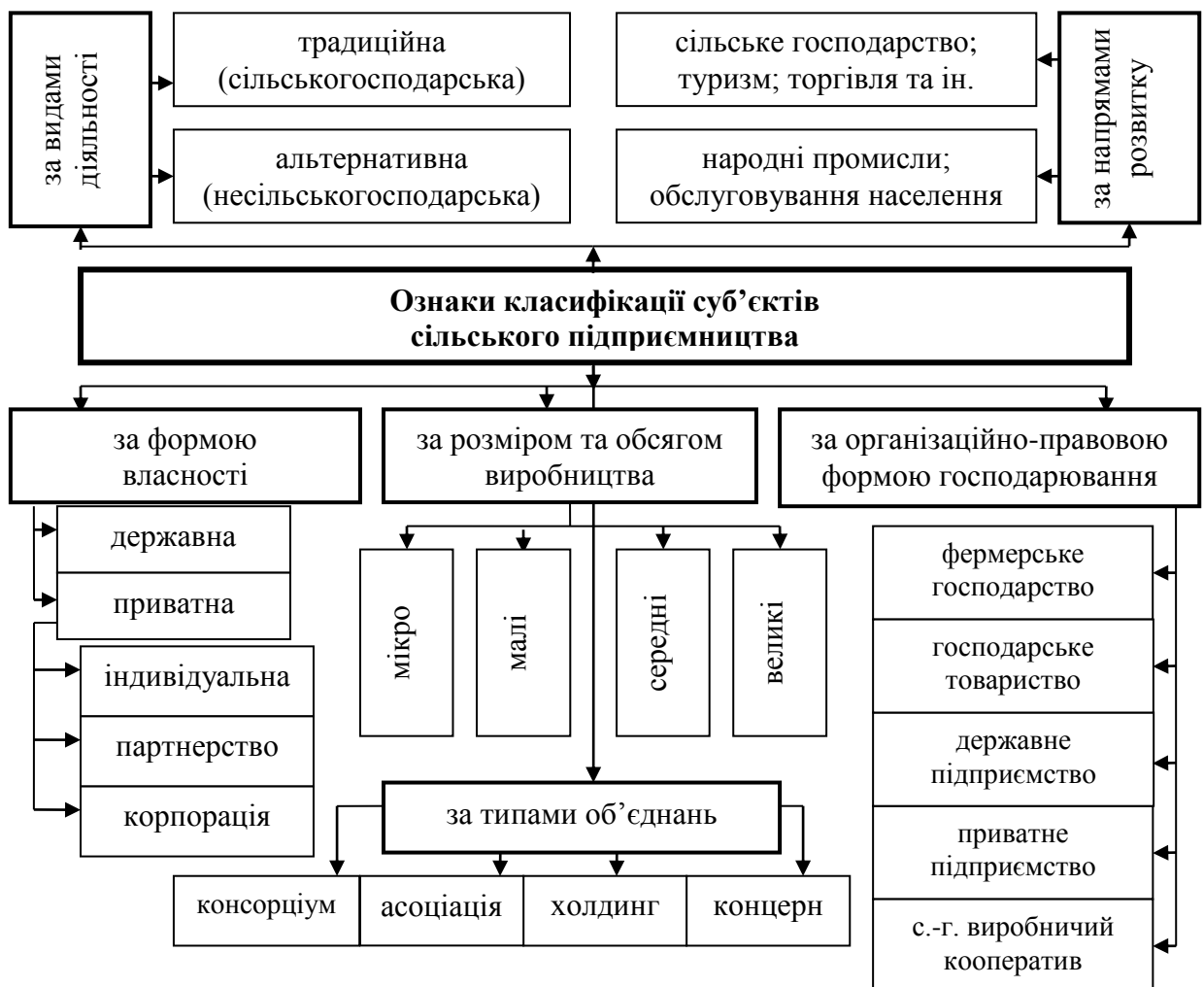

Рис. 1.3. Класифікація суб'єктів сільського підприємництва

Джерело: узагальнення автора.

Особисті селянські господарства (ОСГ), як форма організації виробництва продукції в аграрному секторі економіки, займає досить вагоме місце у розвитку сільського підприємництва та є основою здійснення диверсифікаційних процесів. Однак, відповідно до Закону України “Про особисті селянські господарства” така діяльність не відноситься до підприємницької, тобто проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах [125].

У своїх дослідженнях Л. Булавка зазначила, що саме ОСГ є “стабілізуючою формою господарювання, яке в сучасних умовах стримує спад виробництва сільськогосподарської продукції у категоріях господарств і за умов безробіття стримує різкий спад рівня життя селян, забезпечує їм додатковий заробіток до мізерних зарплат і пенсій в сучасному виробництві” [14]. Разом з цим варто зазначити, що селяни не готові до інституційного закріпленні діяльності і створення або фізичної, або юридичної особи. Відповідно ОСГ є проявом індивідуальної форми власності та уособленням сімейного бізнесу, основною метою якого є впровадження та реалізація власних ідей комерційного характеру (отримання прибутку) та орієнтованість на виробництво, переробку чи реалізацію тих видів продукції, які відповідають традиційним вподобанням членів родини.

Механізм активації підприємницької діяльності у сільській місцевості передбачає задоволення інтересів населення зайнятого як у сільськогосподарському і несільськогосподарському виробництві продукції та наданні відповідних послуг. Для успішного розвитку сільського підприємництва необхідно орієнтуватися на відродження традиційних та становлення альтернативних видів діяльності в межах сільської місцевості, вибір яких здійснюється підприємцями індивідуально.

Традиційними (сільськогосподарськими) видами діяльності у сільському підприємстві є рослинництво, тваринництво, лісівництво та рибальство. Водночас, у розрізі цих видів виокремлюють і альтернативні

види діяльності, які є досить перспективними, але не набули широкого розповсюдження, зокрема: вирощування лікарських трав та грибів на промисловій основі, розведення кролів, страусів, перепілок, переробка сільськогосподарської сировини і продукції (молочарня, пекарня, рибний цех, цех з виробництва м'ясної та молочної продукції, олії) тощо. Важливим стратегічним завданням розвитку таких видів діяльності є визначення ринків збуту продукції, а також об'ємів, собівартості виробництва, цін на продукцію, особливостей та можливостей її власної переробки.

Традиційні (сільськогосподарські) види діяльності створюють середовище виробництва, де сільське підприємництво характеризується впливом природних факторів. До особливостей розвитку сільськогосподарських видів діяльності у підприємстві належать сезонність і використання землі як основного фактора виробництва, залежність результатів від природних умов та часу [37]. Сільськогосподарське підприємництво є досить важливим у забезпеченні продовольчої безпеки країни, але це не єдина сфера працевлаштування населення. Адже все більшого поширення набувають несільськогосподарські види діяльності, спрямовані як на матеріальне, так і на моральне задоволення інтересів сільських жителів.

Становлення альтернативних (несільськогосподарських, або нетрадиційних сільськогосподарських) видів діяльності у сільському підприємстві сприяє покращенню життєвого рівня населення, реалізації продукції, товарів та послуг; відновленню традицій, звичаїв, зниженню соціальної напруги. Перспективними напрямками розвитку несільськогосподарського підприємництва є такі, як: торгівельно-закупівельна діяльність (магазини, кафе); будівництво споруд і побутове обслуговування сільського населення; виробництво товарів народних промислів, меблів та проведення майстер-класів з їх виготовлення тощо.

Таким чином, сільське підприємництво як сучасний вектор відродження села та стимулювання його розвитку потребує впровадження

низки заходів інституційного спрямування: удосконалення регуляторної політики, зменшення податкового тиску, зокрема у системі спрощення системи оподаткування, поліпшення обліку та звітності суб'єктів підприємницької діяльності, посилення фінансової та майнової підтримки, в тому числі законодавчого регулювання діяльності спеціалізованих установ із мікрокредитування, побудови інфраструктури, підтримки й розвитку форм самоорганізації підприємництва (спілки, асоціації, союзи).

1.2. Інституційна складова розвитку сільського підприємництва

Рівень ділової активності сільського населення залежить від формальних і неформальних інституцій, які є основною складовою становлення різноманітних форм господарювання, ефективних інтеграційних зв'язків, державної підтримки, досвіду, традицій та практики господарювання. Сільське підприємництво як форма господарської діяльності супроводжується режимом інституційного сприяння. Ефективне інституційне забезпечення розвитку суб'єктів сільського підприємництва сприяє вирішенню основних проблем, які пов'язані з обмеженістю інфраструктурного, фінансового та інвестиційного забезпечення, суперечністю основних положень законодавчих інституцій та ін. Саме тому інституційне середовище з одного боку є стимулюючим, а з іншого – стримуючим чинником розвитку сільського підприємництва.

Досить вагомий вплив на дослідження особливостей розвитку сільського підприємництва здійснила інституційна теорія. Передумовою виникнення в зарубіжній та вітчизняній науці теорії інституціоналізму вважаються трансформаційні процеси в економіці держав зокрема бурхливий розвиток ринкових відносин та відносин власності; нагромадження соціального капіталу. У загальному вигляді інституціоналізм представлений економічним вченням, де основну увагу приділено ключовій

ролі інституції в ухваленні, спрямованості економічних рішень, їх ефективності та економічній діяльності, зокрема.

Теоретичні та практичні концепції розвитку теорії інституціоналізму як напряму економічної науки знайшли своє відображення у працях класиків інституційної думки: Т. Веблена [20], О. Вільямсона [21], Дж. Кларка [64], Р. Коуза [207], Д. Норта [99], М. Олсона, У. Ростоу. Вітчизняна інституціональна парадигма формується під впливом фундаментальних і прикладних досліджень таких провідних вчених, як С. Архіреєва, А. Аузана [6], В. Геєця, О. Мороз [96; 97], Р. Нурєєва, А. Олейника [54; 100], П. Саблука [136], М. Туган-Барановського, А. Чухна [191], О. Шпикуляка [194-197] та багатьох інших.

Теорія інституціоналізму заснована у США та бере початок розвитку з XIX-XX ст. Протягом еволюційного періоду зазначена теорія увібрала в себе ідеї німецької історичної школи, англійських фабіанців, французьких соціологічних традицій і, деякою мірою, ідеологію марксизму [54, с. 31]. У науковий обіг термін “інституціоналізм” увів у 1916 р. У. Гамільтон, в якому автор вбачав триєдину соціальну структуру економіки. Проте, незважаючи на значення, даний напрям остаточно ще був не сформований, відрізнявся внутрішньою неоднорідністю та представляв собою ціле сімейство підходів, об’єднаних загальними ідеями [150, с. 250; 212]. Причиною виникнення інституціоналізму можна вважати перехід капіталізму в монополістичну стадію, яка характеризувалася значною централізацією виробництва і капіталу, що призвело до неузгодженості поглядів представників різних економічних шкіл та виникнення на цій основі різних напрямів (рис. 1.4).

За своєю сутністю інституціоналізм представлений багатьма складовими, і тому єдиної класифікації щодо інституційних течій остаточно не сформовано. В основному, це пов’язано з широтою предмета дослідження і тим, до якого наукового напряму належать представники. Єдиним, що об’єднує школи інституціоналізму, є акцент на дослідженні та аналізі

інституцій. Саме ця особливість вказує на суспільний характер інституціоналізму як економічної науки [40].

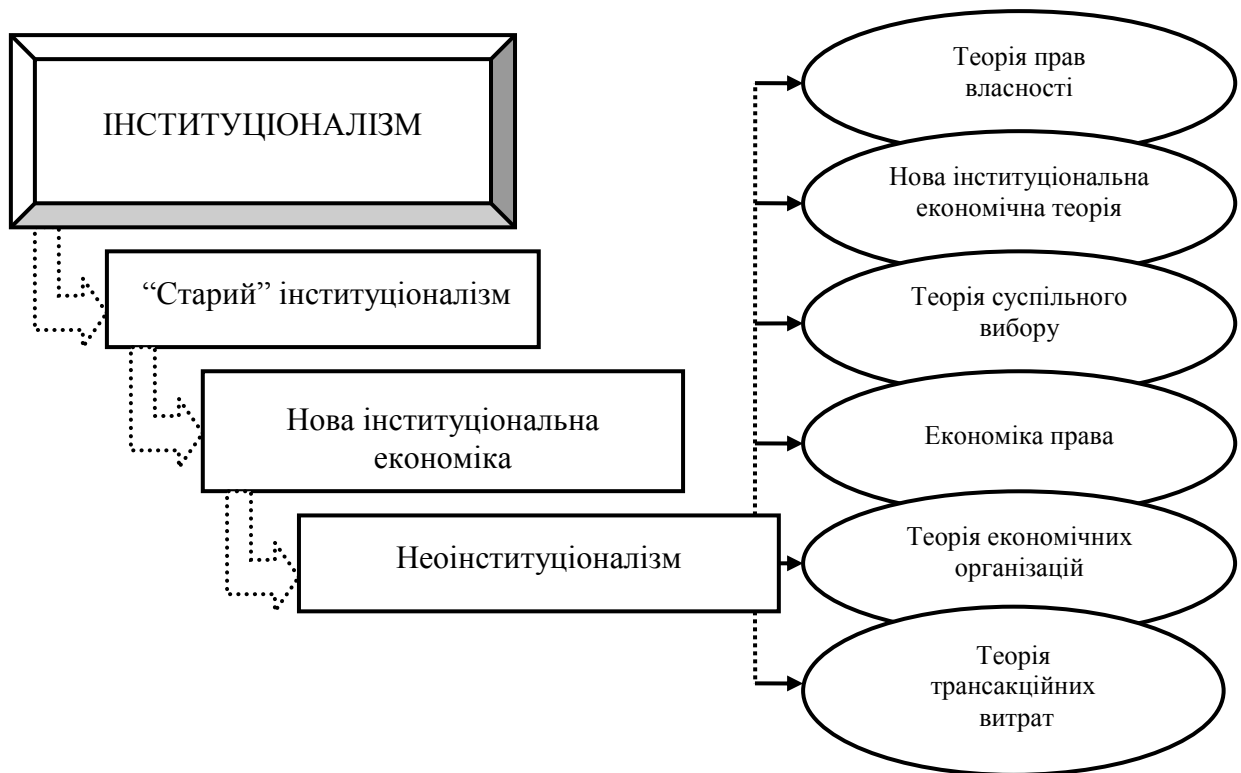

Рис. 1.4. Напрями розвитку теорії інституціоналізму та основні течії неоінституціоналізму

Джерело: побудовано на основі [66, с. 120; 197, с. 144].

Зародження та розвиток інституціоналізму як сучасного та дієвого напрямку економічної думки пов'язані з ринковими трансформаціями – переходом від моделі вільної конкуренції до моделі недосконалої конкуренції. Поширення процесів монополізації та корпоратизації здійснили негативний вплив на функціонування малих та середніх підприємницьких формувань, оскільки останні не могли конкурувати з колишніми трестами. Зазначена тенденція має місце повтору й на сучасному етапі розвитку ринкових відносин, оскільки підприємницькі формування втрачають свої ринкові позиції на користь агрохолдингів. Така нестабільність спричинила соціальні зрушення, які об'єднали під єдину ідею керівників збанкрутілих підприємств. За таких умов неокласичні ідеї економічного лібералізму та загальної рівноваги, гармонії інтересів та невтручання держави в економічне життя перестали відповідати дійсності.

У дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених інституціоналізм трактується по-різному, водночас у всіх визначеннях основоположною є роль інституцій та інститутів у наповненні їх змісту. Дослідження П. Саблука ґрунтуються на тому, що інституціоналізм є альтернативою неокласичній економічній теорії, зміст якої відображається у міждисциплінарному синтезі [136, с. 6]. Таким підходом до трактування даного поняття з позицій міждисциплінарного синтезу передбачено дослідження та обґрунтування економічних проблем із застосуванням методологічних принципів суспільних наук, зокрема соціології, психології, філософії.

Досліджуючи особливості становлення та розвитку інституціоналізму, І. Заруцький визначає його як “сучасний напрям економічної думки, який вивчає та описує механізми регулювання та впорядкування суспільного життя, поведінки та діяльності людей з урахуванням сукупності прийнятих соціальних норм, звичаїв, зразків поведінки (інститутів); досліджує форми організації (підприємств), інституціональну структуру підприємництва, контрактні угоди та ін.” [40].

Російський економіст Д. Фролов визначає інституціоналізм як функціональний вид наукової діяльності та особливий інститут сфери виробництва наукового знання [182, с. 130-131]. Дослідження автора пов’язані з окресленням основних принципів інституціоналізму, на основі яких встановлюються правила, звичаї та традиції ведення господарства.

Сучасний український дослідник А. Чухно у своїх дослідженнях розглядає інституціоналізм як плідну та авторитетну школу економічної теорії [191, с. 4]. При такому підході до визначення сутності інституціоналізму автором наголошується на активній позиції інституцій, які мають місце в економічній, соціальній та правовій сферах та впливають на розвиток підприємницьких формувань.

Досить вагомий внесок в українські дослідження теорії інституціоналізму здійснив О. Шпикуляк. Автор визначає інституціоналізм як “особливу структуровану наукову парадигму, методологія якої

ґрунтується на необхідності вивчення господарського порядку як процесної взаємодії суб'єктів у контексті певних правил гри” [196, с. 142; 197]. Ґрунтуючись на даному визначенні, варто відзначити, що саме використання підходів та методів інституціоналізму дозволить суттєво поліпшити правовий порядок заснування підприємств та визначить правила їх функціонування у ринковому середовищі.

Разом з цим, досить характерним для сучасного розвитку економічної думки, зокрема аграрного спрямування, є визначення інституціоналізму запропоноване Ю. Лопатинським: “інституціоналізм – напрям економічної думки, який досліджує та описує механізми регулювання, впорядкування суспільного життя, діяльності та поведінки людей з урахуванням сукупності прийнятих соціальних норм, звичаїв поведінки (інституцій); досліджує форми організації виробництва, контрактні угоди та ін.”. При цьому, варто погодитися з автором щодо існування “наріжних укрупнених напрямів інституціоналізму” [78, с. 24–29]. Згідно з тематикою дисертаційного дослідження, вирішення існуючих проблем розвитку підприємницької діяльності повинно відбуватися з урахуванням впливу як держави, так і елементів ринкової економіки, а також врахуванням впливу трансакційних витрат та проявів явища опортуністичної поведінки.

Узагальнюючи дослідження відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, встановлено, що економічна категорія “інституціоналізм” (англ. institutionalism, institutional economics; від лат. institution – спосіб дії, звичай, порядок, вказівка), у широкому розумінні є концепцією економічної теорії, яка в економічній системі синтезує роль соціальних, правових, організаційних, політичних, етичних, ментальних, економічних інституцій у процесі їх функціонування.

Категоріальний апарат теорії інституціоналізму незначний. У своїх дослідженнях представники наукового напрямку в основному оперують такими дефініціями як: “інститут” та “інституція”; також при інституційному аналізі господарської діяльності використовують поняття “трансакцій” або

“трансакційних витрат”. Із постійно зростаючим інтересом вчених до проблематики інституціоналізму загострюються і проблеми неправильного вживання та формального тиражування таких основних та похідних понять напряду, як “інститут” та “інституція”. Здебільшого таке вживання термінів використовується для категоріального осучаснення тексту. У працях дослідників інституціоналізму існують такі трактування, які відрізняються між собою, і залежать в основному від сфери досліджень автора, або ж застосовуються як синоніми (додаток Д).

Важливо наголосити, що представники правових наук розглядають інститути як стійкі комплекси юридичних правил; економісти ж вбачають в інститутах (інституціях) засоби суспільного обміну та складові механізму регулювання ринкових відносин [62]. Для того, щоб зрозуміти основну різницю між цими трактуваннями, варто взяти до уваги те, що термін “інститут” (від лат. “institutum” – устрій, установа, організація) тлумачиться здебільшого як сукупність науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів; тоді як “інституції” (з лат. “institutio” – настанова) означають назву елементарних підручників римського цивільного права, які дають систематизований огляд діючих законодавчих норм, та офіційні підручники, які мали силу закону [144, с. 473].

У своїй науковій доповіді П. Саблук зазначає, що у використанні категорій інституціоналізму потрібно враховувати таку особливість, як можливість інституції приймати форму інституту в певному суспільному розвитку та ринковому механізмі, зокрема. З огляду на це, інституції можуть відображатися в інститутах, тоді як інститути регламентують їх для забезпечення розвитку суб’єктів економічної системи в умовах адаптації до прогресуючих інституційних змін [136, с. 8]. Такий підхід ґрунтується на тому, що проблема синонімії основних категорій інституціоналізму вирішується окресленням специфіки застосування кожного з них та неприпустимості ототожнення їх значень

Узагальнюючи погляди відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, враховуючи особливості й відмінності у трактуваннях зазначених понять, запропоновано авторський підхід стосовно змістовного наповнення дефініції теорії інституціоналізму в контексті розвитку сільського підприємництва. Під *інституціями* варто розуміти обмеження, норми, звичаї і традиції у діяльності суб'єктів сільського підприємництва, впровадження яких здійснюється з метою ефективного розподілу ресурсів, державних асигнувань, інвестицій та формування інструментів механізму інституційного забезпечення. Сутність поняття “інституція” варто також розглядати в чотириєдиному змісті, тобто як: 1) як правило; 2) як традицію; 3) як норму; 4) як обмеження (рис. 1.5).

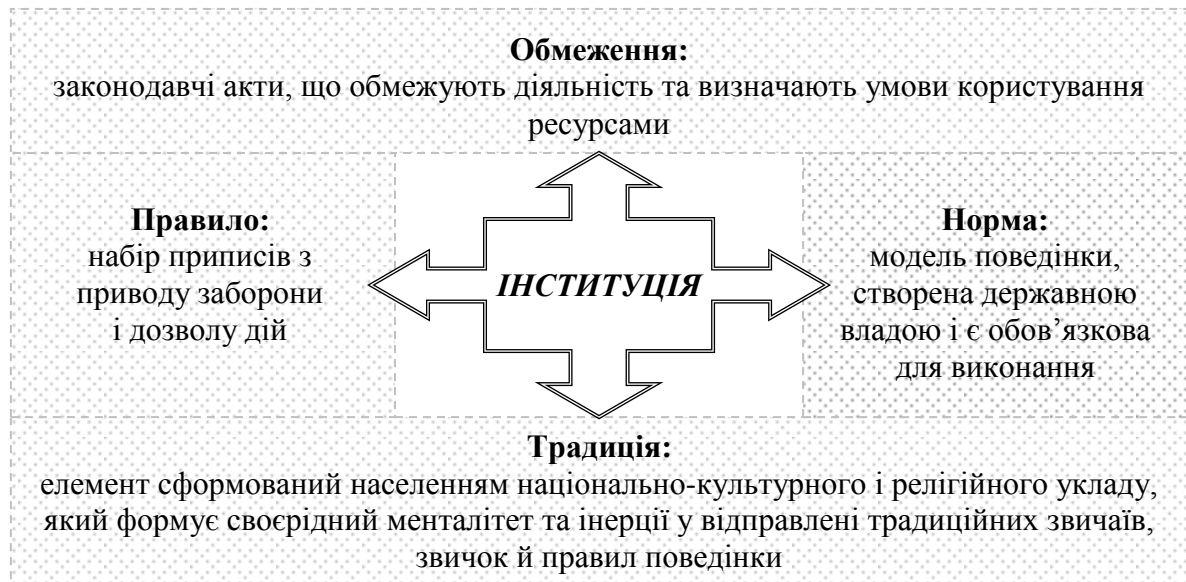

Рис. 1.5. Сутнісне наповнення поняття “інституція” як основної категорії інституціоналізму

Джерело: власні дослідження.

При такому підході до визначення сутності інституції, *інститути* доцільно розглядати як інтегровані системи інституційних складових, або як установи чи організацій, які регламентують інституції, забезпечують їх впровадження та контролюють господарську діяльність суб'єктів сільського підприємництва, що не суперечить традиційному підходу, а лише доповнює його зміст.

Принциповою є класифікація інституцій на формальні та неформальні; інститутів – на базисні та похідні, які у своїй сукупності формують інституційну систему розвитку сільського підприємництва (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Інституційна система розвитку сільського підприємництва
Джерело: узагальнення автора.

У своїх наукових дослідженнях М. Костиця відзначає, що “підприємництво як спосіб поведінки і мислення, ґрунтується на інтересі прибутку (отримання власної вигоди) від самостійної господарської діяльності. Водночас отримання власної вигоди (прибутку) не повинно порушувати суспільні інтереси та має базуватися на певних етичних нормах (етика бізнесу)” [70, с. 49]. Відтак, фактично, роль неформальних інституцій відображається в господарській етиці та внутрішніх стандартах поведінки індивідів у суспільстві. Разом з тим, порушення неформальних інституцій загрожує підприємцю суспільним осудом, тоді як результатом порушення формальних є застосування штрафних санкцій. Формальні інституції мають здатність до швидкої зміни в часі, тоді як неформальні є усталеними за своїми властивостями та змінюються роками.

Трансформаційні перетворення в економіці України об’єктивно зумовили потребу в інтенсивному розвитку інституцій та у заміні старих механізмів малоефективного господарювання в аграрному секторі. Зокрема, М. Малік відмічає, що процеси, пов’язані з подальшою інституційною перебудовою вітчизняної системи підприємництва, тією чи іншою мірою відбуваються у напрямі розвитку дієвого комплексу соціальних та економічних утворень, або ж формалізованих інституцій ринкового змісту [85, с. 132]. Виходячи з даного твердження, варто зауважити, що взаємодія інститутів та інституцій, створюючи певне інституційне середовище, впливає на поведінку сільських підприємницьких формувань, але при цьому встановлює відповідні обмеження для здійснення їх діяльності, використовуючи при цьому економічні, політичні, правові, психологічні та соціальні чинники впливу (табл. 1.4).

Чинники інституційного впливу на розвиток сільського підприємництва

Чинники	Зміст інституційного впливу
Економічний	Економічні відносини суб'єктів підприємництва з державними органами; вдосконалення державної фінансової підтримки сільського підприємництва.
Політико-правовий	Нормативно-правове забезпечення розвитку формувань та єдиної законодавчої стратегії їх розвитку
Адміністративний	Вплив органів місцевого самоврядування, адміністрацій у справах підприємницької діяльності, тендерні комітети та ін.
Соціально-культурний	Взаємодія соціальних, культурних та особистих інтересів підприємців; збільшення доходів населення; культурний розвиток селян; зменшення рівня безробіття.
Техніко-економічний	Концентрація інвестицій на пріоритетні напрями розвитку сільського підприємництва; створення умов для кооперування та стратегічного партнерства; впровадження сучасних інноваційно-технічних підходів до організації діяльності та виробництва продукції.
Екологічний	Вплив екологічних стандартів на якість і конкурентоспроможність продукції; використання природоохоронних, ресурсозберігаючих та маловідходних технологій підприємницькими формуваннями.

Джерело: адаптовано [102].

Сучасної модернізації та функціонального удосконалення потребують як базисні, так і похідні інститути, які безпосередньо впливають на розвиток сільського підприємництва [195, с. 153]. Відтак, процес впливу інституційного середовища на сільське підприємництво повинен базуватися на підвищенні його ефективності, з урахуванням правових аспектів його функціонування, забезпеченні належного рівня соціально-культурного та еколого-економічного розвитку сільського підприємництва.

Важливого значення для ефективного становлення, розвитку і функціонування суб'єктів підприємницької діяльності набувають інститути та інституції економічного регулювання. Відповідно, такі інститути визначаються як суспільно визнані функціонально-організаційні форми інтегрованої економічної діяльності, або державні органи, які вповноважені регулювати економічні процеси та економічні бізнесові структури (підприємницькі формування, установи, організації), які регулюють або є безпосередніми учасниками розвитку сільського підприємництва.

Інституційні утворення аграрного сектора економіки, в залежності від функціонального призначення можуть виступати у вигляді виробничих підприємств, регулюючих об'єднань і державних утворень [195, с. 5]. У даному випадку саме інститути в процесі взаємодії з мотивацією праці та економічним інтересом формують інституційну основу розвитку сільського підприємництва.

Сільське підприємництво є важливим чинником розвитку сільської економіки, без якого не може ефективно розвиватися держава. Тому формування сприятливих умов для його функціонування є одним з найголовніших її завдань. Як свідчить світова практика, регулювання розвитку сільського підприємництва повинно здійснюватися за рахунок розвиненої інституційної системи і першочергового значення при цьому набувають цільові програми фінансової, технологічної, інформаційної та кадрової підтримки (додаток Е). У рамках ЄС здійснюється системна політика підтримки та регулювання розвитку сільського підприємництва. Основна мета такої політики спрямована на зміцнення позицій внутрішнього ринку, забезпечення процесів інтернаціоналізації підприємств; реалізації принципів свободи у здійсненні вибору діяльності, уніфікованість законодавчої бази та можливість ліквідації негативних наслідків адміністративних бар'єрів. Ефективність такої політики сприяє забезпеченості населення доходами від підприємницької діяльності, що в кінцевому результаті збільшує податкові надходження до бюджету.

До основних заходів підтримки розвитку сільського підприємництва відносяться ті з них, що спрямовані як на збільшення виручки виробників (прямі субсидії виробникам, дотації на тваринництво, інтервенції на ринках) так і такі, що направлені на зниження витрат підприємців (компенсація витрат на засоби виробництва, субсидування кредитів) [59, с. 9]. Держава гарантує всім підприємцям, незалежно від обраних ними організаційно-правових форм господарювання, рівні права і створює однакові можливості для доступу до матеріально-технічних, фінансових, трудових,

інформаційних, природних та інших ресурсів. З огляду на це, варто виокремити основні групи державної підтримки сільського підприємництва, які сприятимуть активному їх розвитку та дозволять підвищити ефективність управління такими формуваннями, серед яких:

- 1) фінансово-податкова підтримка: фінансові асигнування, які спрямовані на забезпечення сприятливого розвитку підприємництва у сільській місцевості; формування системи державних замовлень та механізмів пільгового кредитування і оподаткування;
- 2) організаційно-структурна підтримка: вилучення мінімальної плати за ліцензування підприємницької діяльності у сільській місцевості, сертифікацію сільськогосподарської продукції; упорядкування системи контролю і перевірок підприємницьких формувань; захист прав сільських підприємців та їх соціальна безпека;
- 3) майнова підтримка: встановлення пільгових умов щодо надання в оренду приміщень і обладнання, що перебуває в державній власності; науково-технічна підтримка формувань підприємницького типу, які функціонують у сільській місцевості [149].

Державне регулювання діяльності сільських підприємницьких формувань здійснюється через інститути державного впливу, зокрема відповідно до впровадження ними інституційних новацій або удосконалення існуючих. Законодавчо-правові інституції регламентують розвиток сільського підприємництва, впроваджують необхідні нормативні акти, які визначають порядок створення і функціонування формувань підприємницького типу.

Розвиток сільського підприємництва також нерозривно пов'язаний з інститутом власності, завдяки якому в економіці функціонують підприємства різних форм власності та організаційно-правових форм господарювання. Перевага приватної форми власності виявляється насамперед, у підвищеній мотивації підприємницької діяльності, в інтересі, ініціативі та свободі економічного вибору. Варто також зауважити, що розвиток інституту

приватної власності в сільській місцевості виступає основним засобом формування інституційної структури розвитку сільського підприємництва. Лише на основі формальної взаємодії між суб'єктами підприємницької діяльності співпраця між інститутами використовується на практиці (рис. 1.7). Особливості такої структури обумовлюють існування інституційної архітектури. В свою чергу, це дає змогу описати та проаналізувати сформовану у сільській місцевості інституційну ситуацію, розкрити принципи побудови інституційного середовища та способи забезпечення її стабільності за допомогою діяльності активних представників сільської громади, зокрема через розвиток різних напрямів діяльності.

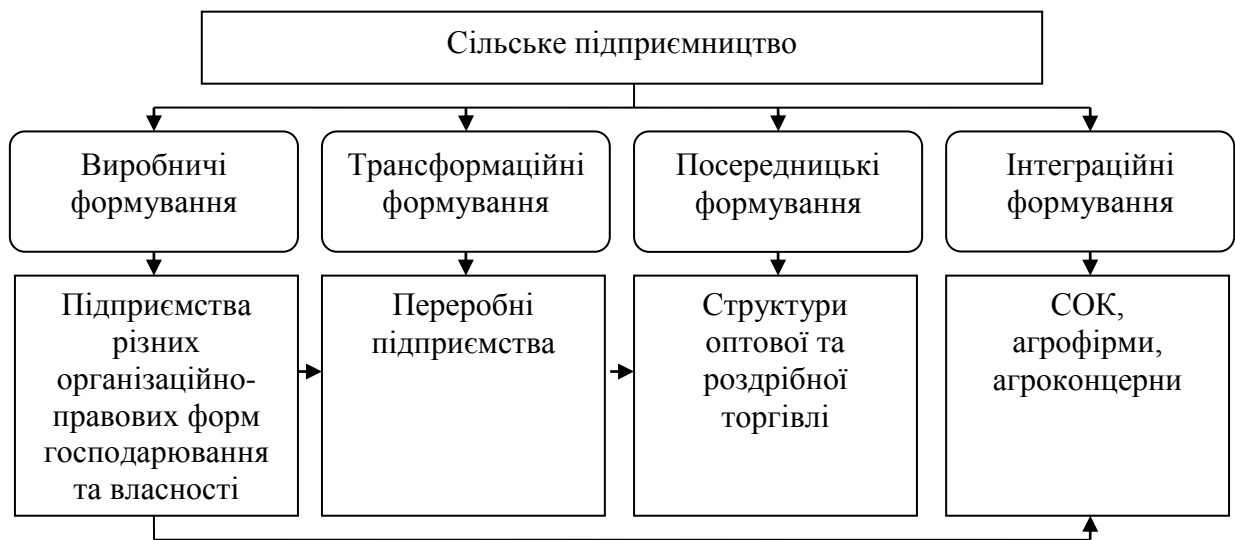

Рис. 1.7. Структура співпраці інститутів сільського підприємництва
Джерело: удосконалено [113; 169, с. 184].

На економічний розвиток сільського підприємництва впливають інститути регулювання та інститути інфраструктури аграрного ринку. Структура інфраструктурного забезпечення розвитку сільського підприємництва містить групи інститутів, які сприяють ефективному веденню виробничої діяльності та безперебійному функціонуванню суб'єкта підприємництва відповідно до ринкових умов (табл. 1.5). Інститути інфраструктури аграрного ринку сприяють суб'єктам сільського підприємництва щодо ефективного ведення виробничої діяльності,

швидкому товарообміну, формуванню позитивного іміджу та використанню інноваційних розробок у діяльності сільських підприємницьких формувань.

Таблиця 1.5

**Інститути інфраструктури аграрного ринку
у розвитку сільського підприємництва**

Назва	Інститути	Функції
Маркетингова	Біржі, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, оптові продовольчі ринки, ярмарки, виставки, організації споживчої кооперації, підприємства роздрібної торгівлі та ін.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ формування ринкового механізму ціноутворення на продукцію та послуги сільського господарства; ▪ забезпечення ефективного збуту виготовленої продукції.
Фінансово-кредитна	Кредитні спілки, кооперативні і комерційні банки, агропромислові фінансові групи, страхові компанії.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ акумулювання і координування фінансових потоків; ▪ забезпечення доступу до кредитних ресурсів та страхових послуг;
Інформаційно-консультативна	Інформаційно-консультаційні центри, служби цінового моніторингу, обл. і райцентри реформування, науково-дослідницькі центри, аудиторські компанії, консалтингові фірми	<ul style="list-style-type: none"> ▪ формування системи інформаційної техніки і технологій, електронного зв'язку; ▪ забезпечення формувань інформацією
Інноваційна	Інноваційні центри, технопарки, бізнес-інкубатори, інноваційні кластери.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ стимулювання інноваційного розвитку; ▪ забезпечення інституційного зв'язку освіти, науки і бізнесу.
Агросервісна	Ремонтно-технічні станції, центри агротехнічного обслуговування, ветеринарні служби, служби захисту рослин, водопостачання, склади, фірми транспортного обслуговування, дорожні і будівельні організації.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ підтримування господарських взаємозв'язків в агробізнесі; ▪ забезпечення процесів виробництва і безперервного товарообміну на аграрному ринку.

Джерело: [1; 10] та власні дослідження.

Соціальний і економічний процеси у сільській економіці супроводжуються формуванням соціального капіталу. Соціальний капітал виступає інститутом розвитку сільського підприємництва, який консолідує економіко-соціальні ролі особистості-селянина власника у соціумі та виробничо-господарський капітал сільської території [160, с. 47]. У своїх

дослідженнях О. Рахманов вказує, що на декларативні підприємницькі настанови сучасного сільського населення впливають такі соціокультурні чинники, як стать, вік, освіта, середній розмір заробітної плати (стипендії, пенсії) та сукупного доходу на одного члена сім'ї, сімейний стан та ступінь урбанізації як місця проживання, так і місця, де тривало дитинство. Схильність до впровадження підприємницької ідеї здебільшого проявляється у активних представників сільської громади віком від 30 до 45 років. Збільшення середнього розміру заробітної плати (стипендії, пенсії) та сукупного доходу на одного члена сім'ї сприяє зростанню економічної активності [133, с. 15].

Основою соціального забезпечення розвитку підприємництва в сільській місцевості є добробут сільського населення, що є основою стабілізації демографічної ситуації й розвитку людського капіталу на сільських територіях. Водночас важливою складовою соціальної політики розвитку сільських територій виступає створення кредитних спілок, виробничих товариств та асоціацій, які сприяють захисту спільних інтересів власників підприємницьких формувань.

Дослідження Б. Ковалюка ґрунтуються на тому, що реалії формування підприємницького ресурсу на сільських територіях свідчать про наявність суттєвих перешкод. Однак реформи, що проводяться, не завжди відповідають рівню розвитку підприємництва; відбувається надмірне збільшення невизначеності підприємницької діяльності за рахунок домінування умов трансформаційних процесів в економіці; обмеження свободи реалізації підприємницької ініціативи внаслідок недосконалості інституційного середовища та особливостей його розвитку [67, с. 133]. Ці проблеми зумовлюють необхідність у розробці ефективної стратегії інноваційно-інвестиційної діяльності підприємницьких структур та стабільній підтримці державою підприємництва в сільській місцевості.

Крім інститутів державного впливу, економіки та бізнесу, фінансів і кредиту, екології у розвитку підприємницької діяльності, дуже важливим для

сільської місцевості є становлення інституту інформації. Фактично, інститути інформаційного забезпечення покликані виконувати консультативно-дорадчу функцію на рівні прийняття державних рішень щодо розвитку сільського підприємництва, сприяти соціально-культурному та екологічному розвитку сільських територій, також виступати запорукою зниження трансакційних витрат, що виникають в умовах обмеженої інформатизованості [158, с. 109].

Трансакції досить широко використовуються неоінституціоналістами для характеристики зміни права власності на товари, послуги, види діяльності або юридичні зобов'язання, також є результатом обмеженості отримання інформації та її асиметрії. Д. Норт розглядає трансакційні витрати як “плату за неефективність прав власності й підкреслює, що коли трансакційні витрати дорівнюють нулю, то учасники ринку мають у своєму розпорядженні точні моделі дій” [99, с. 84-85]. Даний підхід враховує також витрати, які пов'язані з пошуком інформації та роботи з нею, очікування реакцій, що створює додаткові витрати.

Англійські дослідники П. Мілгром та Дж. Робертс вважають, що “трансакційні витрати включають у себе будь-які витрати, які виникають як результат неефективності у прийнятті спільних рішень, а також нерезультативного захисту угод” [217]. Відтак, автори акцентують увагу на тому, що ефективність підготовки щодо укладання угоди та визначення основних умов її виконання дозволять якісно знизити такі витрати. Представник російської наукової школи А. Шастіко трансакційні витрати розглядає, як такі, що виникають у процесі планування, впровадження та контролю за виконанням задач у різних структурах при обміні правами власності [193, с. 551].

На основі такого підходу до визначення трансакційних витрат як економічних витрат, що включають неявні витрати (втрати), які визначаються за альтернативним принципом, С. Архієреєвим [5, с. 15] запропоновано визначення трансакційних витрат як сукупності втрат, що виникають при обміні правами власності, і затрат, призначених для

зменшення цих втрат. Зазначений підхід дозволив автору виділити такі типи трансакцій як трансакційні затрати і трансакційні втрати. Також відповідно до структури трансакцій вчений поділяє трансакційні витрати на витрати товарних трансакцій (трансакційні витрати у вузькому сенсі), витрати інституційних трансакцій (креативних) та витрати підтримки інституційних норм (репродуктивних трансакцій) [202, с. 238].

Досить детальним є визначення трансакційних витрат в аграрній сфері, яке запропоновано О. Власенко. Зокрема, автор наводить таке трактування трансакцій як: "...сукупності економічних витрат на організацію та проведення контрактації між суб'єктами ринкових взаємовідносин, що обумовлені відповідними формальними і неформальними умовами функціонування на ринку" [23, с. 3]. Таке трактування зазначених видів витрат є досить конкретизованим та відповідає сучасним реаліям розвитку сільського підприємництва в умовах формування інституційного середовища. Впровадження інституційних новацій, відсутність достатнього рівня інформатизованості щодо партнерів та умов укладання договорів є визначальним чинником у формуванні прибутків підприємства.

Узагальнюючи наукові погляди вітчизняних та зарубіжних вчених встановлено, що трансакційні витрати доцільно розглядати як такі, що виникають при здійсненні операцій обміну правами власності в умовах обмеженості інформаційного ресурсу. При такому підході до визначення сутності зазначених витрат варто зазначити, що їх рівень, у першу чергу, залежить від рівня інформаційного забезпечення сільських підприємців щодо впровадження інституційних новацій, а також від відносин із конкурентами і партнерами, фінансово-кредитними установами, рівня податкового навантаження, цін на продукцію та ін. Оцінка таких факторів є досить складною проблемою, можливим вирішенням якої є лише їх поступове зменшення.

Трансакційні витрати сільських підприємницьких формувань варто представляти у вигляді витрат на прийняття рішень, розробку планів та

організацію підприємницької діяльності; ведення переговорів, укладання договорів та ін. (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

**Характеристика трансакційних витрат
сільських підприємницьких формувань**

Назва витрат	Елементи витрат	Характерні ознаки
Пошук інформації	1) пошук ринку та вихід на нього; 2) розробка нових проектів; 3) пошук необхідних ресурсів; 4) пошук партнерів.	1. Витрати, пов'язані з втратою часу та ресурсів на пошук необхідної інформації про клієнтів, конкурентів та ринкове середовище. 2. Витрати у зв'язку з неповною та недостовірною інформацією.
Ведення переговорів	1) розробка бізнес-плану; 2) підготовка та навчання персоналу; 3) відносини з діловими партнерами.	1. Витрати на організацію та проведення переговорів стосовно набуття, обміну та захисту прав власності підприємцями. 2. Витрати пов'язані з оформлення договорів.
Вимір якості продукції, товарів чи послуг	1) забезпечення та вимірювання якості продукції; 2) ліцензування та сертифікація; 3) витрати на конкурентну боротьбу; 4) екологічна безпека.	1. Витрати на проведення власного виміру якості, на здійснення заходів, що мають на меті захистити сторони від помилок її виміру. 2. Втрати від помилок, оскільки якість товару чи послуги майже неможливо виміряти.
Специфікація і захист прав власності	1) отримання права власності; 2) оплата послуг представників державної сфери; 3) оплата юридичних послуг та аудиторських перевірок 4) витрати на безпеку підприємства;	2. Витрат на утримання судів, арбітражу, державних органів; 3. Витрати часу і ресурсів на відновлення порушених прав та втрати від поганої їх специфікації і ненадійного захисту.
Опортуністична поведінки	1) витрати при командній роботі; 2) витрати на ресурс, яким володіє ринковий агент, і ціна на який не є фіксованою.	1. Витрати від опортуністичної поведінки, зокрема ухилення від виконання. 2. Витрати від опортуністичної поведінки, як отримання невиправданої винагороди.

Джерело: узагальнення автора.

Ефективність розвитку сільського підприємництва залежить не лише від набору інституцій та інститутів, що формують інституційне середовище розвитку сільського підприємництва, але й від можливості ефективного їх комбінування. Взаємозв'язок або комбінація інституційних утворень та інфраструктурних складових, які регулюють діяльність сільських

підприємницьких формувань і призначені сприяти ефективному розвитку економіки держави, визначаються як інституційне забезпечення (рис.1.8).

Рис. 1.8. Напрями та механізми інституційного забезпечення розвитку сільського підприємництва

Джерело: узагальнення автора.

Інституційне забезпечення регулює відносини на таких рівнях підприємницької діяльності, як підприємництво – влада; підприємництво – наука; підприємництво – населення. Інтереси сільського підприємництва представлені безпосередньо підприємницькими формуваннями тоді як інтереси влади, науки і громадськості – опосередковано, через різноманітні інституційні новації. Інституційне забезпечення розвитку сільського підприємництва повинно бути якісно сформованим та постійно удосконалюватися. Саме інституції сприяють створенню та функціонуванню приватного сектора і формують конкретне організаційно-економічне

середовище для стимулювання та швидкої адаптації суб'єктів сільського підприємництва до ринкових умов.

Пришвидшення формування інституційного середовища дозволить підвищити ефективність ведення виробничої діяльності, сприятиме удосконаленню та розвитку сільських підприємницьких формувань. Процес розвитку сільського підприємництва має характеризуватися позитивним ефектом зміни неформальних інститутів стабільними, формальними, які забезпечуватимуть зниження межі невизначеності у взаємодії між економічними суб'єктами та економічними стимулами.

1.3. Методичні підходи до оцінки інституційних умов функціонування суб'єктів сільського підприємництва

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин досить активною є участь сільського населення в розвитку формувань підприємницького типу. Якісно новий прошарок сільських підприємців-власників стикається з перешкодами та бар'єрами інституційного характеру. Інституції та інститути, які безпосереднього впливають на діяльність підприємницьких формувань, можуть як сприяти зайнятості сільського населення, раціональному використанню наявних ресурсів, підвищенню стандартів життя, так і призвести до деструктивних змін та невідновних процесів у веденні господарства і розвитку сільських територій.

Сукупність формальних і неформальних інституцій, базисних та похідних інститутів формують інституційне середовище розвитку сільського підприємництва. Саме таке середовище, за дослідженнями Р. Пустовійта, являє собою сукупність норм та правил політичного, економічного, соціального, юридичного змісту, які супроводжують процес започаткування, розвитку та функціонування підприємницької діяльності [130, с. 140]. Водночас дане поняття авторський колектив на

чолі з С. Панчишиним розкривають як сукупність офіційних (правила, характеристика та примуси) і неофіційних (стереотипи, стандарти поведінки) обмежень [108, с. 28], які регламентують підприємницьку діяльність.

У контексті даного дослідження інституційне середовище пропонується розглядати у вигляді взаємодії інституцій, як стимулюючих та стримуючих чинників розвитку сільського підприємництва. З огляду на зазначене, розвиток підприємницької діяльності у сільській місцевості є іманентною ознакою якості здійснення перетворень, відтак, його варто розглядати як процес кількісних та якісних змін у часі, що сприяють економічному зростанню кожного окремого суб'єкта підприємницької діяльності у сільській місцевості та покращенню показників його функціонування в умовах адаптації до інституційних змін. Таким чином, впровадження інституційних новацій, що стримують поведінку суб'єктів підприємницької діяльності є результатом обмеження розвитку або стагнації; водночас ті з них, що стабілізують та прискорюють економічну діяльність формувань, знижують трансакційні витрати і підвищують ефективність виробничо-збутової діяльності, – результат посилення розвитку або досягнення пріоритетів та цілей.

Інституційне середовище розвитку сільського підприємництва у більш конкретизованому вигляді варто розглядати як інфраструктуру, яка покликана сприяти ефективній виробничій діяльності, швидкому товарообміну, формуванню позитивного іміджу підприємницьких та використанню інноваційних розробок у господарській діяльності. Структура інфраструктурного забезпечення розвитку сільського підприємництва містить групи інститутів та інституцій, які сприяють ефективному веденню виробничої діяльності та безперебійному функціонуванню суб'єкта підприємництва в цілому.

Провідною бізнес-школою, яка займається дослідженням розвитку підприємницької ініціативи під впливом чинників інституційного

середовища є Global Entrepreneurship Monitor (GEM). За методологічними розробками представників школи досліджується сукупність показників, пов'язаних із підприємницькою активністю. Методологічні підходи, які розроблені науковцями школи, що координуються інститутами Babson College London (США) та Business School (Великобританія), ґрунтуються на таких основних показниках-індикаторах дослідження підприємницької активності, як: визначення та порівняння рівнів реалізації підприємництва між країнами; дослідження впливу стимулюючих та обмежуючих чинників на розвиток підприємництва; визначення взаємозв'язків між економічним зростанням та підприємницькою активністю; окреслення напрямів підвищення ефективності підприємницької діяльності на рівні держави та окремих регіонів [65, с. 158].

Зазначені підходи є інструментом оцінки потенціалу самозайнятості населення на макроекономічному рівні, що ґрунтується на основі визначенні показника “індексу загальної підприємницької активності” (Total entrepreneurial activity index). Цей індекс відображає частку представників економічно активної частини населення віком від 18 до 64 років, які перебувають у процесі започаткування підприємництва [28, с. 72]. Згідно з методологією GEM, кожне нове формування підприємницького типу, яке починає свою діяльність, повинно використовувати стандартний набір інструментів аналізу ефективності впровадження ідеї, а саме: опитування населення; розрахунок обсягів можливих продажів, майбутня чисельність працівників, вартості активів і прибутку підприємницьких формувань; розробка стратегії та визначення впливу інституцій. Зазначені підходи є цілком придатними для оцінки особливостей формування та реалізації підприємницької ініціативи у сільській місцевості.

Організація міждержавних досліджень розвитку підприємництва, легкості започаткування і ведення бізнесу є основою методичного підходу проекту “Doing Business” [28, с. 159]. Методика проекту побудована на

визначенні впливу держави, законодавчих актів на функціонування малого та середнього підприємництва і визначення загального рейтингу умов ведення підприємницької діяльності. Оцінка розвитку підприємництва здійснюється за допомогою наступних індикаторів: відкриття підприємства, офіційне працевлаштування найманих працівників, реєстрація прав власності, сплата податків, отримання інвестицій та захист прав інвесторів, укладення договорів і злиття підприємств.

Даний проект оцінюється більше ніж за 8900 показниками. За результатами кожна з країн повинна самостійно обирати, які заходи з регулювання підприємницької діяльності їй краще прийняти для забезпечення успішного розвитку держави в цілому. У даному випадку державне регулювання підприємницької діяльності за результатами звіту проекту “Doing Business” стимулює впровадження новітніх технологій у заходи, які пов’язані з розробкою та впровадженням законів, спрощенням процедури реєстрації підприємств, сплатою підприємцями податків, тощо. Показники, що характеризують інституційне середовище здійснення підприємницької діяльності в Україні, є досить низькими у порівнянні з аналогічними показниками країн-партнерів у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

**Рейтинги інституційної сприятливості
розвитку підприємницької діяльності, 2012 р.**

Країна	Рейтингові значення				
	1	2	3	4	5
Великобританія	10	28	68	14	56
Німеччина	21	111	21	89	5
Італія	65	90	90	138	103
Польща	45	116	54	113	55
Грузія	8	8	1	29	33
Росія	92	88	17	56	10
Білорусія	63	15	3	133	13
Україна	112	47	97	164	45

Примітка: 1 – легкість започаткування підприємницької діяльності; 2 – реєстрація підприємства; 3 – реєстрація прав власності; 4 – механізм оподаткування; 5 – забезпечення виконання контрактів.

Джерело: побудовано на основі [210; 221].

У світовому рейтингу Україна у 2012 р. за проведеними розрахунками щодо визначення інституційних умов започаткування підприємницької діяльності знаходилася на 112 сходинці. Варто зауважити, що за показником реєстрації прав власності держава займає 97 місце; за показником реєстрації підприємства – 47; за показником забезпечення виконання угод – 45 місце.

Характеристика інституційного середовища розвитку підприємницької діяльності на макрорівні може також здійснюватися за допомогою визначення індикаторів управління, запропонованих Світовим банком (Worldwide Governance Indicators). Досить вагомими серед них є такі, як:

- свобода слова та відповідальність населення (Voice and Accountability);
- політична стабільність в країні (Political Stability);
- ефективність державного управління (Government Effectiveness);
- регуляторна якість (Regulatory Quality), що передбачає здатність уряду формувати і втілювати політику та регуляторні норми, що стимулюють розвиток приватного сектора економіки;
- верховенство закону (Rule of Law) – ступінь дотримання законодавства, довіра до нього, рівень виконання контрактів, захист прав власності;
- боротьба з корупцією (Control of Corruption) [2, с. 100; 221].

Результатом формування інституційних засад розвитку сільського підприємництва є врахування впливу державних, економічних, соціально-культурних, екологічних, правових інституцій та інститутів. Оцінка таких засад здійснення підприємницької діяльності в сільській місцевості має базуватися на використанні методик, які розроблені представниками різних наукових шкіл, серед них такі як:

- *юридична методика* (характеристика основних норм правового режиму регулювання підприємницької діяльності);
- *методика Дж. Хофстеда* (аналіз культурного середовища здійснення господарської діяльності);

- *методика С. Корнела і Дж. Колта* (визначення рівня владних відносин та їх впливу на виробничо-збутову діяльність підприємств; місце інститутів та інституцій у формуванні соціальної структури сільського підприємництва);
- *методика С. Кірдіної* (побудова Х- та Y- матриць, із урахуванням впливу інституцій та інститутів на різні напрями діяльності формувань підприємницького типу) [63; 71; 209; 213].

Одним із критеріїв оцінки розвитку сільського підприємництва є ефективність інституційного середовища, яка визначається як результат взаємодії інституційно-правової матриці, що відображають стан діючої правової системи в країні, та матриці, яка характеризує інституційне середовище розвитку підприємництва в сільській місцевості. Відсутність ефективного інституційного середовища функціонування сільських підприємницьких формувань спричиняє втрату конкурентних переваг перед іншими економічними суб'єктами, середовище розвитку яких є більш ефективним.

Визначення ефективності інституційного середовища можливе за такими критеріями:

- *ефективність за критерієм Парето - оптимальності* – правове рішення повинно прийматися таким чином, щоб, регулюючи діяльність одних підприємницьких формувань, у той же час не погіршити положення інших;
- *ефективність в умовах дії цінкових норм* – нормативно-правові акти, які описують умови виконання контрактів у межах здійснення виробничо-господарської діяльності сільських підприємницьких формувань повинні враховувати інтереси сторін договірних відносин;
- *ефективність за Дж. Ходжсоном* – інституції у підприємницькій діяльності повинні забезпечувати врахування принципів цілеспрямованості власників [87; 163].

Дослідження закономірностей розвитку сільського підприємництва та врахування впливу інституційного середовища повинно ґрунтуватися на використанні сукупності спеціальних економічних методів. Використання

лише зазначених методів дослідження і, як наслідок, обмеженість інформації не дають змогу перенести структуру теоретичних уявлень про підприємницьку діяльність у сільській місцевості на систему показників, що описують її. Тому для комплексної оцінки стану і перспектив функціонування сільського підприємництва, впливу інституційного середовища на ефективність розвитку та ведення діяльності необхідно використовувати сукупність традиційних і нетрадиційних методів дослідження (рис. 1.10).

Рис. 1.9. Методи та підходи до оцінки розвитку сільського підприємництва

Джерело: узагальнення автора.

У контексті теорії інституціоналізму розвиток сільських

підприємницьких формувань відбувається за умови, що сукупність показників розвитку позитивно змінюється у часі, тобто спостерігається нарощування результативної ознаки або досягається ефект, зокрема важливими з них є такі, як:

1) частка суб'єктів сільського підприємництва у загальній структурі підприємницької діяльності:

$$Q = \frac{N}{S} * 100\%$$

де Q - частка підприємницьких формувань в сільській місцевості,

N – кількість сільських підприємницьких формувань,

S – загальна чисельність суб'єктів підприємницької діяльності;

2) розміри підприємницьких формувань: за обсягами виробництва, кількістю працівників, площею сільськогосподарських угідь тощо;

3) структура підприємницьких формувань за організаційно-правовими формами господарювання у сільській місцевості;

4) частка прибуткових підприємницьких формувань у загальній структурі;

5) рівень диверсифікованості (за методикою Херфіндаля-Фішера) [151];

$$H_j = \left[\sqrt{\sum_{i=1}^n \left(\frac{x_i}{x} \right)^2} - \sqrt{\frac{1}{n}} \right] / \left(1 - \sqrt{\frac{1}{n}} \right),$$

де H_j – індекс підприємства;

n – кількість видів продукції за галузевою класифікацією;

i – індекс продукції ($i=1-n$);

x_i – вартість i -продукції, яку виробляє j -те підприємницьке формування;

x – загальна вартість товарної продукції підприємницького формування.

б) частка суб'єктів підприємницької діяльності, які отримують державні асигнування на підтримку виробничо-господарської діяльності;

$$Q_a = \frac{N_a}{S} * 100\% ,$$

де Q – частка підприємницьких формувань у сільській місцевості,

N – кількість сільських підприємницьких формувань, що отримали

державну підтримку,

S – загальна чисельність суб'єктів підприємницької діяльності;

- 7) участь керівників у громадських організаціях та політичних об'єднаннях;
- 8) рівень забезпеченості працевлаштування сільського населення у межах підприємницького формування;
- 9) кількість укладених та виконаних договорів;
- 10) рівень інтенсивності отримання інформації;
- 11) участь сільського підприємницького формування в екологічних проектах;
- 12) частка створених робочих місць для сільського населення у межах кожного підприємницького формування:

$$\gamma = \frac{\varphi}{n} * 100\% ,$$

де φ – кількість створених робочих місць у сільських підприємницьких формуваннях;

n – чисельність економічно активного сільського населення;

- 13) ефект від працевлаштування:

$$E = \sum z * n$$

де n – кількість працевлаштованих у сільському підприємницькому формуванні,

z – середній розмір заробітної плати 1 найманого працівника на підприємстві;

- 14) коефіцієнт забруднення навколишнього середовища;
- 15) рівень інформаційного забезпечення;
- 16) коефіцієнт еколого-економічної оцінки виробництва продукції:

$$k_{ee} = \frac{Q_e - P_e}{R_e} ,$$

де Q_e , P_e – корисний та негативний ефект від використання продукції, або товарів;

R_e – кількість природних ресурсів необхідних для виробництва продукції;

- 17) кількість впроваджених інновацій;
 18) обсяг прибутку:

$$PR = TR - TC ,$$

де PR – прибуток підприємства;

TR – виручка від реалізації продукції;

TC – сукупні витрати.

- 19) обсяг трансакційних витрат. Розмір трансакційних витрат суб'єктів сільського підприємництва формується на основі рівня проінформованості про інституційні зміни, етичної поведінки керівників підприємницьких формувань, ліцензування їх діяльності; витрат на реєстрацію прав власності, невиконання контрактів, реєстрацію та ліквідацію; корупційні витрати.

Значення та очікувана роль держави, діяльність якої спрямована на удосконалення інституційного середовища розвитку сільського підприємництва, пов'язана зі збільшенням власних витрат та водночас спрямована на зменшення трансакційних витрат суб'єктів підприємництва. Якщо обидві зі вказаних змін є ідентичними або витрати держави – більшими, то очевидним є висновок про неефективність такої державної політики. Ефективною вона є лише в тому випадку, коли сумарні витрати держави, а також трансакційні витрати підприємницьких формувань, у розрахунку на одиницю валової продукції, створеної у сільських підприємницьких формуваннях, зменшуються [92, с. 56].

Коефіцієнт ефективності державної політики у напрямі мінімізації трансакційних витрат суб'єктів підприємницької діяльності визначається за формулою:

$$K_{GP} = \frac{IC + TC_{SME} + TC_{GOV} + TC_{CS}}{GNP_{SME}}$$

де K_{GP} – коефіцієнт ефективності державної політики удосконалення сільського підприємництва;

IC – державні витрати, спрямовані на удосконалення інституційного середовища підприємництва, грн;

TC_{SME} – обсяг трансакційних витрат підприємництва, грн;

TC_{GOV} – обсяг трансакційних витрат держави, грн;

TC_{CS} – обсяг трансакційних витрат громадянського суспільства, зумовлених недостатньою ефективністю інституційного середовища підприємницької діяльності в сільській місцевості, грн.;

GNP_{SME} – обсяг валового національного продукту, створений суб'єктами підприємництва, грн. [92, с. 56-57].

Обсяг трансакційних витрат на рівні суб'єкта підприємницької діяльності пропонується визначати за наступною формулою:

$$q_{ijtr} = Q_1 + Q_2 + Q_3 + Q_4 + Q_5;$$

де: i – вид продукції, ($i=1 \dots n$);

j – кількість партнерів підприємства, ($j=1 \dots m$);

q_{ijtr} – трансакційні витрати реалізації продукції i -того виду j –му партнеру або споживачу;

Q_1 – витрати опортуністичної поведінки;

Q_2 – витрати специфікації і захисту прав власності;

Q_3 – витрати виміру якості продукції, товарів та послуг;

Q_4 – витрати на ведення переговорів;

Q_5 – витрати пошуку інформації.

Враховуючи зазначені групи показників, важливим є визначення рівня інституційного розвитку, або інституціоналізації сільського підприємництва. Відповідно розроблено інтегральний коефіцієнт, який дозволить кількісно відобразити характеристики впливу формальних та неформальних інституційних елементів у розвитку та функціонуванні підприємницьких формувань у сільській місцевості.

Алгоритм розрахунку коефіцієнта інституціоналізації сільського підприємництва передбачає проходження 7 послідовних етапів:

1) визначення коефіцієнту вагомості кожної окремої інституції за рівнем впливу на розвиток сільського підприємництва у загальній кількості

інституцій визначеної групи (за кількістю стверджувальних відповідей респондентів):

$$\varpi_{ij} = \frac{m_i}{n_j},$$

де i – вид інституції;

j – група інституцій.

ϖ_i – коефіцієнт вагомості i -інституції за j - групою інституційного впливу на розвиток сільського підприємництва;

n_i – загальна кількість інституцій за j -групою;

m_i – кількість відповідей експертів, що характеризують i -ту інституцію, як таку, що впливає на розвиток сільського підприємництва.

2) побудова рейтингів у межах кожної групи за числовою характеристикою коефіцієнта вагомості інституцій;

3) вибір за групою тієї інституції, коефіцієнт вагомості якої є найбільшим;

4) формування груп інституцій за рівнем впливу на розвиток сільського підприємництва;

5) розрахунок коефіцієнта вагомості інституцій за j -групою:

$$\varpi_n = \varpi_{i1} + \varpi_{i2} + \dots + \varpi_{in}$$

де ϖ_i – коефіцієнт вагомості видів i - інституції за j -групою.

6) розрахунок коефіцієнта вагомості формальних і неформальних інституцій:

$$k_{\text{форм.}} = \sum \varpi_{\text{іконом.}} + \sum \varpi_{\text{іеколог.}} + \sum \varpi_{\text{ісуп.}} + \dots + \sum \varpi_n$$

$$k_{\text{неформ.}} = \sum \varpi_{\text{ітрад.}} + \sum \varpi_{\text{ізв.}} + \sum \varpi_{\text{іпракт.}} + \dots + \sum \varpi_n$$

де n – кількість задіяних інституційних елементів у розвитку підприємницького формування у сільській місцевості;

$k_{\text{форм.}}$ – коефіцієнт вагомості формальних інституцій;

$k_{\text{неформ.}}$ – коефіцієнт вагомості неформальних інституцій.

7) розрахунок коефіцієнта інституційного розвитку сільського підприємництва:

$$IK_i = k_{i\text{форм}} + k_{i\text{неформ.}}$$

Таким чином, застосування описаної методології та методики дослідження розвитку сільського підприємництва з врахуванням впливу інституційного середовища дозволить провести комплексний системний аналіз основних проблем його функціонування. Також це дозволить визначити та обґрунтувати рекомендації і пропозиції щодо підвищення ефективності розвитку підприємницьких формувань, які функціонують в складних умовах мінливого інституційного середовища та прогресуючих інституційних змін.

Висновки до Розділу 1

Узагальнення теоретико-методичних та інституційних засад розвитку сільського підприємництва дозволило сформулювати наукові висновки, зокрема:

1. Сільське підприємництво є самостійною ініційованою діяльністю активних представників сільської громади. Формування інституційного середовища, зокрема розбудова інституту приватної власності та реорганізація відповідних інституцій, зумовили становлення різних форм господарювання у сільській місцевості та поширення інтеграційних процесів з метою перейняття досвіду у веденні господарювання від типових підприємств. Становлення підприємницьких формувань різних організаційно-правових форм господарювання у сільській місцевості здійснюється відповідно до існуючих інституційних умов, які можуть як сприяти їх розвитку, так і суттєво обмежувати.

2. Критеріями віднесення підприємницьких формувань до сільського підприємництва визначено інституційне закріплення суб'єкта підприємництва; фактичне здійснення підприємницької діяльності у сільській місцевості та переважання у загальній структурі виробництва

частки сільськогосподарської продукції над часткою продукції або товарів альтернативних видів діяльності, як основи забезпечення продовольчої безпеки країни.

3. Розмежовано основні поняття теорії інституціоналізму: інституції (як основу впровадження та реалізації обмежень та норм, а також традицій і звичаїв у діяльності суб'єктів сільського підприємництва, з метою ефективного розподілу ресурсів, державних асигнувань, інвестицій; формування механізмів регулювання та впорядкування діяльності) та інституту (як сукупність установ та організацій, які регламентують інституції, забезпечують їх втілення та контролюють господарську діяльність суб'єктів сільського підприємництва). З огляду на це, конкретизовано складові інституційної системи розвитку сільського підприємництва, основу якої склали інститути які відіграють важливу роль у реалізації підприємницької ініціативи активних представників сільської громади.

4. Рівень ділової активності сільського населення залежить від формальних і неформальних інституцій, базових та похідних інститутів, які є основною складовою різних організаційно-правових форм господарювання, ефективних інтеграційних зв'язків та державної підтримки, досвіду і традицій ведення сільського господарства. Процес розвитку сільського підприємництва суттєво обмежений з боку інституцій соціально-економічного та законодавчо-нормативного характеру, суперечності у впровадженні яких суттєво ускладнюють можливості реалізації підприємницької ініціативи.

5. Відповідно до теоретичного узагальнення досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених у контексті теорії інституціоналізму встановлено, що під інституціями варто розуміти сукупність обмежень та норм у регулюванні діяльності підприємницьких формувань, які втілюються у законодавчо-нормативних актах, договорах, рекомендаціях та ін. Інститути є сукупністю установ та організацій, які регламентують норми, забезпечують їх реалізацію

та здійснюють контроль господарської діяльності суб'єктів сільського підприємництва.

6. Сільське підприємництво є рушійним чинником відродження села. Однак для досягнення позитивних результатів розвитку підприємницької діяльності потребують впровадження заходів з покращення інституційного забезпечення: удосконалення регуляторної політики, зменшення тиску з боку податкових інститутів, удосконалення системи обліку та звітності суб'єктів сільського підприємництва, посилення фінансової, майнової підтримки, розвиток форм самоорганізації підприємництва (спілки, асоціації, союзи).

7. Формування і функціонування суб'єктів сільського підприємництва відбувається під впливом інституційної системи – сукупності інститутів та інституцій. Однак при цьому виникає необхідність здійснення кількісної оцінки інституційного впливу та сприятливості інституційного середовища розвитку підприємницької діяльності у сільській місцевості. З цією метою запропоновано методику розрахунку базисного аналітичного коефіцієнта інституціоналізації, що дозволяє оцінити вагомість окремих інституцій або їх сукупності у розвитку сільського підприємництва. Отримані від розрахунків результати дозволять визначати ефективність функціонування та розвитку підприємницьких формувань за визначеними у кожній інституції обмеженнями та стимулами.

РОЗДІЛ 2

СТАН ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В ІНСТИТУЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

2.1. Тенденції формування та функціонування суб'єктів підприємницької діяльності у сільській місцевості

Проблеми соціально-економічного розвитку підприємництва у сільській місцевості набувають особливої актуальності. Це пов'язано насамперед зі зниженням якості життя на селі, високим рівнем безробіття, погіршенням демографічної ситуації, відмиранням культури, традицій та звичаїв. Ефективним вектором розвитку сільського підприємництва є розширення видів діяльності, які сприяють комплексному вирішенню організаційно-економічних проблем, урізноманітненню асортименту продукції та послуг, зайнятості сільського населення, підвищенню продуктивності праці.

Розвиваючи традиційну діяльність та поступово диверсифікуючи її, сільські підприємці створюють особливе середовище виробництва різноманітної продукції та є джерелом відродження і стабільного функціонування аграрного сектору економіки України в цілому. Однак в умовах формування інституційного середовища ситуація суттєво загострюється, що призводить до нестабільності та дезінтеграції сільської економіки в цілому, і, як наслідок, відбувається призупинення розвитку формувань підприємницького типу.

У Житомирській області на початку 2013 р. налічувалося 1339 підприємницьких формувань різних організаційно-правових форм господарювання, у загальній кількості яких найбільшу частку займають фермерські господарства (58,2 %) та господарські товариства (22,3 %) (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Кількість діючих підприємницьких формувань
в аграрному секторі Житомирської області, од.**

Назва	Рік					2012 р. до 2008 р., %
	2008	2009	2010	2011	2012	
Фермерське господарство	804	748	744	746	780	97,0
Господарське товариство	291	279	263	272	298	102,4
Приватне підприємство	232	219	204	195	178	76,7
С.-г. виробничий кооператив	39	40	28	30	28	71,8
Державне підприємство	8	9	7	6	6	75,0
Підприємства інших форм господарювання	54	54	49	51	49	90,7
Всього підприємств	1428	1349	1295	1300	1339	93,8

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики в Житомирській області.

Аналіз показників розвитку сільського підприємництва дозволив виявити таке: загальна кількість підприємницьких формувань у 2012 р. скоротилася відносно 2008 р. на 6,2 %, або на 89 формувань. Відповідно до особливостей створення підприємств встановлено, що із 155 опитаних респондентів-керівників підприємницьких формувань різних організаційно-правових форм господарювання 46,4 % підприємств утворено в результаті реорганізації колишніх структур колгоспного типу, з них найбільша кількість (41,7 %) належить господарським товариствам; за власною ініціативою створено 41,9 % опитаних формувань, найбільше з яких – 49,2 % фермерські господарства.

За досліджуваний період суттєво скоротилася кількість домогосподарств, членам яких надано земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства, на 15947 одиниць, або на 7,5 %. Зростання кількості сільських підприємців спостерігається за категорією “фізичні особи-підприємці” у сільській місцевості: у 2012 р. їх кількість збільшилася відносно 2008 р. на 4,3 %, або на 1242 особи.

Основною причиною скорочення кількості діючих підприємницьких формувань у сільській місцевості, як показали результати соціологічного опитування, є: недосконалий механізм реалізації нормативно-правових актів (31,8 % відповідей респондентів); невизначеність політичної і соціально-

економічної ситуації в країні (16,4 %); відсутність та порушення “правил гри” між представниками владних інститутів і сільськими підприємцями (рис. 2.1).

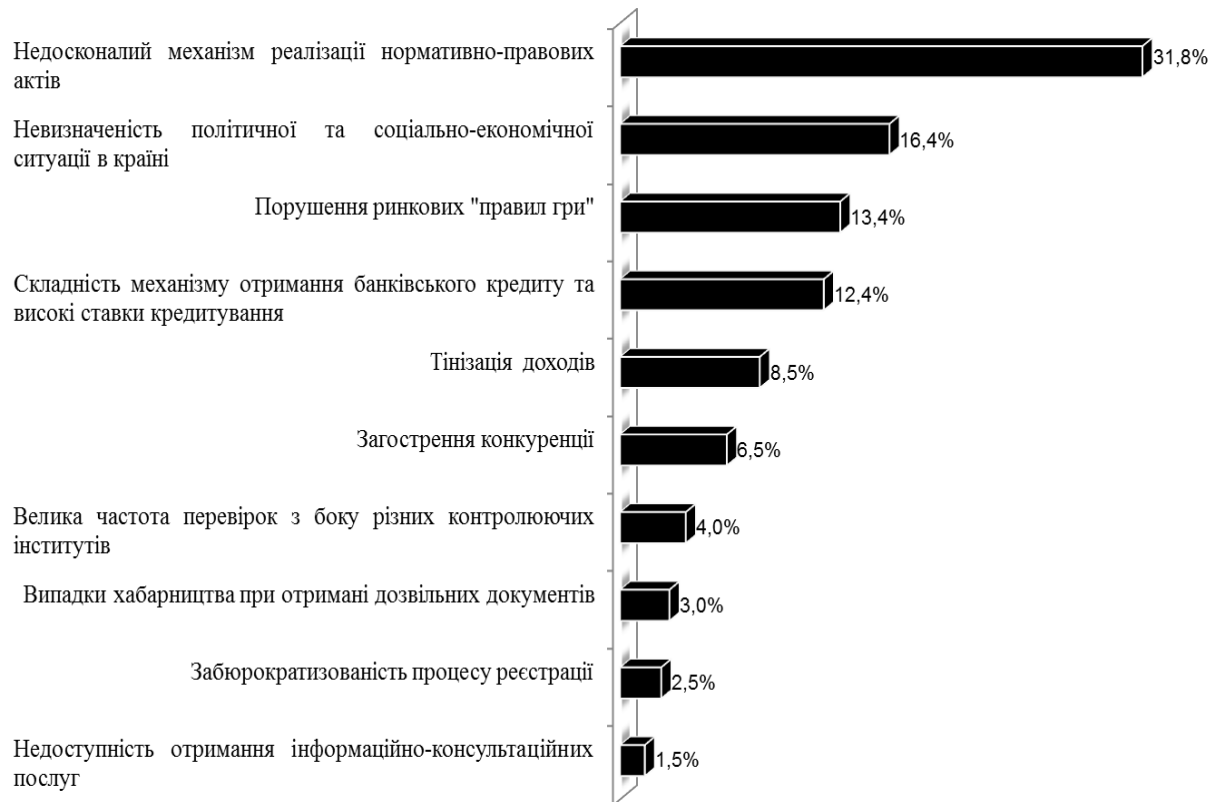

Рис. 2.1. Чинники інституційного впливу, що перешкоджають розвитку сільського підприємництва у Житомирській області (за результатами соціологічного опитування), 2012 р.

Джерело: власні дослідження.

Враховуючи умови посттрансформаційного періоду та складність формування інституційного середовища для здійснення підприємницької діяльності, у Житомирській області активно розвиваються господарства населення (рис. 2.2). Розвитку зазначеної форми господарювання сприяли такі передумови, як: значне зниження доходів селян через втрату основної трудової зайнятості, скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, часткової руйнації соціальної інфраструктури та ліквідації підприємницьких формувань. Така ситуація свідчить про те, що розвиток підприємництва у сільській місцевості суттєво обтяжений тиском із боку регулюючих інституцій, зокрема це складна система отримання дозволів на

здійснення виробничо-господарської діяльності, податкові стягнення та високі трансакційні витрати, які зумовлені збільшенням кількості перевірок.

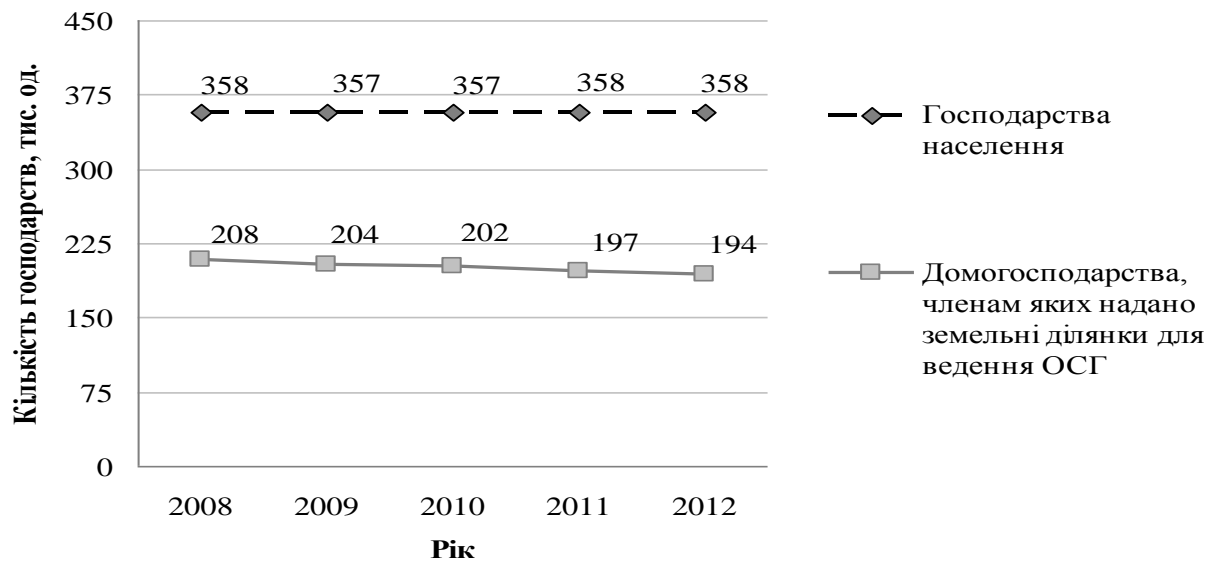

Рис. 2.2. Динаміка розвитку господарств населення у Житомирській області

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики в Житомирській області.

Становлення підприємництва у сільській місцевості нерозривно пов'язано з інституційним забезпеченням його ефективного розвитку. Інституційні складові визначають межі здійснення виробничо-господарської діяльності, сприяють формуванню законодавчо-нормативного середовища, правових звичаїв та культури. При цьому також варто наголосити, що ментальність сільського населення, його праворозуміння та правосвідомість сформувалися у відповідності до уявлень про землю та етапів розвитку земельних відносин. Згідно з історичним фактажем, саме проблеми землеволодіння стали основою політичних і соціальних протиріч та перетворень. На основі зазначеного встановлено, що ставлення до землі, як до головного засобу виробництва у сільському господарстві, є досить значущим для сільського підприємництва та має важливе соціально-економічне і політико-правове значення у його формуванні та розвитку.

Особливостями землі, як незмінного за кількістю ресурсу, є неможливість переміщення та обмеженість щодо відтворення. Фактор землі

був і залишається ключовим й незамінним чинником забезпечення потреб, а також інтересів власників підприємницьких формувань. Однак сучасний етап розвитку земельних відносин хоча і є інституційно обґрунтованим, але встановлений правовий режим, за яким визначені основні вимоги використання та охорони земель, не завжди сприяє підвищенню продуктивності і мінімізації кількості ситуацій щодо виведення земель із сільськогосподарського обігу [168, с. 37]. Процес розпаювання земельного фонду не дав змоги сільському населенню стати повноцінними власниками отриманих наділів. Обмеженість доступу до інформаційного ресурсу, значна кількість недоліків у нормативно-правовій базі, приватизація і реорганізація підприємств негативно вплинули на розвиток сільського підприємництва як рушійного чинника зниження соціально-економічних диспропорцій та відродження сільських територій.

Проблеми землекористування у контексті розвитку сільського підприємництва визначаються розбалансованістю системи земельних і виробничо-господарських відносин. Поширення агрохолдингів на території Житомирської області суттєво вплинуло на стан земельних угідь та активність створення малих і середніх підприємницьких формувань. У першу чергу, це пов'язано з тим, що значна частина сільського населення здійснила операції передачі земельних паїв в оренду латифундистам на досить тривалий термін. Так, у контексті соціологічного опитування встановлено, що 53,7 % керівників підприємницьких формувань різних організаційно-правових форм господарювання є власниками земельних паїв, 46,3 % – орендарями, значну частину яких становлять група підприємств, які є філіями агрохолдингів. Серед них такі, як: Романівська і Чуднівська філії ТОВ “Нібулон”, ТОВ “Лендком–UA”, ТОВ “Агропродсервіс” та ін.

Орендовані земельні ділянки сільськогосподарського призначення здебільшого використовуються латифундистами для вирощування енергомістких культур, які висівають із порушенням науково обґрунтованих норм, без дотримання сівозміни, що призводить до виснаження ґрунтів та

суттєвого зниження їх родючості. Водночас, процес оформлення договорів оренди не завжди є правомірним. Орендарі, використовуючи заходи із масового залучення колишніх членів колгоспних структур та заручені підтримкою місцевих органів влади, документальне оформлення договорів угоди проводять фіктивно, тим самим пропонуючи орендодавцям підписати бланки договорів із їх наступним заповненням самим орендарем. Це суттєво ускладнює розвиток господарської діяльності новостворених формувань, оскільки формується специфічна система неформальних зв'язків.

Загальна земельна площа, яка знаходилася у користуванні та власності сільських підприємницьких формувань у 2012 р. становила 552,6 тис га, що на 26,6 тис. га менше показника 2008 р. У користуванні та володінні домогосподарств у 2012 р. знаходилося 218,0 тис. га, з яких на ведення особистого селянського господарства припало 103,4 тис. га, або 47,4 % земельних наділів від загальної площі. Ведення товарного сільськогосподарського виробництва організовано на 69,1 тис. га, або 31,7 % угідь сільськогосподарського призначення (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Розподіл земель сільськогосподарського призначення Житомирської області за власниками земельних ділянок та землекористувачів, тис. га

Основні власники землі та землекористувачі	Рік					2012 р. до 2008 р.	
	2008	2009	2010	2011	2012	+ / (-)	%
Землі сільськогосподарських підприємств	579,2	577,4	525,1	509,9	552,6	(26,6)	95,4
<i>з них</i>							
- недержавні сільськогосподарські підприємства	550,7	549	499,3	484,7	527,7	(23)	95,8
- державні сільськогосподарські підприємства	28,5	28,4	25,8	25,2	24,9	-3,6	87,4
Громадяни, яким надані землі у власність і користування	778,7	762,8	804,5	809,7	766,6	-12,1	98,4
<i>з них</i>							
- особисті підсобні господарства та присадибні ділянки	217,2	218,6	218,3	-	218	0,8	100,4
Землі користувачів інших категорій	1624,8	1642,5	1653,1	1663,1	1663,5	38,7	102,4
Всього земель	2982,7	2982,7	2982,7	2982,7	2982,7	x	x

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Відповідно до розподілу сільських підприємницьких формувань за площею сільськогосподарських угідь, встановлено, що 23,1 % підприємств мають площу угідь від 1 до 2 тис. га; 14,1 % – від 2 до 3 тис. га; 13,5 % – понад 7 тис. га. Відтак, значення земельних ресурсів у розвитку сільських підприємницьких структур полягає у забезпеченні їх стабільної діяльності та можливості щодо їх розбудови.

На сільськогосподарські підприємства різних форм власності та громадян, які є виробниками сільськогосподарської продукції, у 2012 р. припадало 97,8 %, або 1290,2 тис. га сільськогосподарських угідь із загальної земельної площі, найбільшу частку в структурі яких займає рілля – 81,0 % (1046,2 тис. га). У свою чергу, це свідчить про досить високе освоєння підприємницькими формуваннями та господарствами населення земельного фонду для ведення сільськогосподарського виробництва. За розміром площ структура інших видів сільськогосподарських угідь суттєво відрізняється від площі ріллі. Так, під пасовищами зайнято 113,8 тис. га, або 9,4 % від загальної площі сільськогосподарських угідь, під сіножаттями – 76,3 тис. га, або 5,9 %.

Сучасні трансформації, які відбулися відповідно до інституційних новацій держави у сфері земельного законодавства, вплинули на процеси використання земельного потенціалу підприємницькими формуваннями (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Динаміка використання сільськогосподарських угідь
у сільському підприємництві Житомирської області**

Роки		Площа с.-г. угідь, тис. га	Посівна площа, тис. га	Частка посівних площ у с.-г. угіддях, %	Землевіддача, тис. грн /га
2008		1324,2	725,4	54,8	0,34
2009		1307,1	733,6	56,1	0,35
2010		1299,1	720,5	55,5	0,36
2011		1289,7	760,0	58,9	0,41
2012		1290,2	795,9	61,7	0,45
2012 р. до 2008 р.	+/-	-34,0	70,5	6,9	0,11
	%	97,4	109,7	112,6	132,6

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

У дослідженні особливостей розвитку земельних відносин у контексті функціонування сільських підприємницьких формувань Житомирської області важливим є розрахунок показника землевіддачі, який відображає ефективність використання земельних ресурсів підприємствами. Так, у 2012 р. даний показник збільшився на 32,6 % відносно показника 2008 р., що свідчить про підвищення інтенсивності використання земельних угідь з боку сільських підприємців. У розрахунку на 100 га ріллі у 2012 р. припадало 7 голів свиней, що на 39,6 % більше аналогічного показника 2008 р. За досліджуваний період знизився показник навантаження поголів'я ВРХ на 100 га сільськогосподарських угідь на 5 голів, або на 31,9 %.

Площа посівів у межах підприємницьких формувань різних організаційно-правових форм господарювання у 2012 р. збільшилася відносно 2010 р. на 9,7 %, або на 70,5 тис. га, що пов'язано із ліквідацією та перепрофілюванням підприємницьких формувань (рис. 2.3).

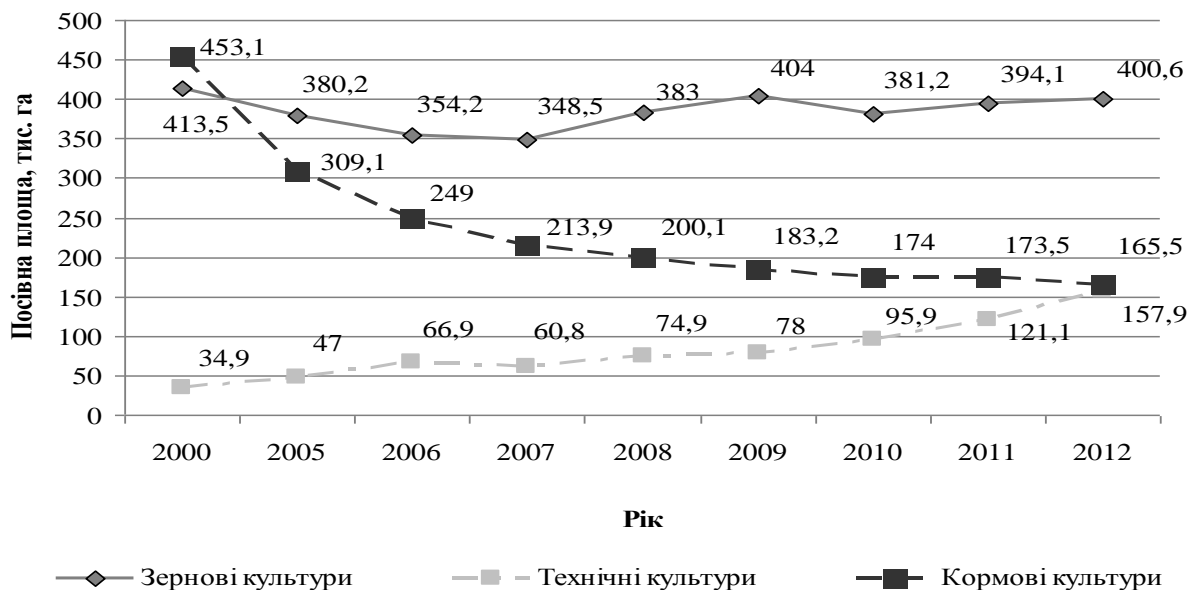

Рис. 2.3. Динаміка посівних площ сільськогосподарських культур у Житомирській області, 2000-2012 рр.

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

У загальній посівній площі у 2012 р. порівняно з 2000 р. у всіх категоріях господарств у 4,5 рази збільшилися ділянки, задіяні під посів технічних культур. При цьому також спостерігається зменшення площ під

посівами зернових (на 12,9 тис. га, або на 3,1 %) та кормових культур (на 63,5 %, або на 287,6 тис. га). У контексті запропонованого дослідження актуальним є визначення ефективності використання земельних ресурсів у сільському підприємстві, зокрема аналіз натуральних та вартісних показників. Зазначені показники характеризують вихід продукції сільського господарства на 1 га сільськогосподарських угідь (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Ефективність використання земельних ресурсів
у сільському підприємстві Житомирської області**

Показники	Рік					2012 р. до 2008 р.	
	2008	2009	2010	2011	2012	+/-	%
Натуральні:							
Урожайність 1 га ц							
- зернові та зернобобові	27,1	26,9	24,2	32,7	35,1	8,0	129,8
- картопля	168,2	242,1	221,6	249,1	228,2	60,0	135,7
- овочі відкритого ґрунту	256,4	176,9	209,6	251,0	389,3	132,9	151,9
Вироблено на 100 га ріллі, ц							
- зерна	1442,8	15524,3	1334,7	1883,9	1814,7	371,9	125,8
- картоплі	65,7	103,8	130,5	201,4	185,8	120,1	у 2,8 рази
- м'яса свиней	3,9	8,3	12,4	10,1	11,1	7,2	у 2,8 рази
Вироблено на 100 га с.-г. угідь, ц							
- молока	194,8	193,5	194,4	201,1	220,6	25,8	113,3
- м'яса ВРХ	18,7	17,1	19,3	15,9	16,5	-2,2	88,2
Рівень розораності земель, %	92,2	93,0	93,6	94,3	95,3	3,1	x
Вартісні:							
Одержано на 100 га с.-г. угідь, тис. грн :							
- товарної продукції	173,5	209,5	305,5	408,8	520,1	346,6	у 2,9 рази
- прибутку (збитку)	36,0	29,8	23,3	54,8	85,5	49,5	у 2,3 рази

Примітка: відповідно до кількості економічно активних підприємницьких формувань області, які ведуть звітність¹

Джерело: розраховано за даними Департаменту агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації.

Урожайність зернових та зернобобових культур зросла на 8,0 % у 2012 р. порівняно з 2008 р. Збільшення урожайності овочів відкритого ґрунту (у 1,3 рази) свідчить як про розширення площ, які задіяні під ці культури, так

¹ Тут і далі якщо не вказано інше джерело

і про застосування сучасних технологій захисту рослин від шкідників. Позитивним є факт зростання обсягів виробництва картоплі (у 2,8 рази) та зерна (на 25,8 %) на 100 га ріллі за всіма категоріях господарств. У свою чергу це свідчить про зміцнення кормової бази підприємств та підвищення рівня продовольчої забезпеченості.

Суттєво у структурі зернових культур зменшилися площі посіву озимих на 1,8 %, або на 2,6 тис. га (додаток Ж). За рахунок зменшення площ, задіяних під посів жита – на 2,5 % та вівса – на 24,9 %, збільшилися площі посівів кукурудзи – у 1,8 рази. При цьому варто зазначити, що зросла частка посівних площ технічних культур у загальній структурі посівів з 6,2 % у 2010 р. до 9,4% у 2012 р. Така зміна відбулася внаслідок збільшення ділянок під посів соняшнику (на 29,7 тис. га, або на 69,3 % у 2012 р. порівняно з 2010 р.). Найбільша частка у структурі виробництва основних видів продукції рослинництва сільських підприємницьких формувань різних організаційно-правових форм господарювання у 2012 р. належала зерновим культурам (70,6 % загальних обсягів виробництва) і цукровим бурякам (24,1 %). Діяльність господарств населення за досліджуваний період здебільшого зосереджена на вирощуванні картоплі (71,5 %) та овочів (13,3 %) (додаток З).

Виробництво зернових культур у сільських підприємницьких формуваннях за досліджуваний період характеризується постійним зростанням. Зокрема урожайність 1 ц зернових у 2012 р. збільшилася відносно 2010 р. на 47,9 %, при цьому, якщо порівнювати значення 2012 р. відносно 2000 р., то показник урожайності зріс у 2,3 рази. Це свідчить про застосування інноваційних технологій у виробничому процесі, збільшенні площ посівів та сприятливі природно-кліматичні умови, притаманні для області, щодо вирощування зазначених культур.

Для успішного розвитку підприємницької діяльності у сільській місцевості необхідним є гармонійне поєднання галузей рослинництва та тваринництвом між собою. Науково обґрунтованим є той факт, що саме від

ефективності функціонування однієї галузі певною мірою залежить результативність розвитку іншої. Не применшуючи ролі і необхідності дослідження проблем розвитку рослинництва доцільним є обґрунтування визначальних особливостей та перспектив становлення тваринництва у розвитку сільського підприємництва [205, с. 79].

У Житомирській області галузь тваринництва перебуває у досить скрутному становищі. У першу чергу це пов'язано зі збитковістю зазначеної галузі, яка, у порівнянні з рослинництвом, є нерентабельною за усіма категоріями господарств (додаток І). Відтак, на початку 2012 р. у підприємствах різних організаційно-правових форм господарювання показник рівня збитковості галузі тваринництва коливався від -8,3 % (значення для підприємств, які належать до групи господарських товариств) до -1,3 % (приватні підприємства). Така ситуація хоча і має негативне значення, проте в порівнянні з аналогічним показником 2010 р. спостерігається тенденція щодо зниження рівня збитковості.

У сільських підприємницьких формуваннях Житомирської області за період 2000-2012 рр. відчутним є скорочення поголів'я ВРХ (на 42,6 %) та свиней (на 60,4 %) (рис. 2.4).

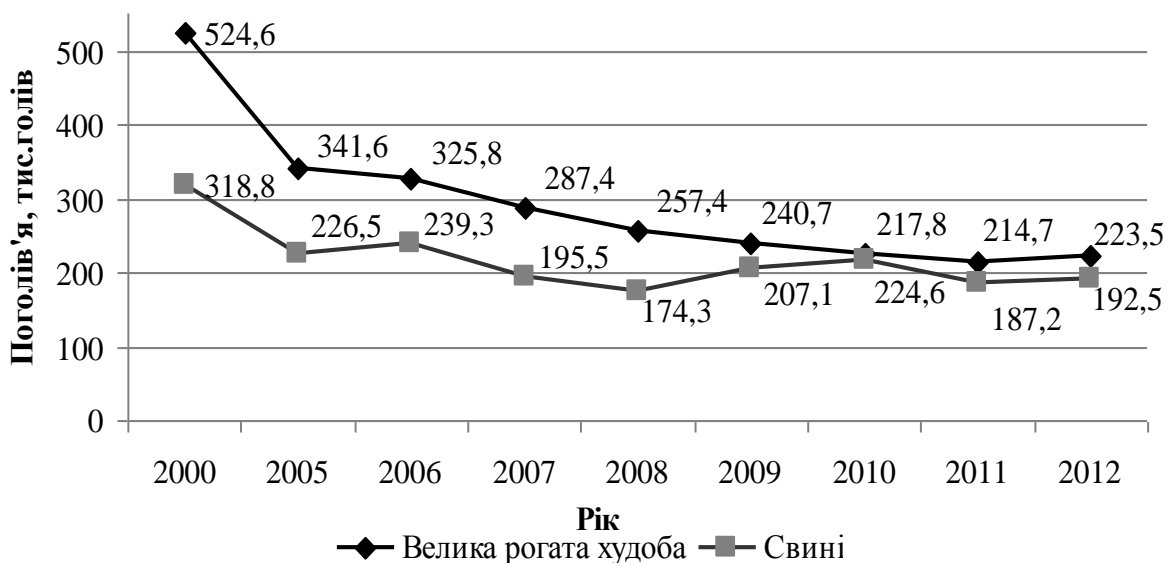

Рис. 2.4. Динаміка поголів'я худоби у сільських підприємницьких формуваннях Житомирської області

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Головними причинами скорочення поголів'я є збитковість утримання тварин в силу низької ефективності галузі, обмежені можливості підприємницьких формувань щодо переходу на інноваційні технології вирощування і виробництва, відсутність дієвих механізмів підтримки та захисту вітчизняного виробника від іноземної конкуренції. Аналізуючи підсумки діяльності підприємств області у галузі тваринництва встановлено, що показники виробництва м'яса ВРХ у 2012 р. порівняно з 2010 р. зросли на 4,9 % та молока на 2,9 %. Однак така позитивна тенденція не сприяла покращенню становища області у загальнодержавному рейтингу регіонів за обсягами виробництва продукції тваринництва.

За досліджуваній період зростання середньорічного надою молока від 1 корови на 56,1 % досягнуто внаслідок підвищення рівня годівлі молочного стада, розведення високопродуктивних корів та належного догляду. Однак, зважаючи на досить низькі закупівельні ціни на молоко сільські підприємці не зацікавлені у розширеному відтворенні молочного стада (табл. 2.5).

Виробництво продукції тваринництва, зокрема вирощування ВРХ (у живій вазі), протягом досліджуваного періоду було збитковим (рівень збитковості у 2008 р. становив 26,2 %, у 2012 р. – 32,3 %). Також нерентабельною виявилася і галузь свинарства за всіма категоріями господарств: якщо у 2008 р. рівень рентабельності становив 19,2 %, то у 2012 р. рівень збитковості – 4,4 %. Погіршення економічних показників зазначених напрямів зумовлені високою трудомісткістю, зростанням собівартості виробництва продукції та низькими цінами її реалізації. Саме тому галузь тваринництва на сучасному етапі свого розвитку перебуває у глибокій кризі і потребує впровадження дієвих інституційних механізмів підтримки та регулювання процесів її відродження. За такої негативної ситуації спеціалізацію в галузі тваринництва підприємства обирають за найвищим рівнем конкурентоспроможні одного з видів продукції на ринку, нівелюючи тим самим нерентабельні напрями.

Таблиця 2.5

**Економічна ефективність виробництва продукції тваринництва
у сільському підприємстві Житомирської області**

Показники	Рік					2012 р. до 2008 р.	
	2008	2009	2010	2011	2012	+/-	%
Продуктивність тварин:							
Середньорічний надій молока від 1 корови, кг	2104,8	2486,6	2683,3	2705,3	3284,6	1179,9	156,1
Середньорічний приріст 1 гол. ВРХ на відгодівлі, ц	1,2	1,3	1,5	1,3	1,5	0,3	129,5
Виробнича собівартість 1 ц., грн							
- молока	141,5	152,7	195,1	230,2	231,1	89,6	163,4
- м'яса ВРХ	1317,0	1423,6	1470,4	1880,9	1881,8	564,8	142,9
- м'яса свиней	1375,6	1331,6	2010,0	1403,5	1655,1	279,5	120,3
Отримано прибутку (збитку) від реалізації продукції тваринництва всього, тис.грн	-33973,0	-36694,0	-43029,0	-13570,0	-39455,0	3574,0	91,7
у т.ч. у розрахунку на:							
- 1 га с.-г. угідь, грн	-87,8	-92,7	-109,6	-38,1	-101,9	7,7	92,9
- 1 працівника у тваринництві, грн	-3877,8	-5259,3	-6984,1	-2520,9	-8207,8	-1223,7	117,5
Рівень рентабельності виробництва, %:							
- молока	2,7	-3,9	14,4	20,3	4,6	1,9	x
- м'яса ВРХ	-26,2	-35,0	-35,5	-26,3	-32,3	-6,1	x
- м'яса свиней	-13,8	19,2	-12,7	-16,0	-4,4	-23,6	x
Рівень рентабельності галузі, %	-11,1	-12,1	-10,9	-3,6	-8,9	2,0	x

Джерело: розраховано за даними Департаменту агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації.

Зважаючи на особливості здійснення інституційного аналізу розвитку сільського підприємництва у Житомирській області, потребує детального дослідження динаміка цін на продукцію та прибутковості (збитковості) формувань (табл. 2.6). Ціновий диспаритет значною мірою спричинений відсутністю ефективної цінової політики, відтак, існуюча динаміка цін в аграрному секторі економіки складається стихійно. Водночас, формування такого похідного інституту, як ціноутворення, відбувається з порушенням норм та принципів справедливості та моралі при розподілі результатів діяльності.

**Динаміка цін на продукцію та прибутковості (збитковості)
сільських підприємницьких формувань Житомирської області**

Показники	Роки	Рослинництво				Тваринництво		
		пшениця озима	Жито	ячмінь ярий	овес	ВРХ (у живій вазі)	свині (у живій вазі)	молоко
Собівартість реалізації, 1 ц, грн	2008	75,0	80,7	78,3	94,0	9072,6	1435,9	162,9
	2009	76,6	78,6	78,5	80,5	1174,3	1328,0	167,4
	2010	100,1	94,3	92,4	93,2	1356,1	1445,0	223,3
	2011	123,3	123,6	161,6	144,1	1646,1	1553,6	247,7
	2012	129,1	128,9	143,5	142,0	1801,7	1834,6	250,5
	2012 р. до 2008 р., +/-	54,1	48,2	65,2	48,0	-7270,9	398,7	87,6
Середня ціна реалізації 1 ц, грн	2008	85,4	90,6	92,2	94,3	767,9	1237,7	167,3
	2009	81,5	74,6	71,6	72,7	762,8	1583,4	160,9
	2010	111,1	81,0	122,2	82,1	874,8	1260,6	255,3
	2011	140,4	137,7	165,1	170,4	813,9	924,3	298,0
	2012	163,8	138,6	172,9	124,9	1220,0	1754,4	261,9
	2012 р. до 2008 р., +/-	78,4	48,0	80,7	30,6	452,1	516,7	94,6
Прибуток (збиток) від реалізації 1 ц, грн	2008	10,4	9,9	14,0	0,3	-272,7	-198,3	4,4
	2009	4,9	-4,0	-6,9	2,2	-411,5	255,4	-6,6
	2010	11,06	-13,2	29,9	-11,1	-481,3	-184,3	32,1
	2011	17,0	14,1	3,5	26,3	-434,2	-248,9	50,3
	2012	34,6	9,6	29,4	59,9	-581,7	-80,2	11,5
	2012 р. до 2008 р., +/-	24,2	-0,3	15,4	59,6	-309,0	118,1	7,1
Рівень рентабельності, %	2008	13,9	12,3	17,8	0,3	-26,2	-13,8	2,7
	2009	6,4	-5,1	-8,8	3,1	-35,0	19,2	-3,9
	2010	11,05	-14,0	32,3	-11,9	-35,5	-12,8	14,4
	2011	13,8	11,4	2,2	18,2	-26,4	-16,0	20,3
	2012	26,8	7,4	20,5	42,2	-32,3	-4,4	4,6
	2012 р. до 2008 р., +/-	12,9	-4,8	2,7	41,8	-6,1	9,4	1,9

Джерело: розраховано за даними Департаменту агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації.

Ціни на сільськогосподарську продукцію не встановлюються на основі вільного співвідношення попиту і пропозиції на ринку [189, с. 206]. Відтак, простежується тенденція щодо зростання собівартості реалізацій продукції, середньої реалізаційної ціни за всіма запропонованими для дослідження категоріями. Варто відзначити, що у 2012 р. у Житомирській області середня

закупівельна ціна за 1 кг молока, придбаного у господарств населення, була найнижчою у рейтингу областей і становила 1,65 грн.

Найвищі закупівельні ціни пропонували такі молокопереробні підприємства області, як: ДП “Ружин-молоко” та ТОВ “Брусилівський маслозавод”, які пропонували ціну в діапазоні від 2,40 до 3,20 грн/кг. Середня ціна на молочну сировину від сільськогосподарських підприємств коливалася у межах 3,00 грн/кг. Відтак, рентабельність реалізації молока у 2012 р. становила 15,1 %, що на 14,7 % менше показника 2010 р. Виникнення такої ситуації зумовило скорочення поголів’я дійного стада шляхом вирізання та реалізацією м’яса як сировини.

Функціонування сільського підприємництва пов’язано як з розвитком традиційних (сільськогосподарських) видів діяльності, розвиток яких є запорукою продовольчої безпеки в країні, так і альтернативних (несільськогосподарських, або нетрадиційних сільськогосподарських) видів діяльності, які свідчать про диверсифікацію підприємницької діяльності. Альтернативні види діяльності є можливістю реалізації власної ініціативи, відродження забутих звичаїв і традицій, зокрема це вишивання, ткацтво, писанкарство, розвиток торгівлі, надання послуг та багато інших. Їх активне впровадження дозволяє суттєво знизити стереотипність мислення підприємців відносно обмеженості їх діяльності та уникнення опортуністичної поведінки з боку партнерів. Диверсифікація виробничо-господарської діяльності сільських підприємницьких формувань дає змогу отримати підприємцям додаткові фінансові ресурси, які вони можуть спрямовувати як у покращення матеріально-технічної бази формування, так і задоволення власних потреб.

Здебільшого альтернативні види діяльності широкого розповсюдження набули у особистих селянських господарствах, як основна зайнятість селян, однак яка не є підприємницькою згідно чинного законодавства, та у діяльності сільських підприємців. Зокрема діяльність фізичних осіб-підприємців зосереджена за такими альтернативними, не пов’язаними з

сільським господарством, напрямами: торгівля, добувна та переробна промисловість, транспортні перевезення, послуги з ремонту побутових предметів і транспортних засобів тощо.

У розрізі різних організаційно-правових форм господарювання найактивнішими у впровадженні альтернативної діяльності є фермерські господарства (48,1 % відповідей), створення яких ініційовано самими керівниками (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Результати опитування сільських підприємців щодо впровадження альтернативних видів діяльності

Організаційно-правова форма господарювання	Кількість підприємств, що взяли участь в опитуванні	Варіант відповіді					
		Так, вже займаємося		Ні, але збираємося		Ні	
		к-сть відповідей	%	к-сть відповідей	%	к-сть відповідей	%
Фермерське господарство	42	13	30,9	11	26,2	20	47,6
Господарське товариство	48	6	12,5	7	14,6	25	52,1
Приватне підприємство	55	7	12,7	17	30,9	26	47,3
С.-г. виробничий кооператив	4	0	-	2	50,0	2	50,0
Державне підприємство	6	1	16,7	1	16,7	4	66,7
Всього	155	27	-	38	-	77	-

Джерело: власні дослідження.

Згідно з результатами соціологічного опитування 19 % керівників сільських підприємницьких формувань вже диверсифікували діяльність, 25,3 % – готові до таких змін, однак лише у випадку, якщо не будуть відчувати тиску з боку інституційних впроваджень органів влади. Разом з цим, 44,7 % власників приватних підприємств готові до зазначених змін лише за умови сприятливого інституційного середовища. Відповідно до результатів анкетування встановлено, що найбільшу частку у структурі альтернативних (нетрадиційних сільськогосподарських) видів діяльності займають: вирощування сої і ріпаку (23,5 % відповідей), відкриття власної справи у сфері торгівлі (22,5 %), надання послуг з обробітку ґрунту і виконання польових робіт (13,7 %) (рис. 2.5).

Слід зауважити, що до категорії “Інші види зайнятості” були віднесені такі види діяльності, які ще не набули широкого поширення, серед них такі, як: відкриття олійного цеху, народні промисли і послуги з ремонту техніки – 1,9 %, або дві стверджувальні відповіді на кожен із варіантів; відкриття пункту ветеринарної медицини, аптеки, цеху з виробництва меблів – 0,9 %.

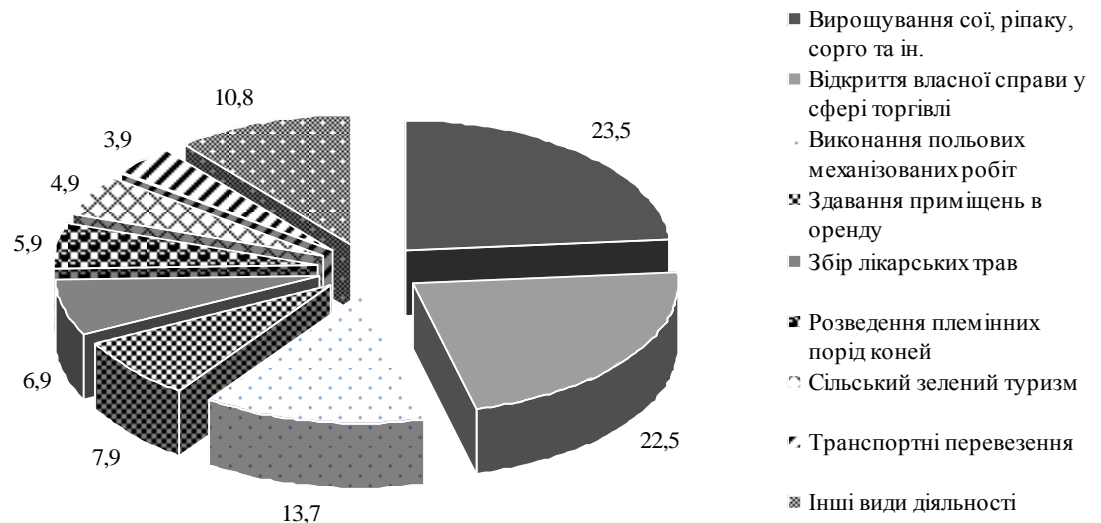

Рис. 2.5. Альтернативна діяльність у сільському підприємстві Житомирської області (за результатами соціологічного опитування), 2012 р., %

Джерело: власні дослідження.

Обсяги виробленої продукції у розрізі альтернативних видів діяльності у сільських підприємницьких формуваннях, досить незначні (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Обсяги виробництва продукції альтернативних видів діяльності у сільському підприємстві Житомирської області

Показники	Фермерські Господарства			Підприємницькі формування інших організаційно-правових форм господарювання		
	Рік					
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Сорго, ц	-	-	-	1,0	0,05	-
Лікарські рослини, ц	-	-	-	103,2	689,3	1236,1
Ягоди, ц	160,0	-	51,1	218,5	296,6	52,3
Кролі, голів	-	10	15	59	23	21
Коні, голів (розведення)	554	511	356	4773	4014	523
- м'яса у живій масі, т.	15	30	14	141	138	157
Перепели, голів	86010	80410	83003	86036	80656	83736

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Результати соціологічного опитування дали змогу також визначити основні причини прийняття рішення про впровадження альтернативних видів діяльності у сільському підприємстві (рис. 2.6). Відповіді респондентів на поставлене запитання суттєво відрізняються і не мають єдиної стратегічної спрямованості.

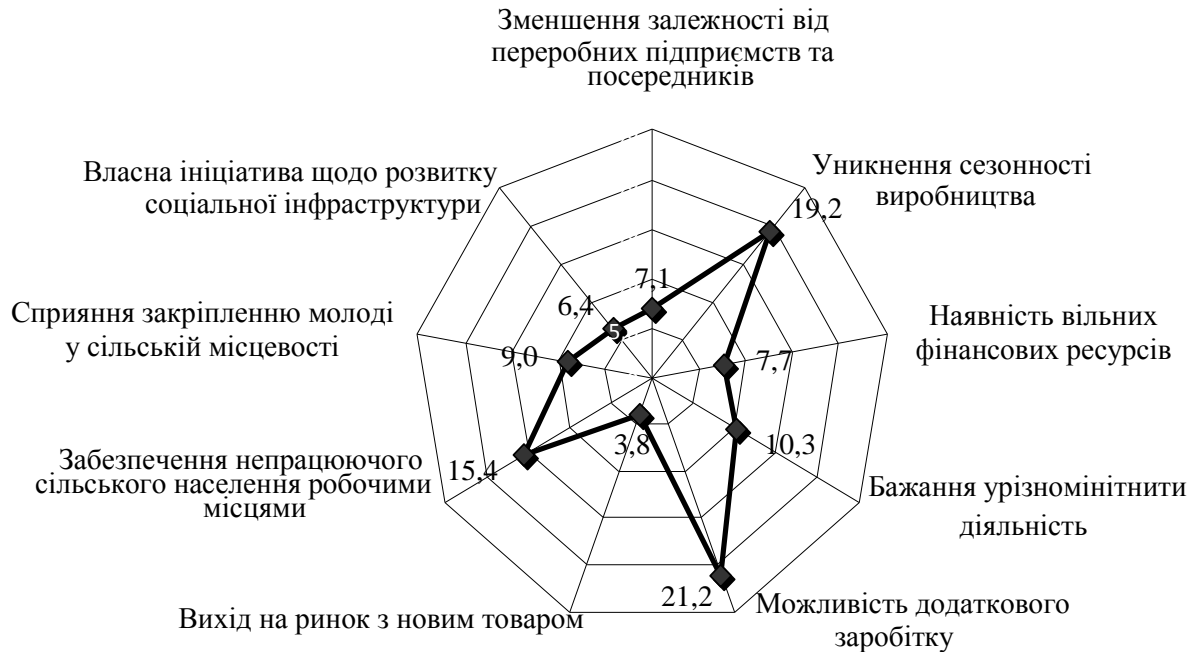

Рис. 2.6. Основні чинники прийняття рішення щодо розвитку альтернативних видів діяльності у сільському підприємстві (за результатами соціологічного опитування), 2012 р., %

Джерело: власні дослідження.

Відтак, 21,2 % опитаних керівників головною причиною диверсифікації виробничо-господарської діяльності визначили можливість додаткового заробітку; 19,2 % – вбачають її в уникненні сезонності виробництва; 15,4 % – зорієнтовані на створення робочих місць для сільського населення та відродженням народних промислів. Найменш вагомим чинником у прийнятті зазначеного рішення 3,8 % респондентів вважають вихід на ринок з новим товаром.

Успішними прикладами виробничої диверсифікації та позитивного впровадження альтернативних (нетрадиційних сільськогосподарських) видів

діяльності пов'язаних з переробкою продукції і наданням послуг у сільському підприємстві Житомирської області є:

- 1) ТзОВ “Агрофірма Брусилів”: підприємство спеціалізується на скотарстві та картоплярстві, при цьому ефективно поєднує основну діяльність з наданням послуг щодо ремонту техніки;
- 2) ПАФ “Єрчики”: спеціалізація підприємства – вирощування зернових культур і м'ясо-молочне скотарство з одночасною диверсифікацією у напрямі розширення виробничих потужностей щодо переробки виробленої продукції.
- 3) ПСП ім. Цюрупі: на підприємстві створено умови для виробництва цукру та переробки м'ясосировини; також спеціалізується на вирощуванні зернових культур і м'ясному скотарстві.

Визначальною умовою ефективного розвитку різних напрямів діяльності у сільському підприємстві є належний рівень матеріально-технічного забезпечення. У сільському підприємстві Житомирської області за 2008 – 2012 рр. спостерігається зменшення кількості технічних засобів на 19,1 % у розрізі різних організаційно-правових форм господарювання (табл. 2.9). Суттєве зменшення кількості технічних засобів спостерігається у державних (на 77,3 %) та приватних підприємствах (на 73,3 %). В цілому, за досліджуваний період суттєвого скорочення кількості зазнали такі категорії техніки, як: картоплезбиральні комбайни (на 74,0 %) та бурякозбиральні машини (на 66,7 %). Слід зауважити, що технічний парк господарств населення сформований в результаті закупівлі техніки на вторинному ринку.

Зниження виробничих витрат, усунення диспаритету цін і забезпечення раціонального використання матеріальних ресурсів є необхідними умовами покращення ефективності діяльності підприємницьких формувань. При цьому умовами поліпшення технічного забезпечення підприємств є нагромадження і оновлення основних фондів та нарощування потужностей підприємств.

Таблиця 2.9

**Наявність сільськогосподарської техніки у сільському підприємстві
Житомирської області**

Показник	Рік					2012 р. до 2008 р.	
	2008	2009	2010	2011	2012	+/-	%
Трактори, од.	14199	12441	14098	11127	12473	-1726	87,8
з них:							
- господарства населення	6590	7214	7796	8482	9943	3353	150,9
- фермерські господарства	826	774	770	597	667	-159	80,8
- державні підприємства	408	395	400	93	87	-321	21,3
- приватні підприємства	6375	4058	5132	1955	1776	-4599	27,9
Зернозбиральні комбайни, од.	2876	2704	2630	1595	1623	-1253	56,4
з них:							
- господарства населення	674	782	837	879	941	267	139,6
- фермерські господарства	265	252	254	200	228	-37	86,0
- державні підприємства	83	56	63	23	23	-60	27,7
- приватні підприємства	1854	1614	1476	493	431	-1423	23,2
Картоплюзбиральні комбайни, од.	327	311	277	226	85	-242	26,0
з них:							
- фермерські господарства	36	41	39	20	18	-18	50,0
- державні підприємства	11	10	12	5	1	-10	9,1
- приватні підприємства	280	260	226	201	66	38	23,6
Бурякозбиральні машини, од.	228	195	182	78	76	-152	33,3
з них:							
- фермерські господарства	31	29	29	26	25	-6	80,6
- державні підприємства	5	5	6	4	4	-1	80,0
- приватні підприємства	192	161	147	48	47	38	24,5
Разом	17630	15651	17187	13026	14257	-3373	80,9

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Аналіз показників оснащеності сільських підприємницьких формувань основними виробничими фондами та ефективністю їх використання засвідчив про позитивну тенденцію щодо їх покращення (табл. 2.10). Показник фондоозброєності праці у сільському підприємстві збільшився у 2012 р. порівняно з 2010 р. на 26,0 %, або на 15,1 тис. грн, що свідчить про досить високий ступінь оснащеності працівників основними фондами. Позитивна тенденція спостерігається також за показником фондозабезпеченості.

Таблиця 2.10

**Ефективність використання основних виробничих фондів
у сільському підприємництві Житомирської області**

Показники	Рік					2012 р. до 2008 р	
	2008	2009	2010	2011	2012	+/-	%
Фондозабезпеченість, тис. грн./ га	2,13	2,05	1,97	2,11	2,14	0,01	100,4
Фондоозброєність, тис. грн./чол.	46,2	53,5	57,9	62,1	73,0	26,7	157,8
Фондовіддача, грн.	0,8	1,0	1,6	2,2	2,8	2,0	336,4
Фондомісткість, грн.	1,1	1,0	0,6	0,5	0,3	-0,8	28,9

Джерело: розраховано за даними Департаменту агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації.

Зокрема, на 1 га угідь сільськогосподарського призначення у 2012 р. припадало 2,2 тис. грн виробничих фондів, що на 18,7 % більше відповідного показника 2010 р. Аналізуючи показник фондовіддачі, встановлено, що його зростання за досліджуваний період на 50,5 % зумовлено високим рівнем експлуатації основних виробничих фондів і результативності їх застосування у виробничо-господарській діяльності. Поступове зростання показника фондовіддачі і, в той же час, зниження значення фондомісткості – на 32,7 %, є явищем ефективного використання виробничих фондів. Виникнення такої ситуації є проявом суттєвого збільшення об'ємів випуску продукції у короткі терміни без додаткових капіталовкладень.

В умовах ліквідації наслідків економічної кризи значна кількість підприємницьких формувань, яка утворилася в результаті реорганізації колишніх структур колгоспного типу, відчула гостру потребу у трудових ресурсах. У контексті всеукраїнських програм збереження села та в умовах обмеженості підприємств працівниками нагальною потребою залишається їх раціональне залучення до виробництва, що є вирішальним чинником підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в умовах зменшення чисельності сільського населення [101]. За таких умов питання працевлаштування та забезпеченості підприємств трудовими ресурсами набуває особливої вагомості.

До виробничо-господарської діяльності у сільському підприємстві Житомирської області у 2012 р. було залучено 11338 осіб, із них у тваринництві задіяні – 42,4 %, у рослинництві – 57,6 %. При цьому кількість працівників скоротилася відносно 2010 р. на 15 %, або на 1987 осіб. Загальна чисельність звільнених працівників з галузі рослинництва за досліджуваний період становила – 633 особи (8,8%), у тваринництві – 1354 особи (21,9 %). При цьому попит на робочу силу в сільському підприємстві у 2012 р. складав лише 124 вакантні посади. Важливого значення у виявленні бажання самих селян працювати у сільських підприємницьких формуваннях набувають оплата праці та відповідний соціальний пакет. Водночас, відповідно до результатів аналізу, показники середньої заробітної плати працівників сільського господарства у 2012 р. хоча збільшилися відносно 2010 р. на 730 грн, або на 70,7 %, однак і досі залишаються найнижчим відносно інших галузей та напрямів як аграрного, так і промислового спрямування.

Відповідно до результатів соціологічного опитування, встановлено, що 94,5 % опитаних керівників підприємницьких формувань при працевлаштуванні віддають перевагу мешканцям села. Водночас, 81,9 % сільських підприємців забезпечують їх постійним місцем роботи, 14,2 % – залучають сезонних працівників до виконання сільськогосподарських робіт і лише 3,8 % - не зацікавлені у працевлаштуванні селян (табл. 2.11). Водночас 87 % респондентів, що розвивають альтернативні види діяльності, вказали на готовність залучення до виконання обумовлених робіт безробітних селян.

Аналізуючи відповіді керівників підприємницьких формувань у розрізі різних організаційно-правових форм господарювання у сільській місцевості встановлено, що переважаюча більшість готова працевлаштувати селян у межах підприємницьких формувань, із них 76,2 % – керівники фермерських господарств, 85,1 % – приватних підприємств, 40 % – виробничих кооперативів, 89,1 % – господарських товариств та 83,3 % – державних підприємств.

Готовність працевлаштування сільського населення у межах підприємницьких формувань (за результатами соціологічного опитування, 2012 р.)

Організаційно-правова форма господарювання	Вік респондента	Чи забезпечуєте робочими місцями сільських жителів?			Всього
		Так	Частково	Ні	
Фермерське господарство	до 25	3	-	1	4
	26-35	7	-	1	8
	36-45	8	1	-	9
	46-55	9	4	1	14
	56-65	5	2	-	7
Всього		32	7	3	42
Приватне підприємство	26-35	4	1	-	5
	36-45	10	-	-	10
	46-55	16	1	-	17
	56-65	8	3	1	12
	старше 66	2	-	1	3
Всього		40	5	2	47
С.-г. виробничий кооператив	46-55	-	3	-	3
	56-65	2	-	-	2
Всього		2	3	-	5
Господарське товариство	до 25	5	1	-	6
	26-35	9	-	-	9
	36-45	9	-	-	9
	46-55	16	2	-	18
	56-65	10	3	-	13
Всього		49	6	-	55
Державне підприємство	36-45	3	1	-	4
	46-55	2	-	-	2
Всього		5	1	-	6
Разом		128	22	5	155

Джерело: власні дослідження.

Керівники у віці від 46 до 55 років найбільш сприятливо налаштовані до забезпечення безробітних селян робочими місцями. Головним критерієм відбору працівників керівниками сільських підприємницьких формувань є їх прагнення до чесної співпраці та відповідна професійна підготовленість. Також керівники віком від 46 до 55 років активно залучають до підприємництва членів родини. Зважаючи на складну соціально-демографічну ситуацію на селі, відчутною є недовіра до безробітних селян з боку представників вікового діапазону в межах від 25 до 35 років. Формування кадрової політики підприємцями зазначеної вікової групи передбачає залучення висококваліфікованих спеціалістів, переважно

молодого віку задля підвищення ефективності виробництва та швидкого навчання в умовах зміни напряму діяльності. Така кадрова політика пояснюється також тим, що керівники підприємств організують свою діяльність відповідно до інноваційних технологій та повної автоматизації процесів виробництва сільськогосподарської продукції.

Отримані результати аналізу загальних тенденції та особливостей функціонування сільського підприємництва у Житомирській області є основою для проведення комплексної оцінки їх розвитку. При цьому важливим чинником у визначенні ефективності діяльності підприємств є порівняння витрат та прибутків, що дозволяє виявити резерви зростання рентабельності кожного підприємства або обґрунтувати доцільність функціонування підприємницьких формувань в умовах складних соціально-економічних умов їх розвитку.

Стратегічним напрямом розвитку значної частини сільських підприємницьких формувань Житомирської області є мінімізація витрат задля підвищення прибутковості виробничо-господарської діяльності. Така спрямованість в умовах формування інституційного середовища пояснюється тим, що підприємці прагнуть вирішити проблеми стабільного функціонування підприємств у довгостроковій перспективі. Науково доведеним є факт, що аналіз витрат підприємства є основою для визначення резервів формування конкурентоспроможності продукції. Майбутні результати від здійснення підприємницької діяльності у вигляді прибутку формуються на основі величини понесених витрат на виробництво у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь (рис. 2.7).

Аналізуючи витрати підприємницьких формувань на виробництво продукції у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, встановлено, що у 2012 р. їх показник збільшився відносно 2008 р. на 2864,3 грн, або на 2,2 в.п. Відтак, відповідно до результатів побудови квадратичної моделі тренду динаміки обсягів витрат у розрахунку на зазначену одиницю площі, виявлено, що збільшення даного показника на 524,6 грн спричинено щорічним зростанням витрат на 41,8 грн.

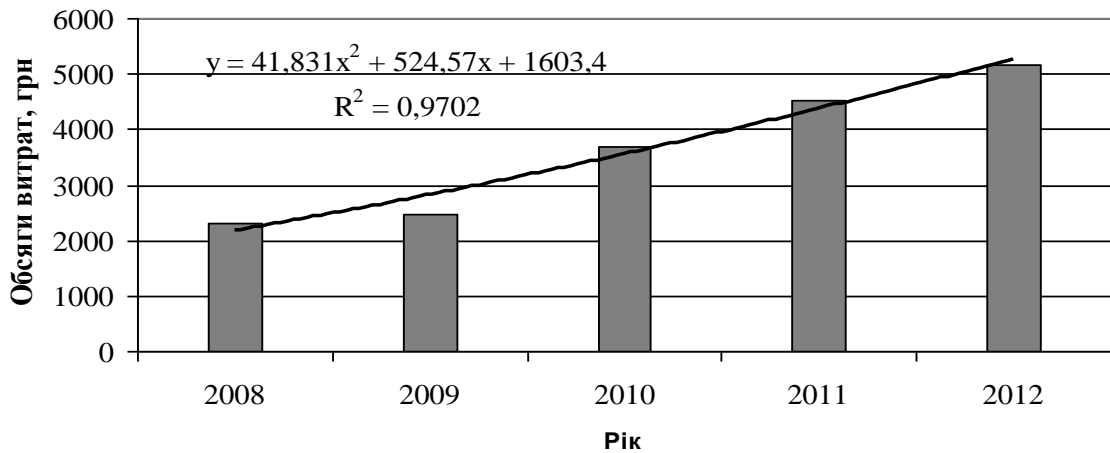

Рис. 2.7. Квадратична модель тренду динаміки обсягів витрат на 1 га сільськогосподарських угідь у Житомирській області, грн

Джерело: розраховано за даними Департаменту агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації.

Витрати підприємств мають досить важливе значення у їх виробничо-господарській діяльності та ефективному розвитку підприємницької ініціативи, зокрема. З метою детальної ілюстрації впливу витрат на формування прибутку підприємств доцільним вбачається їх аналіз за відповідними статтями (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Виробничі витрати сільських підприємницьких формувань у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, грн

Показники	Рік					2012 р. до 2008 р.	
	2008	2009	2010	2011	2012	+/-	%
Витрати на оплату праці	346,9	350,3	364,2	429,1	503,0	82,2	123,7
Відрахування на соціальні заходи	81,0	105,2	129,3	158,9	182,3	77,9	196,2
Насіння та посадковий матеріал	215,8	249,9	336,9	479,4	571,1	263,6	У 2,2 рази
Корми	396,3	384,5	499,5	523,5	602,0	127,2	132,1
Інша продукція с.-г.	27,6	28,0	39,3	53,5	44,9	25,9	193,8
Мінеральні добрива	290,7	284,7	464,9	603,3	735,2	312,6	207,5
Нафтопродукти	306,5	292,0	510,2	553,3	629,1	246,8	180,5
Паливо	10,5	23,8	20,1	50,1	39,5	39,6	У 4,8 рази
Запасні частини, матеріали	120,3	120,9	153,1	182,4	227,0	62,1	151,6
Оплата послуг сторонніх організацій	188,9	225,4	378,5	556,9	728,5	368,0	У 2,9 рази
Амортизація основних засобів	118,6	124,2	165,5	177,1	235,6	58,5	149,4
Інші витрати	168,3	244,0	354,9	417,2	604,1	248,9	247,9
Всього	4279,2	4441,7	3416,4	4184,6	5102,4	-94,6	97,8

Джерело: розраховано за даними Департаменту агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації.

Загальна сума витрат, понесених сільськими підприємницькими формуваннями протягом досліджуваного періоду збільшилася на 1023229 тис. грн, при цьому найбільшу частку у структурі виробничих витрат становлять матеріальні витрати, зокрема ті, які пов'язані із закупівлею паливно-мастильних матеріалів. Відтак, підвищення цін на паливо зумовило зростання витрат у 4,8 рази у 2012 р. порівняно з 2008 р. Водночас помічено зростання показника, пов'язаного з оплатою послуг сторонніх організацій та забезпеченням підприємств насінням і посадковим матеріалом (у 2,9 рази та у 2,2 рази відповідно).

Науково доведеним є факт, що обсяги виробництва продукції залежать від динаміки елементів витрат її собівартості. Відповідно витрати змінюються обернено пропорційно до кількості продукції, що пов'язано з так званим “ефектом масштабу”. За логікою, збільшення виробництва продукції призведе до зменшення витрат [206]. Однак не завжди стратегічна зорієнтованість сільських підприємницьких формувань на зниження досліджуваного показника є виправданою і сприяє їх ефективному функціонуванню.

Важливим у дослідженні особливостей розвитку сільського підприємництва є детальний аналіз показників фінансових результатів діяльності підприємств, зокрема щодо визначення особливостей формування прибутків (табл. 2.13). Відтак, числова характеристика показників фінансових результатів діяльності сільських підприємницьких формувань дозволяє виявити вразливі місця підприємств та визначити напрями їх ліквідації. За досліджуваний період суттєво зросла виручка від реалізації продукції на 1316935,0 тис. грн, або у 2,6 рази. Така позитивна тенденція свідчить як про кількісне нагромадження продукції, так і про підвищення відпускних цін. Водночас простежується тенденція до зростання собівартості реалізованої продукції у 2,2 рази, або на 859476,0 тис. грн, яка пояснюється значними логістичними витратами підприємств та матеріаломісткістю виробництва.

Таблиця 2.13

Фінансові результати діяльності сільських підприємницьких формувань у Житомирській області

Показники	Рік					2012 р. до 2008 р.(+/-)
	2008	2009	2010	2011	2012	
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції, тис. грн	801995,0	904352,0	1295321,0	1567264,0	2118930,0	1316935,0
<i>у т. ч. у розрахунку:</i>						
на 1 га с.-г. угідь, грн	2073,2	2284,8	3300,2	4403,4	5471,5	3398,4
на 1 середньорічного працівника, грн	44947,3	59752,4	97209,8	129024,8	186887,5	141940,1
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	697670,0	790972,0	1077068,0	1217877,0	1557146,0	859476,0
<i>у тому числі у розрахунку:</i>						
на 1 га с.-г. угідь, грн	1803,5	1998,4	2744,1	3421,8	4020,9	2217,4
на 1 середньорічного працівника, грн	39100,5	52261,1	80830,6	100261,5	137338,7	98238,2
Валовий прибуток, тис. грн	173325,0	113380,0	218253,0	349387,0	306254,0	132929,0
<i>у тому числі у розрахунку:</i>						
на 1 га с.-г. угідь, грн	448,0	286,5	556,1	981,6	790,8	342,8
на 1 середньорічного працівника, грн	9713,9	7491,2	16379,2	28763,2	27011,3	17297,4
Чистий прибуток, тис. грн	99834,0	55277,0	167406,0	202644,0	306254,0	206420,0
<i>у тому числі у розрахунку:</i>						
на 1 га с.-г. угідь, грн	258,1	139,7	426,5	569,3	790,8	532,7
на 1 середньорічного працівника, грн	5595,1	3652,3	12563,3	16682,6	27011,3	21416,2

Джерело: розраховано за даними Департаменту агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації.

Варто відзначити, що при наявності 31,3 % збиткових підприємницьких формувань у Житомирській області спостерігається зростання обсягу прибутку у 3 рази. Однак якісна складова прибутку при цьому є досить низькою, оскільки його зазначений процес відбувається за рахунок збільшення обсягів виробництва лише продукції рослинництва та без зниження витрат на її реалізацію.

Повноцінну оцінку ефективності виробничо-господарської діяльності сільських підприємницьких формувань варто визначати за показником рівня рентабельності виробництва продукції, у 2012 р. зазначений показник становив 36,1 %, і збільшився відносно 2008 р. на 2,4 в. п. З метою детального аналізу показника рівня рентабельності здійснено вирівнювання ряду динаміки способом найменших квадратів та побудовано лінійний тренд (рис. 2.8). Математичне рівняння, яке відображає тенденції зміни рівня рентабельності у часі має вигляд прямої:

$$\hat{y}_t = a_0 + a_1 t,$$

де \hat{y}_t – теоретичні рівні ряду динаміки;

t – порядкові номери періодів часу;

a_0 і a_1 – параметри рівняння: a_0 – початок відліку; a_1 – коефіцієнт регресії [89, с.123–124].

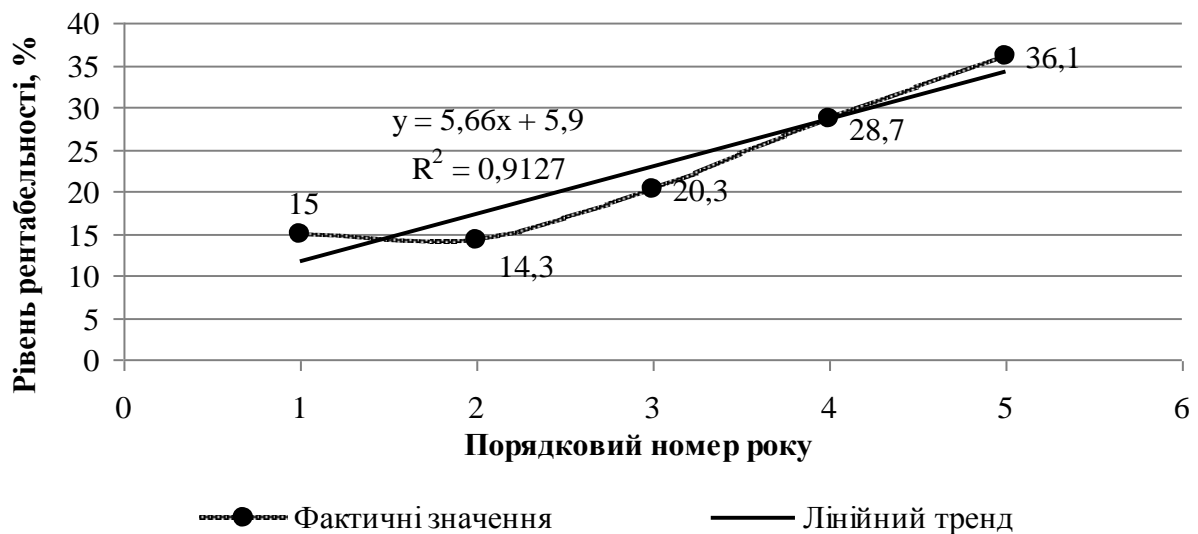

Рис. 2.8. Динаміка фактичних та розрахункових рівнів рентабельності сільських підприємницьких формувань Житомирської області

Джерело: розраховано за даними Департаменту агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації.

Відповідно до розрахунків визначено числові характеристики наведеного математичного рівняння: $a_0 = 5,9$; $a_1 = 5,66$. Розрахований коефіцієнт детермінації ($R^2 = 0,9$) свідчить про високий ступінь тісноти зв'язку та дає змогу стверджувати, що функція є придатною для подальшого аналізу.

У середньому за 2008-2012 рр. рівень рентабельності сільських підприємницьких формувань підвищувався на 5,66 %. Використовуючи методику розрахунку середнього квадратичного відхилення, визначено коливання фактичного рівня рентабельності відносно побудованого, яке становить 2,47 %. Коефіцієнт варіації (10,8%) вказує на те, що рівняння прямої досить точно відображає тенденцію зміни рівня рентабельності сільських підприємницьких формувань у часі.

Таким чином, підвищення ефективності функціонування сільського підприємництва у Житомирській області ґрунтується на особливостях розвитку галузей сільського господарства. Значна частина прибутків підприємств за досліджуваний період сформована у результаті підвищення показників виробничо-господарської діяльності у рослинництві. Однак, щоб досягти рівноваги, необхідним є вдосконалення механізмів підтримки тваринництва та дієвих інституційних впроваджень держави у напрямі його відтворення.

2.2. Вплив інституцій на розвиток сільського підприємництва

Становлення сільського підприємництва є головним чинником відродження сільської економіки та самобутності українського села. Зважаючи на складні умови посттрансформаційного періоду та неспроможності інституційних впроваджень держави сприяти рівноправному розвитку сільських підприємницьких формувань, суттєво знижується ефективність їх функціонування. Формування якісного інституційного середовища є чинником подолання існуючих соціально-економічних та екологічних диспропорцій у розвитку підприємництва у сільській місцевості, які є нерозривно пов'язані одна з одною (рис. 2.9).

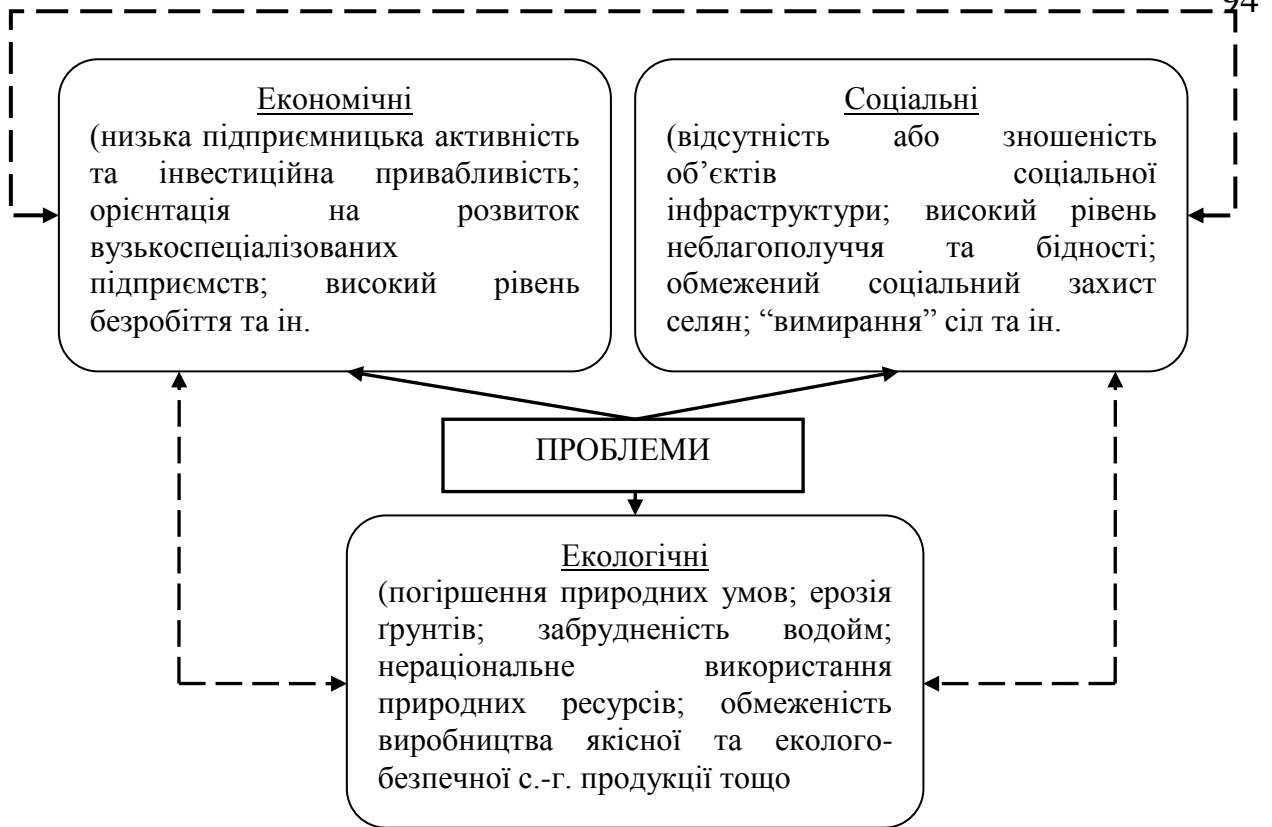

Рис. 2.9. Ключові проблеми розвитку сільського підприємництва
Джерело: власні дослідження.

Вирішення екологічних проблем, пов'язаних із підвищенням якості виробництва продукції, дозволить суттєво поліпшити економічне становище підприємства, сприятиме поступовому розширенню діяльності та забезпеченню селян робочими місцями. Комплексне розв'язання існуючих перешкод у розвитку сільського підприємництва із застосуванням відповідних інституційних детермінантів сприятиме досягненню синергетичного ефекту.

Зменшення впливу інституційних бар'єрів у розвитку сільського підприємництва можливе за умови врахування існуючих законодавчих, політичних, економічних, суспільних, екологічних, культурних та ін. канонів, вимог та обмежень. Зазначені складові інституційного середовища, з одного боку, можуть підвищувати ефективність підприємницької діяльності; з іншого – сприяти виникненню опортуністичної поведінки суб'єктів підприємництва при укладанні контрактів або виконанні обумовлених договорів. Зазначене твердження також доводиться і тим, що 40,6 % (26

відповідей із 64 за категорією) опитаних керівників вважають, що перспектива розвитку сільського підприємництва можлива лише за умови формування сприятливого інституційного середовища. Реалізація основних положень елементів середовища мала б спрямованість на забезпечення високого рівня якості життя сільського населення та сприяла реалізації підприємницької ініціативи (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Варіанти ставлення керівників до перспектив розвитку сільського підприємництва (за результатами соціологічного опитування), %

Твердження	Згоден		Не згоден		Частково згоден		Частково не згоден	
	Кількість відповідей	%	Кількість відповідей	%	Кількість відповідей	%	Кількість відповідей	%
Сільське підприємництво не має жодної перспективи у своєму розвитку, майбутнє – за агрохолдингами	8	12,5	18	46,2	7	23,3	1	4,5
Сільське підприємництво – це світовий досвід для України у збереженні сільського господарства та відродження села	12	18,8	5	12,8	2	6,7	8	36,4
Політика та законодавство є сприятливими для розвитку підприємництва у сільській місцевості, необхідно тільки організувати процес	7	10,9	12	30,8	4	13,3	8	36,4
Перспектива розвитку сільського підприємництва можлива лише за умови формування сприятливого зовнішнього середовища	26	40,6	1	2,6	2	6,7	4	18,2
Сільське підприємництво є перспективним варіантом для сільського населення у самозайнятості та отриманні прибутків	11	17,2	3	7,7	15	50,0	1	4,5
Разом	64	100	39	100	30	100	22	100

Примітка: респонденти обрали декілька запропонованих варіантів.

Джерело: власні дослідження

У межах проведеного соціологічного дослідження респонденти також визначили своє часткове погодження з такими твердженнями, як: розвиток

сільського підприємництва є світовим досвідом для України у збереженні сільського господарства, при цьому необхідною умовою його функціонування є налагоджений процес підтримки та організації – 36,4 % відповідей. Разом з цим, 46,2 % опитаних не згодні з тим, що успішний розвиток аграрного сектора економіки можливий лише за умови активного функціонування підприємств агрохолдингового типу. Значне поширення таких структур не лише негативно відбивається на еколого-економічній складовій розвитку сільського господарства: скорочення працевлаштування сільського населення, значне пошкодження ландшафтів, забруднення ґрунтів і ґрунтових вод хімічними речовинами та ін.; але й зумовлює значну деградацію села.

На сучасному етапі розвитку підприємницьких формувань у сільській місцевості керівники при плануванні діяльності повинні враховувати дію інституційних детермінант, які можуть як сприяти розвитку, так і суттєво його знижувати. Відтак, саме взаємоузгодженість екстернальних (формальних) інституцій з інтернальними (неформальними) інституційними елементами дозволить покращити умови функціонування підприємництва та підвищити економічну ефективність суб'єктів господарювання, зокрема.

Умовою ефективного розвитку сільського підприємництва є створення такого інституційного підґрунтя, яке б дозволило не лише ефективно використовувати потенціал підприємств, але й суттєво його поліпшувати. Інституційне середовище розвитку підприємництва в сільській місцевості у більш конкретизованому вигляді варто розглядати як інфраструктуру, що покликана сприяти ефективній виробничій діяльності, швидкому товарообміну, формуванню позитивного іміджу підприємства та використанню інноваційних розробок у господарській діяльності.

Проведене соціологічне опитування керівників сільських підприємницьких формувань Житомирської області дозволило визначити базисні інститути інфраструктури, з якими безпосередньо співпрацюють підприємства (рис 2.10).

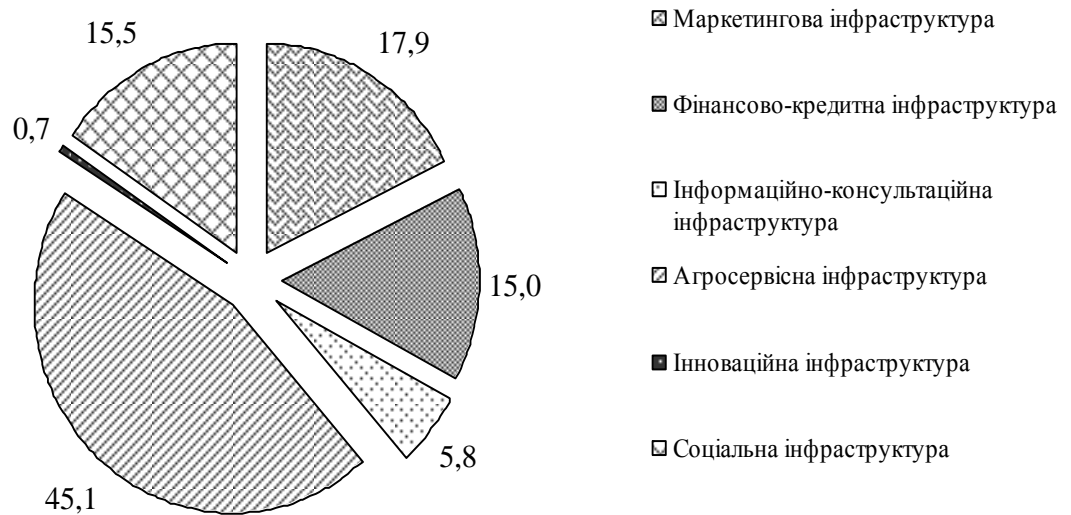

Рис. 2.10. Структура співпраці сільських підприємницьких формувань з інститутами інфраструктури (за результатами соціологічного опитування), 2012 р., %

*Примітка: респонденти обирали декілька варіантів.
Джерело: власні дослідження.*

Інститути агросервісної інфраструктури є досить важливими у здійсненні підприємницької діяльності, відповідно до результатів опитування з ними співпрацюють 45,1 % керівників; з них 24,5 % зацікавлені у тісній співпраці зі службами захисту рослин; 23,8 % – звертаються за допомогою до ветеринарних служб та 14,0 % – до ремонтно-технічних станцій. Важливе місце у розвитку сільського підприємництва займає маркетингова інфраструктура, що підтверджується відповідями 17,9 % опитаних керівників; у розрізі маркетингових інститутів найбільше співпрацюють сільські підприємці з агротоварною біржею (25,7 %), підприємствами роздрібною торгівлі (24,8 %) та оптовими продовольчими ринками (22,9 %).

Реалізація сільськогосподарської продукції, виробленої у межах сільських підприємницьких формувань, здійснюється без залучення посередників. Здебільшого сільськогосподарська продукція реалізується пайовикам у рахунок орендної плати (18,0 %), безпосередньо на ринку (17,6 %) та переробним підприємствам (16,6 %) (рис. 2.11).

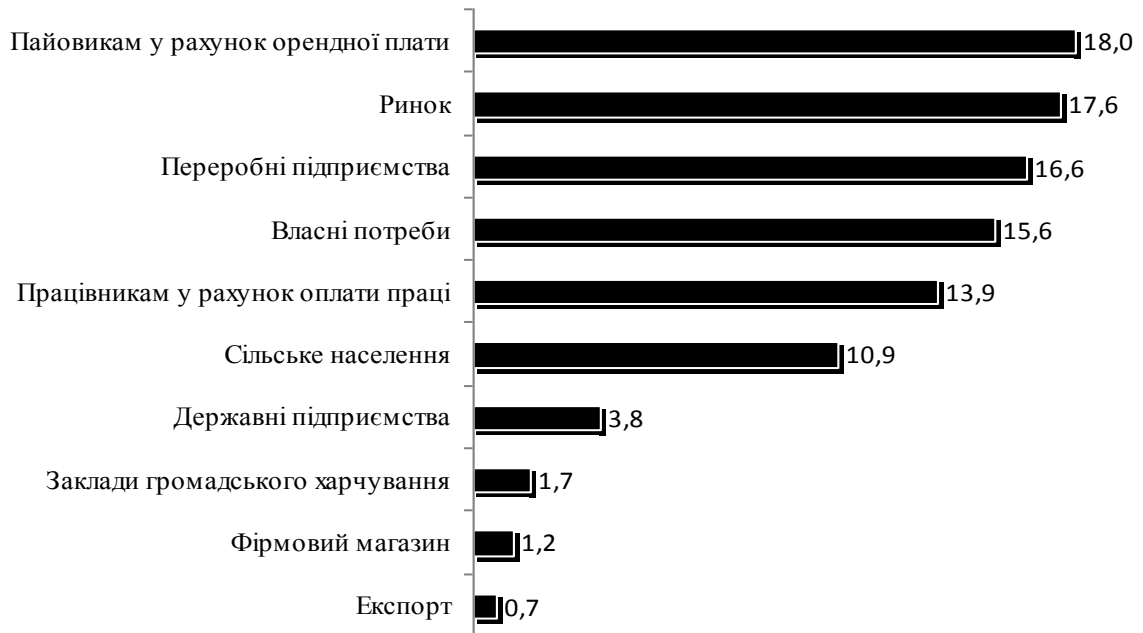

Рис. 2.11. Структура каналів реалізації сільськогосподарської та несільськогосподарської продукції і товарів (за результатами соціологічного опитування), 2012 р., %

Примітка: респонденти обирали декілька варіантів.

Джерело: власні дослідження.

Разом з цим варто зазначити, що лише два підприємства із загальної сукупності опитаних співпрацюють із сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами (СОК). У розвитку сільського підприємництва така співпраця є вкрай важливою, оскільки поширення процесів кооперування сприятиме їх успішному функціонуванню, правовому й економічному консультуванню, маркетинговому та інформаційному обслуговуванню, значному зниженню трансакційних витрат. Фермерські господарства беруть участь у створенні та функціонуванні СОК з метою покращення якості продукції, її переробки, сортування, зберігання, транспортування та підвищення ціни реалізації [152]. Результатом такої співпраці є прибуток, який отримує фермер, оскільки ціна, яка була встановлена кооперативом і за якою відбулася реалізація, повертається саме йому, як виробнику.

За сучасних умов господарювання важливим у розвитку сільського підприємництва є співробітництво керівників підприємницьких формувань з

інститутами інноваційної інфраструктури, однак у Житомирській області така співпраця є досить на низькому рівні і здійснюється лише 4-ма підприємницькими формуваннями, при цьому: три з них співпрацюють з технопарками і одне – з інноваційним центром. Така ситуація є свідченням обмеженої інноваційної активності підприємств та відсутністю налагоджених механізмів співпраці. У свою чергу, це є явищем досить негативним, оскільки обтяжене практичною відсутністю впровадження інновацій у виробничо-господарській діяльності підприємницьких формувань зумовлює значне зниження конкурентних переваг як на внутрішньому, так і на зовнішньому аграрних ринках.

Значна кількість сільських підприємницьких формувань (15,0 %) співпрацює з інститутами фінансово-кредитної інфраструктури, із них 53,2 % респондентів користуються послугами комерційних банків. Таке тісне співробітництво підтверджується і тим, що при започаткуванні підприємницької діяльності 34,2 % опитаних керівників підприємницьких формувань користувалися кредитними ресурсами (рис. 2.12).

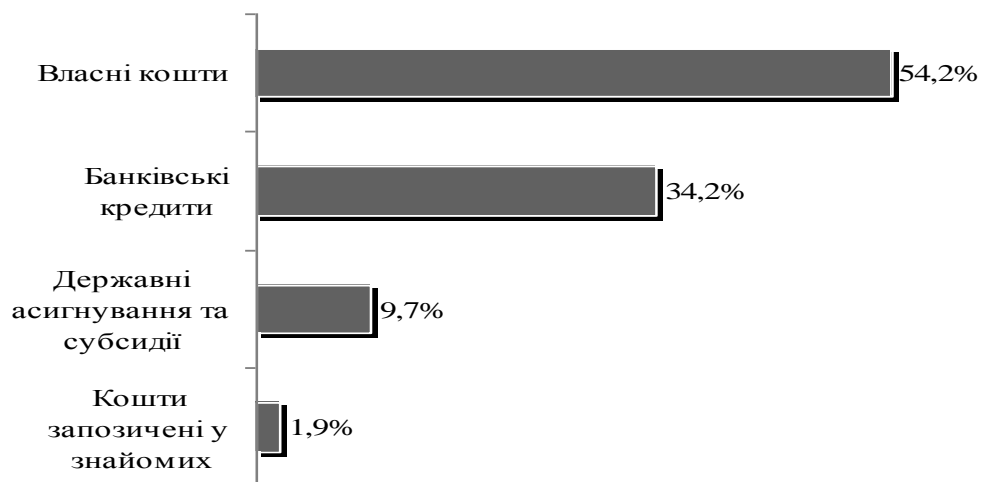

Рис. 2.12. Джерела фінансових ресурсів при започаткуванні підприємницької діяльності у сільській місцевості Житомирської області (за результатами соціологічного опитування), 2012 р.

Джерело: власні дослідження.

Разом з цим, на наступних етапах життєвого циклу підприємства 46,9 % опитаних керівників використовують кредитні ресурси, частка яких у

загальному обсязі обігових коштів складає до 25 %; 11,7 % – користуються кредитами, які становлять 50 % обігових коштів (рис. 2.13). Зокрема, 40,0 % сільських підприємницьких формувань розвиваються без стороннього залучення фінансових ресурсів від комерційних кредитних банків.

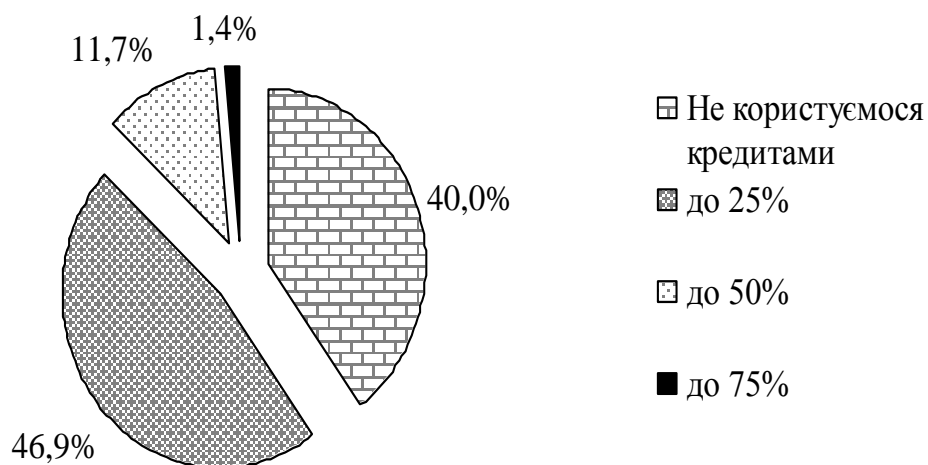

Рис. 2.13. Структура кредитних ресурсів у загальному обсязі обігових коштів сільських підприємницьких формувань Житомирської області, (за результатами соціологічного опитування), 2012 р.

Джерело: власні дослідження.

Інституційні засади розвитку сільського підприємництва формуються з груп інститутів та регламентованих ними інституцій. Формальні інституції та інститути сприяють створенню й функціонуванню сільського підприємництва, формують конкретне законодавче, організаційно-економічне середовище для стимулювання та швидкої адаптації суб'єктів господарювання до ринкових умов. Відповідно, вплив на розвиток підприємницької діяльності у сільській місцевості здійснюють такі види формальних інституцій, як економічні (52,4 % відповідей респондентів) та екологічні (33,1 %) (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

**Види та значення формальних інституцій у розвитку
сільського підприємництва Житомирської області
(за результатами соціологічного опитування), 2012 р.**

Види інституцій	Кількість відповідей	Структура відповідей за групою, %	Рейтинг інституцій
<i>Екологічні:</i>	162	33,1	X
право власності на природні ресурси;	92	56,8	1
законодавчі акти з регулювання питання охорони навколишнього середовища;	25	15,4	3
директиви з впровадження екоінновацій;	45	27,8	2
<i>Економічні:</i>	257	52,4	X
законодавчо-нормативні акти з регулювання економічних відносин;	90	35,0	1
право власності на основні та оборотні засоби виробництва;	65	25,3	2
комплекс стимулюючих (стримуючих) заходів щодо розвитку підприємництва;	41	15,9	4
інструкції, норми, рекомендації тощо;	61	23,8	3
<i>Суспільно-політичні:</i>	71	14,5	X
законодавчі акти із захисту прав підприємців;	21	29,6	2
установчі документи підприємств;	35	49,3	1
інструкції органів самоврядування;	15	21,1	3
<i>Разом</i>	490	100	X

Джерело: власні дослідження.

У розрізі економічних інституцій, законодавчо-нормативні акти з регулювання економічних відносин і сукупність прав власності здійснюють найвагоміший вплив на розвиток підприємництва (35,0 % і 25,3 % відповідно). Така ситуація пояснюється тим, що структура базисних економічних інститутів включає інституційні утворення, які забезпечують господарську взаємодію членів господарювання у таких трьох взаємопов'язаних сферах, як: виробництво сільськогосподарської продукції та надання послуг (ресурси, власність, підприємства); розподіл продукції (система інституцій та інститутів, які забезпечують взаємодію попиту і пропозиції: обмін, фінансові ресурси); управління та регулювання

економічною діяльністю (підприємництво, державна підтримка, контроль тощо).

У межах суспільно-політичних інституцій керівники сільських підприємницьких формувань досить часто використовують установчі документи та законодавчі акти щодо захисту прав підприємців. Разом з цим, відповідно до прийомів інституційного аналізу, необхідним є визначення активності представників сільських підприємницьких формувань у виконанні ними суспільних функцій щодо участі в організаціях, партіях, профспілках. Відтак, 46,2 % опитаних є учасниками таких інститутів, з них діяльність таких інституційних структур оцінюють позитивно лише 10,2 % (рис. 2.14).

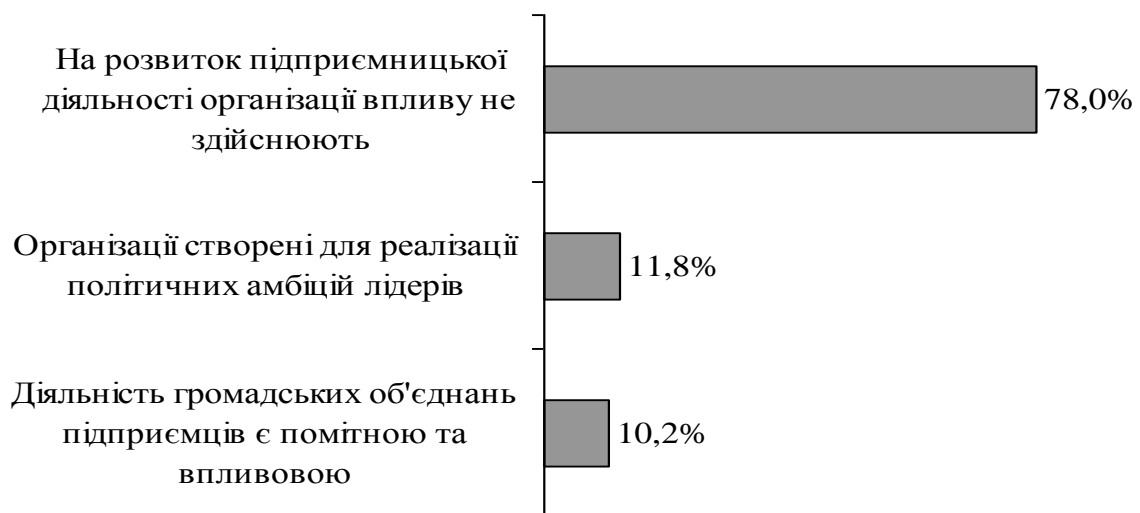

Рис. 2.14. Ставлення керівників сільських підприємницьких формувань до діяльності громадських об'єднань (за результатами соціологічного опитування), 2012 р.

Джерело: власні дослідження.

У розрізі впливу екологічних інституцій респондентам запропоновано визначити ступінь зацікавленості підприємства в екологізації напрямів виробничо-господарської діяльності підприємницьких формувань та сприятливості інституційного середовища щодо їх впровадження (табл. 2.15). Екологічні засади виробництва у напрямі розвитку екологічного землеробства впроваджують 27,7 % опитаних керівників підприємств, з них 72,1 % позитивно оцінюють інституційне середовище їх розвитку.

Таблиця 2.15

Експертна оцінка впливу інституцій на впровадження екологічних напрямів у сільському підприємництві Житомирської області (за результатами соціологічного опитування), 2012 р.

Напрямок	Кількість відповідей	%	Оцінка впливу інституцій			
			Позитивна		Негативна	
			К-сть	%	К-сть	%
Розвиток екологічного землеробства	43	27,7	31	72,1	12	27,9
Застосування новітніх екологобезпечних технологій	26	16,8	5	19,2	21	80,8
Виробництво та використання еко-та біосировини	18	11,6	12	66,7	6	33,3
Часткова відмова від використання хімічних препаратів	32	20,7	32	100	-	-
Екологобезпечне пакування продукції	5	3,2	3	60,0	2	40,0
Використання фітопрепаратів	5	3,2	5	100	-	-
Відмова від використання кормових добавок для тварин	26	16,8	15	57,7	11	42,3
Разом	155	100	103	-	52	-

Джерело: власні дослідження.

Частково відмовитися від використання хімічних препаратів готові 20,7%. Разом з цим, застосовувати новітні екологобезпечні технології зорієнтовані 16,8 % керівників, однак 80,8 % досить негативно оцінюють можливість впровадження таких напрямів у зв'язку із “тиском” з боку інституцій щодо такого впровадження.

У результаті проведеного аналізу встановлено, що формалізований інституційний вплив регулює та упорядковує процеси підприємницької діяльності згідно з існуючими вимогами та в межах встановлених обмежень з боку регулюючих складових інституційного середовища. Однак кожен сільський підприємець у повсякденному трудовому процесі використовує й інший блок інституцій, які, хоча і на підсвідомому рівні, суттєво впливають на його управлінські рішення та дають змогу реалізувати творчі задуми. Усталені традиції, культура бізнесу, звичаї щодо формування стратегії управління, етика бізнесу, особистісні цінності, особливості господарського менталітету, досвід, практика господарювання та інші неформальні інституції створюють систему стандартизованих переконань. Зазначенні інституційні елементи, з одного боку, можуть підвищувати ефективність

підприємницької діяльності; з іншого – зумовлюють виникнення детермінантів опортуністичної поведінки суб'єктів підприємництва при укладанні контрактів або виконанні обумовлених договорів.

Підприємець завжди є носієм цінностей, які сформувалися у культурному середовищі сільської місцевості, де розташоване підприємницьке формування, під впливом менталітету, традицій та релігії і які, безперечно, є важливими спонукальними чинниками його поведінки. З огляду на це, створення сприятливого середовища для функціонування підприємництва потребує урахування таких неформальних чинників, як етика, досвід та звичаї, що в кінцевому результаті визначають характер формальних інституційних впроваджень та обумовлюють сучасні аспекти розвитку сільського підприємництва.

У сільському підприємстві неформальні інституції утворюються стихійно як результат взаємодії ціннісно-етичної системи, притаманної управлінському осередку підприємства, працівникам та членам родини засновників. Суб'єкти підприємницької діяльності у сільській місцевості хоча і ставлять за основну мету реалізацію творчих задумів та ініціативи у вигляді отримання прибутку, однак цим самим не порушують суспільно-культурних норм при здійсненні діяльності. Фактично, роль неформальних інституцій відображається в господарській етиці та внутрішніх стандартах поведінки керівників підприємств у середовищі функціонування підприємства. Разом з цим, неформалізований вираз інституцій може виникати або внаслідок багаторічного формування сільської культури, або раптово і мати тенденцію до швидкої зміни: оперативно впроваджуватися та скасовуватися відповідно до ситуації, яка виникла на певному життєвому циклі підприємства.

Проаналізувавши відповіді представників апарату управління сільських підприємницьких формувань, встановлено, що у розрізі видів неформальних інституцій основними елементами впливу на розвиток підприємницької діяльності в сільській місцевості є господарський

менталітет (31,7 %), звичаї і традиції ведення господарювання (16,5 %), ділова культура (14,5 %) (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Види та значення неформальних інституцій у розвитку сільського підприємництва (за результатами соціологічного опитування), 2012 р.

Вид інституції	Кількість відповідей	Структура відповідей за групою, %	Рейтинг інституцій
Мораль та етика	17	12,2	5
Ділова культура	20	14,5	3
Звичаї та традиції	23	16,5	2
Морально-етичні цінності	17	12,2	5
Господарський менталітет	44	31,7	1
Ментальність населення	18	12,9	4
Всього	139	100	X

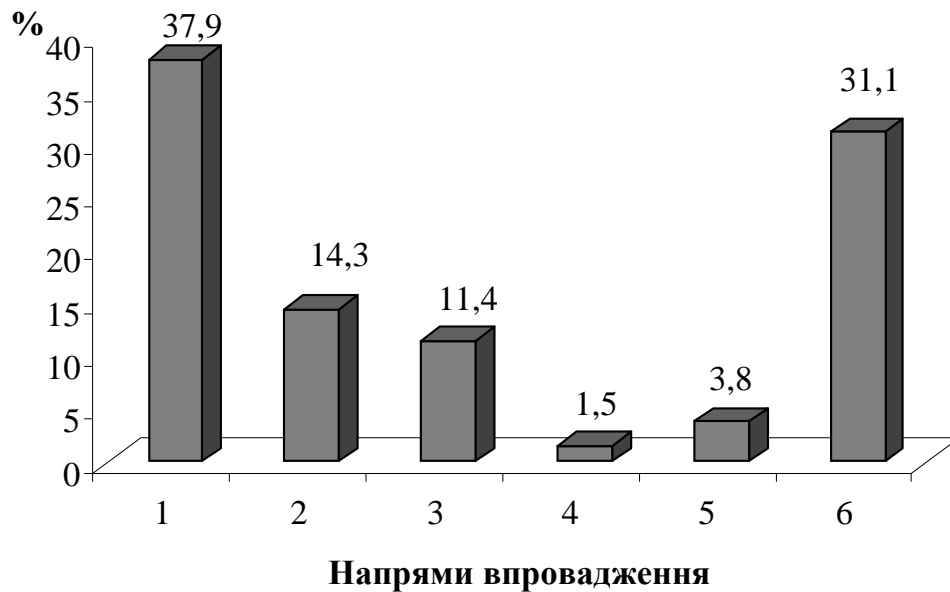
Джерело: власні дослідження.

Важливим напрямом у розвитку сільського підприємництва є відродження села. У свою чергу це передбачає активну соціальну та культурну діяльність з боку керівників підприємницьких формувань. З метою визначення особливостей збереження традиційної культури респондентам запропоновано визначити заходи, в яких вони беруть або готові брати участь (рис. 2.15). Відтак, 37,9 % представників підприємницьких формувань сприяють розвитку закладів культури; 31,1 % – надають спонсорську допомогу школам, дитячим садкам та іншим освітнім закладам.

Практичне впровадження неформальних інституцій сприяє відродженню традицій членів родини керівників підприємств, є запорукою зміцнення самобутності села, відтворення традиційних видів діяльності, залучення до соціальної роботи активних представників сільської громади і ефективному становленню інституту лідерства. Формалізоване втілення інституцій з певних причин може бути невігідним більшості сільських підприємців та жителів [34, с. 101].

Таке твердження справджується у випадку, коли формальні впровадження не в змозі забезпечити нормативно-правовою інформацією керівний склад та на досить низькому рівні регулюють їх діяльність. У цьому

випадку підприємці нерідко діють за більш результативними неформальними правилами, нейтралізуючи дію інституцій формального типу.

Примітка: 1 - розвиток закладів культури та впровадження нових форм їх діяльності; 2 - сприяння широкому доступу до культурно-освітніх закладів сільських жителів з наданням пільг малозабезпеченим сім'ям; 3 - побудова закладів соціальної сфери; 4 – розвиток декоративно-ужиткового мистецтва (вишивання картин, гончарство, розпис виробів) та проведення культурно-мистецьких, виставкових заходів; 5 - розвиток сільського туризму; 6 – допомога дошкільним та освітнім закладам, що діють на території села

Рис. 2.15. Напрями впровадження неформальних інституцій у розвитку сільського підприємництва (за результатами соціологічного опитування), 2012 р.

Джерело: власні дослідження

Важливою умовою ефективного розвитку сільського підприємництва є оцінка інституційного середовища. Обмежена кількість статистичної інформації, незначні дані зумовлюють ситуацію, коли, з практичної точки зору, неможливо повною мірою оцінити вплив інституцій на розвиток і функціонування підприємницьких формувань, а також визначити взаємозв'язок між ними. Існуючі методики не дають змоги визначити інституційні детермінанти розвитку підприємництва у сільській місцевості та обґрунтувати на цій основі інноваційні напрями подальшого функціонування кожного з формувань. Для оцінки впливу зазначених чинників використано метод побудови багатофакторної кореляційно-регресійної моделі та результати соціологічного опитування.

У якості респондентів у соціологічному опитуванні взяло участь 155 керівників сільських підприємницьких формувань Житомирської області. Для забезпечення репрезентативності, на основі використання вибіркового методу статистики, проведено розрахунки за загальновідомою формулою [190]:

$$n = \frac{t^2 \sigma^2 N}{\Delta^2 N + t^2 \sigma^2},$$

де n – чисельність вибіркової сукупності сільських підприємницьких формувань, точність вибірки – 95%;

t – коефіцієнт довіри ($t=2$);

σ – середнє квадратичне відхилення вибіркової сукупності;

N – чисельність підприємницьких формувань у генеральній сукупності ($N=1339$ од.)

Δ^2 – гранична помилка вибірки ($\Delta^2=0,05$).

Здійснивши необхідну кількість математичних розрахунків, встановлено, що мінімальний обсяг вибірки повинен становити не менше, ніж 84 підприємства:

$$n = \frac{2^2 \cdot 0,75^2 \cdot 1339}{2^2 \cdot 0,75^2 + 2^2 \cdot 1339} \approx 84$$

Відтак, розрахована сукупність вибірки становить 6,3 % від загальної кількості, тоді як соціологічне дослідження проведено на базі 155 сільських підприємницьких формувань різних організаційно-правових форм господарювання, що становить 11,6 % генеральної сукупності та 45,3 % від вибірки економічно активних підприємств, які звітують до Департаменту агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації.

Анкета соціологічного опитування містила ряд питань стосовно визначення інституційних засад розвитку сільського підприємництва. Респондентам запропоновано оцінити вплив чинників інституційного середовища на економічний стан підприємств та проранжувати детермінанти інституційного впливу на розвиток підприємств за ступенем їх значущості

від 1 до 10 (при цьому значення найбільш впливового чинника необхідно було оцінити у 10 балів, найменш впливового – в 1 бал) (табл. 2.17).

Таблиця 2.17

Матриця збору інформації щодо оцінки економічного стану підприємницьких формувань та визначення ступеня впливу інституційних детермінантів на їх розвиток

Оцінка економічного стану підприємства	Середня оцінка чинників інституційного середовища	Детермінанти інституційного впливу (x_i)
5 – успішний	7,6	Доступ до інформаційно-консультаційних послуг
	4,5	Законодавчі новації уряду
4 – стабільний	6,3	Фінансово-кредитне забезпечення
	6,4	Тінізація доходів
3 – задовільний	4,6	Випадки хабарництва при отриманні дозвільних документів
	5,4	Державна підтримка
2 – проблемний	5,0	Економічна свобода і вільний вибір напрямів господарювання
	5,5	Трансакційні витрати
1 - незадовільний	6,7	Порушення ринкових правил гри
	6,2	Невизначеність політичної та соціально-економічної ситуації

Джерело: власні дослідження.

Для кожного значення y розраховано значущість факторних ознак x_i у відповідності до їх впливу на економічний стан підприємств різних організаційно-правових форм господарювання у сільській місцевості (додаток К). Вихідні параметри для проведення множинного кореляційно-регресійного аналізу перевірено на мультиколінеарність за допомогою алгоритму Феррара-Глобера.

На основі отриманих результатів побудовано матрицю вихідних даних для проведення множинного кореляційно-регресійного аналізу щодо визначення впливу інституційних чинників на економічний стан підприємницьких формувань у Житомирській області (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

Результати багатofакторного кореляційно-регресійного аналізу

Показники	у	Факторні ознаки (x_i)*					
		x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6
Середні значення	2,6194	0,9957	0,6805	0,8555	0,8487	0,6259	0,5651
Парні коефіцієнти кореляції (r_{yxi})		0,5279	0,4883	0,5092	0,4820	0,5632	0,4948
Середні квадратичні відхилення (σ_i)	1,3877	1,0730	0,8095	1,0573	0,9196	0,5622	0,6510
β -коефіцієнт (β_i)		0,2950	0,2757	0,2706	0,2080	0,2943	0,2199
Коефіцієнти еластичності (E_i)		0,1450	0,1228	0,1160	0,1017	0,1736	0,1011

Примітка: x_1 - законодавчі новації уряду; x_2 - фінансово-кредитне забезпечення; x_3 - державна підтримка; x_4 - економічна свобода і вільний вибір напрямів господарювання; x_5 - трансакційні витрати; x_6 - ринкові "правила гри".

Джерело: власні дослідження

На основі аналізу показників тісноти зв'язку виявлено, що між результативною та факторними ознаками існує середній зв'язок, тобто отримані значення парних коефіцієнтів кореляції знаходяться у межах нерівності: $0,4 < r_{yxi} < 0,6$ (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

Параметри багатofакторної кореляційно-регресійної залежності

Параметри	a_6	a_5	a_4	a_3	a_2	a_1	a_0
$a_i =$	0,4688	0,7263	0,3139	0,3552	0,4727	0,3815	0,6280
$\mu (a_i) =$	0,0842	0,0976	0,0591	0,0513	0,0679	0,0523	0,0960
$R^2 =$	0,8030	0,6283	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
F -розр =	100,5447	148,0000	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
	238,1231	58,4188	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д

Джерело: власні дослідження.

Аналізуючи параметри кореляційно-регресійної моделі, встановлено, що економічний стан підприємницьких структур на 80,3% залежить від зазначених інституційних детермінантів і 19,7% - від інших неврахованих факторів. Адекватність отриманих результатів підтверджується переважанням фактичного значення F -критерію над табличним.

Значний вплив на економічний стан підприємницьких формувань здійснює зменшення трансакційних витрат ($a_5 = 0,7263$). При плануванні діяльності та впровадженні інноваційних технологій керівникам сільських підприємницьких формувань необхідно також враховувати дію таких чинників як законодавчі новації уряду, "правила гри" на ринку і особливості

формування фінансово-кредитного забезпечення підприємства. Зокрема поліпшення інституційного середовища розвитку сільського підприємництва на 1 бал сприяє підвищенню оцінки економічного стану підприємства на 2,7 бали в цілому.

Таким чином, рівняння багатофакторної кореляційно-регресійної залежності економічного стану підприємницьких структур від детермінантів інституційного впливу набуде такого вигляду:

$$\tilde{\gamma}_x = 0,6280 + 0,3815x_1 + 0,4724x_2 + 0,3552x_3 + 0,3139x_4 + 0,7263x_5 + 0,4688x_6$$

Розкладання загального обсягу варіації оцінки економічного стану сільських підприємницьких формувань на варіацію включених до моделі факторів має досить важливе значення у визначенні резервів приросту. Найбільші резерви закладені у зменшенні негативного впливу урядових інституцій. Також при зміні на одне середньоквадратичне відхилення відсотку державної підтримки економічний стан підприємства зміниться на 0,39 власного квадратичного відхилення. Аналізуючи коефіцієнти еластичності, встановлено, що зменшення на 1 % трансакційних витрат підприємницьких формувань сприятиме поліпшенню економічного стану підприємств на 0,1736 %, законодавчої бази – на 0,1450%, фінансово-кредитного забезпечення – на 0,1160 %; економічної свободи та вільного вибору напрямів господарювання – на 0,1017 % тощо.

На особливу увагу заслуговують часткові коефіцієнти детермінації, які розраховано з метою визначення оцінки частки кожного фактора у загальному обсязі варіації (табл. 2.20). Зокрема, із 80,3 % загального коливання економічного стану підприємств 16,6 % пояснюється зменшенням рівня трансакційних витрат; 15,6 % – зміною законодавчої політики уряду щодо регулювання підприємницької діяльності; 13,8 % – наданням державної підтримки на розвиток діяльності; 13,5 % – рівнем фінансово-кредитного забезпечення тощо.

Розкладання загального обсягу варіації економічного стану підприємницьких формувань за детермінантами інституційного впливу

Показники (детермінанти)	Парний коефіцієнт кореляції	β - коефіцієнт	Обсяг впливу кожного чинника, %	Частка впливу кожного чинника
x_i	r_{yxi}	β_i	$r_{yxi} \beta_i$	$r_{yxi} \beta_i / R^2$
x1 – законодавчі новації уряду	0,5279	0,295	15,6	0,19
x2 – фінансово-кредитне забезпечення	0,4883	0,2757	13,5	0,17
x3 – державна підтримка	0,5092	0,2706	13,8	0,17
x4 – економічна свобода і вільний вибір напрямів господарювання	0,482	0,208	10,0	0,12
x5 – зменшення трансакційних витрат	0,5632	0,2943	16,6	0,21
x6 – ринкові “правила гри”	0,4948	0,2199	10,9	0,14
Разом	x	x	80,3	1,00

Джерело: власні дослідження.

За результатами побудови багатофакторної кореляційно-регресійної моделі розраховано вирівняні показники економічного стану підприємницьких формувань (\hat{y}_x) відповідно до детермінантів їх інституційного розвитку. Відтак, на основі ранжування підприємств за їх економічним станом, відповідно до впливу інституційних елементів, досліджувану сукупність сільських підприємницьких формувань поділено на групи, використовуючи при цьому загальновідому методику розрахунку інтервального варіаційного ряду щодо визначення кількості груп та величини інтервалу:

$$h = \frac{x_{\max} - x_{\min}}{n},$$

$$n = 1 + 3,322 \lg N$$

У результаті проведених розрахунків сукупність досліджуваних підприємств необхідно було сформувати із 8 груп, однак, зважаючи на отримані результати групування встановлено, що існують групи, які налічують 51 підприємницьке формування, але є й такі, до яких потрапило лише 1 підприємство. Відтак, аналіз за таких умов є недоцільним, тому групи

було об'єднано за інтервальною спорідненістю бальних оцінок економічного стану підприємств. Таким чином, сформовано 4 групи: активного, середнього, опосередкованого та низького інституційного впливу на економічний стан сільських підприємницьких формувань (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Групування сільських підприємницьких формувань Житомирської області відповідно до впливу інституційних детермінантів на показник економічного стану

Групи підприємств	Кількість підприємств у групі	Характеристика стану підприємства	Характеристика інституційного середовища
1 група низького впливу (від 0,95 до 1,58)	51	Низький рівень рентабельності підприємства; можлива збитковість за окремими напрямками; забезпеченість управлінських персоналом незначна; висока залежність від кредитних ресурсів (50-75 %)	Високі трансакційні витрати, значний тиск з боку регулюючих органів, обмежені можливості щодо пошуку партнерів, прийняття рішень відповідно до впливу неформальних інституцій, відсутня інноваційної активності, тінізація доходів
2 група опосередкованого впливу (від 1,59 до 2,86)	41	Середній рівень рентабельності, часткова забезпеченість висококваліфікованим управлінським персоналом, кредитні ресурси складають до 50%; можливість розвитку нетрадиційних видів діяльності	Трансакційні витрати - високі, помірний тиск з боку регулюючих інститутів, система пошуку партнерів частково налагоджена, управлінські рішення приймаються відповідно до ситуації, інноваційна активність низька, тінізація доходів
3 група середнього впливу (від 2,87 до 4,14)	41	Рівень рентабельності вище середнього, залучено необхідну кількість управлінського персоналу, кредитні ресурси складають до 25% розвиток нетрадиційних видів зайнятості	Трансакційні витрати середнього рівня, неформальні зв'язки з державними регулюючими органами, налагоджена співпраця з основними споживачами, готові до інноваційних змін
4 група активного впливу (від 4,15 до 5,00)	22	Високий рівень рентабельності, активна громадська діяльність, практична відсутність кредитних ресурсів, отримання прибутку від реалізації продукції нетрадиційних видів зайнятості	Середні трансакційні витрати, тісні неформальні зв'язки з представниками регулюючих інститутів, сформований маркетинговий план, повноцінне інформаційне забезпечення, активне впровадження інноваційних розробок.

Джерело: власні дослідження.

Запропоноване групування сільських підприємницьких формувань дозволило визначити типові підприємства, які функціонують і розвиваються у сільській місцевості Житомирської області без надмірного політичного, економічного тиску з боку державних інститутів, зокрема регіональних.

Відповідно такі підприємства є еталонними, оскільки мають високі економічні показники діяльності та мають підтримку і сприяння з боку представників регулюючих інститутів. Також виявлено сукупність підприємницьких формувань із загальної вибірки дослідження, які функціонують у режимі обмеженості здійснення діяльності або в межах інституційної “пастки” (рис. 2.16).

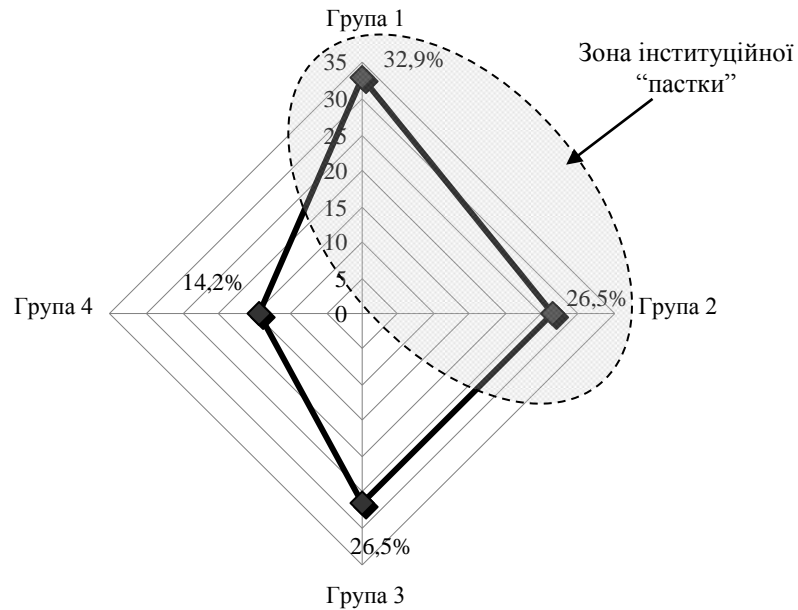

Рис. 2.16. Типологічна структура сільських підприємницьких формувань за рівнем впливу чинників інституційного середовища
Джерело: власні дослідження

Однак, зважаючи на адаптацію інституційного середовища України до вимог ЄС, необхідним є абстрактне моделювання зміни інституційного підґрунтя, обґрунтування загроз і слабких сторін та визначення на цій основі стратегічних орієнтирів подальшого розвитку сільського підприємництва у Житомирській області. Відтак, використовуючи матричний метод, зокрема прийом SWOT-аналізу, визначено можливі варіанти розвитку підприємницьких формувань за визначених загроз та в межах існуючих обмежень (табл. 2.22).

SWOT – аналіз інституційних засад розвитку сільського підприємництва у Житомирській області

<p align="center">Характеристика підприємств</p> <p align="center">Ринкові реалії</p>	<p align="center">Сильні сторони (S)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Високі показники рівня рентабельності та якості продукції. 2. Забезпеченість кваліфікованим персоналом. 3. Право власності на ресурси та засоби виробництва. 4. Позитивний імідж підприємства. 5. Налагоджена співпраця з партнерами, контролюючими інститутами. 	<p align="center">Слабкі сторони (W)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Низька інноваційна активність та відсутність розвитку інтелектуального капіталу. 2. Складність отримання інформаційно-консультативних послуг. 3. Високі трансакційні витрати. 4. Значна частка кредитів в обігових коштах підприємства. 5. Випадки хабарництва в отриманні дозвільних документів.
<p align="center">Можливості (O)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сприятливе законодавче поле для реалізації підприємницької ініціативи. 2. Отримання державних асигнувань на підтримку виробництва. 3. Можливість виходу на зовнішні ринки. 4. Підготовка та перепідготовка персоналу. 5. Впровадження сучасних підходів щодо зниження витрат та підвищення прибутків. 	<p align="center">Очікування (S+O)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Розвиток нетрадиційних видів діяльності. 2. Зростання прибутковості діяльності. 3. Використання асигнувань щодо відтворення збиткових галузей. 4. Впровадження інноваційних розробок у виробництві. 5. Поступовий перехід на органічне виробництво. 	<p align="center">Очікування (W+O)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Розсіюваність у використанні державних асигнувань. 2. Зниження трансакційних витрат на основі інноваційних підходів. 3. Підвищення кваліфікації управлінських кадрів. 4. Відмова від збиткових напрямів діяльності та освоєння нових видів. 5. Екологізація виробництва.
<p align="center">Загрози (T)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Складність отримання банківського кредиту та високі кредитні ставки. 2. Часті перевірки з боку різних контролюючих інститутів. 3. Недостатня підтримка з боку органів державної влади. 4. Загострення конкурентної боротьби. 5. Зміна “правил гри” на ринку та невизначеність цінової політики. 	<p align="center">Очікування (S+T)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Залучення зовнішнього інвестора. 2. Жорткий контроль за проявами опортунізму з боку партнерів. 3. Захист виконання договорів за допомогою інструментів інфорсменту. 4. Міжгосподарська кооперація. 5. Залучення фінансових ресурсів на оновлення матеріально-технічної бази. 	<p align="center">Очікування (W+T)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Загострення конкуренції на ринку. 2. Тінізація прибутків. 3. Потрапляння у інституційну “пастку”. 4. Випадки хабарництва при отриманні дозвільних документів та опортуністична поведінка з боку партнерів. 5. Згорання діяльності.
	<p align="center">Стратегія <i>глибокого проникнення на ринок</i></p>	<p align="center">Стратегія <i>вертикальної диверсифікації або агропромислової інтеграції</i></p>
	<p align="center">Стратегія <i>горизонтальної диверсифікації</i></p>	<p align="center">Стратегія <i>інтенсифікації виробництва; згорання</i></p>

Джерело: власні дослідження.

Таким чином, зважаючи на існуючі позитивні аспекти дослідження інституційного середовища розвитку підприємництва у сільській місцевості Житомирської області, виявлені і такі, що суттєво перешкоджають їх розвитку. Значна частина підприємств потрапила до інституційних “пасток”, де їх функціонування суттєво погіршується та знаходиться у стані стагнації протягом тривалого періоду. За таких умов відбувається ухилення від сплати

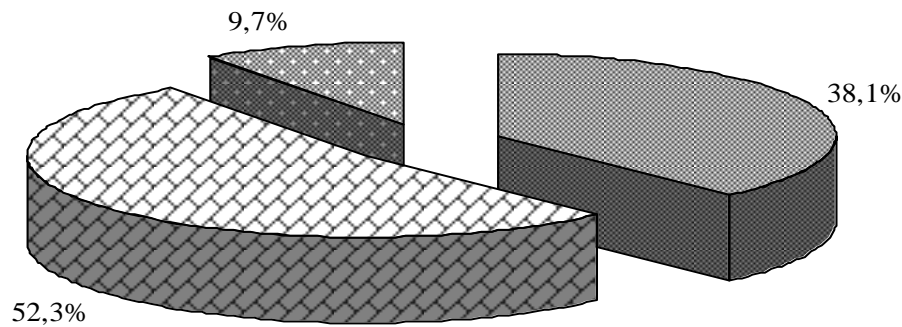
податків, виникають явища опортуністичної поведінки, погіршується ортогональна взаємодія з представниками інституційних регуляторних інститутів.

Варто також зауважити, що досить часто керівники при прийнятті управлінських рішень діють не за визначеними алгоритмами, які мають зважені висновки та обґрунтовані підходи вирішення проблеми. Відповідно, рішення приймаються на основі впливу неформальних інституцій, які хоча і є інструментами сприяння у відродженні села, однак їх застосування не завжди є виправданим та обґрунтованим з практичної точки зору. З огляду на зазначене, потребує впровадження адаптаційний механізм функціонування підприємницьких формувань в умовах виникнення інституційних бар'єрів: високого рівня трансакційних витрат; опортуністичної поведінки; також важливим є обґрунтування напрямів виходу з інституційної "пастки".

2.3. Ефективність заходів інституційного регулювання та підтримки сільського підприємництва

Розвиток підприємницької діяльності у сільській місцевості безпосередньо регулюється та контролюється з боку органів державної влади. Саме політика держави щодо підприємницької ініціативи повинна ґрунтуватися на збалансуванні інтересів між відповідними інститутами державного впливу та формуваннями підприємницького типу, що діють у сільській місцевості, а також створенні сприятливих умов для здійснення господарської діяльності. Однак впровадження інституцій (норм, правил та обмежень) державою носить безсистемний, інтуїтивний характер і не узгоджується не лише з потребами суб'єктів сільського підприємництва, але й з потребами соціально-економічного розвитку країни в цілому [135]. Без належної державної підтримки, своєчасних інституційних впроваджень та відповідного впливу регулюючих інститутів на розвиток підприємництва

виникає реальна загроза припинення виробничо-господарської діяльності підприємств у сільській місцевості. Водночас діяльність інститутів держави позитивно оцінюють лише 9,7 % опитаних керівників, що свідчить про високий ступінь недовіри щодо ефективності їх впливу на розвиток сільського підприємництва (рис. 2.17).

- Діяльність державних інститутів на сучасному етапі розвитку є недосконалою
- Важко відповісти
- Не вважаю роботу державних органів бюрократичним бар'єром у розвитку підприємницької діяльності

Рис. 2.17. Оцінка респондентів ефективності діяльності державних інститутів у розвитку сільського підприємництва (за результатами соціологічного опитування), 2012 р.

Джерело: власні дослідження.

Досить важливим у розвитку підприємницької ініціативи у сільській місцевості є процес започаткування діяльності, тобто її безпосередня реєстрація, яка здійснюється відповідно до Закону України “Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб” [121]. Державна реєстрація суб’єктів сільської підприємницької діяльності полягає у легалізованості всіх напрямів господарювання, можливості укладання договорів з партнерами, виконання обумовлених у статуті робіт та надання послуг, здійснення збутових операцій. Водночас зазначений процес досить тривалий, на що вказують і результатами соціологічного опитування (табл. 2.23).

Тривалість та вартість процесу реєстрації сільських підприємницьких формувань Житомирської області (за результатами соціологічного опитування), 2012 р.

Реєстраційний етап	Державні установи				Приватні установи	
	Тривалість (днів)		Вартість (грн)		Тривалість (днів)	Вартість (грн.)
	min	max	min	max		
Підготовка всіх необхідних документів від підприємця	1	365	20	2000	7 (терміновість до 5 днів)	1000+200 за кожну додаткову послугу
Внесення у Єдиний Державний Реєстр відомостей про підприємство	1	3	17	250		
Отримання Свідоцтво про реєстрацію	1	30	17	170		
Отримання акту на земельну ділянку	1	365	18	2800	7	від 200 до 2000
Отримання дозволів:						
- пожежна служба	1	42	50	300	-	-
- санепідемстанція	1	42	3	1500	-	-
- отримання ліцензії	1	120	100	600	-	-
- ДАІ	1	300	50	3000	-	-
- служба землевпорядкування	1	365/ 730	1	7000	-	-

Джерело: власні дослідження.

Тривалість отримання дозвільних документів коливається в межах від одного дня до одного року. Отримання актів на земельну ділянку для ведення виробничо-господарської діяльності та дозволів на здійснення такої діяльності від служби землевпорядкування у розрізі одного підприємницького формування тривало більше 1-го року, що спричинило сумарні витрати у розмірі 35 тис. грн. Для прискорення отримання дозвільних документів на здійснення виробничо-господарської діяльності існує система додаткових платежів та зборів, як у державних, так і у приватних установах, про що також свідчить значне коливання обумовлених витрат. Сучасні норми та обмеження законодавства щодо реєстрації підприємств суттєво знизили прояви корупції та покращили процедуру інституційного закріплення підприємства у реєстраційній базі. Однак низька якість інформаційного забезпечення, обмеженість доступу до мережі *Internet*

не дають змоги повною мірою використовувати такі послуги та знижувати витрати керівникам сільських підприємницьких формувань.

Розвиток підприємницької діяльності у сільській місцевості потерпає від частих перевірок з боку контролюючих інститутів (табл. 2.24).

Таблиця 2.24

**Динаміка перевірок сільських підприємницьких формувань
Житомирської області з боку контролюючих органів
(за результатами соціологічного опитування), 2012 р.**

Показник	Кількість перевірок за рік		Тривалість (днів)		Нормативне значення
	min	max	min	max	кількість/ днів
Податкова адміністрація	1	12	2	40	1/20
Управління в справах прав споживачів	1	10	1	10	за графіком
Санітарно-епідеміологічна станція	1	5	1	8	1/15
Пожежна служба	1	4	2	13	1/15
Інспекція з контролю за цінами	1	2	1	2	1/-
Екологічна інспекція	1	5	1	20	за графіком
Управління Держкомзему	1	10	1	40	за графіком
Інспекція з енергетичного нагляду за режимами споживання електричної та теплової енергії	1	12	1	12	-
Управління Пенсійного фонду	1	3	1	5	1/20
ДАІ	1	4	2	5	за графіком
Комітет ветеринарної медицини	1	5	1	8	за графіком
Служба з карантину рослин	1	4	1	6	за графіком

Джерело: власні дослідження.

Зростання кількості перевірок суттєво впливає на виробничий процес, зумовлює розбалансованість управлінської системи та значні витрати з обслуговування (трансакції). У результаті проведеного аналізу встановлено, що у 45 % сільських підприємницьких формувань частота перевірок суттєво переважає терміни, встановлені законодавством та відповідними інститутами. Такі підприємства знаходяться в групі ризику щодо потрапляння до інституційних “пасток”, що супроводжується значним зростанням трансакційних витрат підприємств.

Головною причиною виникнення інституційних “пасток” є невірно обраний напрям державної політики щодо регулювання діяльності

підприємств контролюючими органами та зміна усталених норм та традицій, які безпосередньо або опосередковано впливають на розвиток сільського підприємництва [155, с. 37]. Влучним прикладом виникнення такої “пастки” є зміни в Податковому кодексі. Інституційні зміни у зазначеному нормативно-правовому акті викликали масові незадоволення та обурення населення, у тому числі і сільських підприємців. Серед таких змін найбільший вплив на розвиток підприємницьких формувань в сільській місцевості здійснили:

- звільнення від оподаткування ПДВ операцій з продажу олійних культур та зерна;
- скасування відшкодування ПДВ експортерам зазначених культур;
- зміни пільгового режиму з податку на додану вартість, що спричинить зменшення або ж повне скасування державної підтримки м'ясного та молочного тваринництва у зв'язку з дотуванням переробних підприємств та централізацією ПДВ до спеціального фонду державного бюджету, а також введенням методу дотування “на голову корови” [181].

У нерозривній інтеграційній структурі знаходяться державні інститути та сільські підприємницькі формування. Така інтеграція полягає у забезпеченні стійкого процесу співпраці в умовах політичних, соціальних, організаційно-економічних, соціально-культурних, екологічних та ін. змін інституційного характеру. При цьому основна мета такої співпраці повинна бути спрямована як на реалізацію підприємницької ініціативи, так і на забезпечення високого рівня якості життя сільського населення.

За таких умов чітко простежується ситуація з виникнення інституційних взаємодій, тобто поширення неформальних зв'язків із посадовими особами (табл. 2.25). Така ситуація сприяє розвитку підприємницьких формувань з високими показниками виробничо-господарської діяльності і негативно відбивається на тих, показники яких є нижче середніх.

Таблиця 2.25

Рівень важливості неформальних зв'язків сільських підприємців з посадовими особами державних інститутів, (за результатами соціологічного опитування), 2012 р.

Інститути держави	Дуже важливі		Важливі		Не важливі	
	к-сть відповідей	%	к-сть відповідей	%	к-сть відповідей	%
Податкова адміністрація	48	26,1	51	9,5	13	3,9
Управління в справах прав споживачів	4	2,2	24	4,5	45	13,4
Санітарно-епідеміологічна станція	6	3,3	47	8,7	27	8,0
Пожежна служба	15	8,2	57	10,6	23	6,8
Інспекція з контролю за цінами	8	4,3	29	5,4	40	11,9
Екологічна інспекція	13	7,1	56	10,4	21	6,2
Інспекція з енергетичного нагляду за режимами споживання електричної та теплової енергії	9	4,9	37	6,9	38	11,3
Управління Пенсійного фонду	28	15,2	56	10,4	16	4,7
Державна автомобільна інспекція	9	4,9	36	6,7	35	10,4
Управління Держкомзему	24	13,0	51	9,5	19	5,6
Комітет ветеринарної медицини	11	6,0	48	8,9	31	9,2
Служба з карантину рослин	9	4,9	47	8,7	29	8,6
Всього	184	100,0	539	100,0	337	100,0

Примітка: керівники мали можливість обирати декілька варіантів.

Джерело: власні дослідження.

Внаслідок формування такого інституційного поля, де відбувається переважання неформальних зв'язків над формальними, та широкого розповсюдження інституційних “пасток”, сільське підприємництво не в змозі стати дієвим інституційним суб'єктом ринку, відтак потребує впровадження дієвих заходів не лише у сфері регулювання, але й підтримки.

За сучасних умов господарювання державні асигнування ще й досі залишаються єдиним інструментом збалансування інтересів між органами державної влади і підприємницькими формуваннями та є важелями забезпечення сприятливих умов для здійснення господарської діяльності у сільській місцевості. Необхідність залучення державних асигнувань у господарську діяльність сільських підприємницьких формувань

підтверджується і результатами соціологічного опитування, за яким встановлено, що основними чинниками, які забезпечують сприятливий розвиток, є такі як: державна підтримка (30 % відповідей респондентів), фінансово-кредитне і матеріально-технічне забезпечення (15,9 %), ситуація на ринку (12 %) та ін. (рис. 2.18).

Рис. 2.18. Основні чинники розвитку сільського підприємництва у Житомирській області (за результатами соціологічного опитування), 2012 р.

Джерело: власні дослідження.

Характеризуючи динаміку державної фінансової підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва та підприємництва у Житомирській області у 2002–2012 рр., варто відзначити її суттєве зменшення, починаючи з 2008 р. (рис. 2.19). Найбільший обсяг асигнувань з державного бюджету (112410,0 тис. грн.) на підтримку та розвиток підприємницької діяльності Житомирської області отримано у 2008 р.

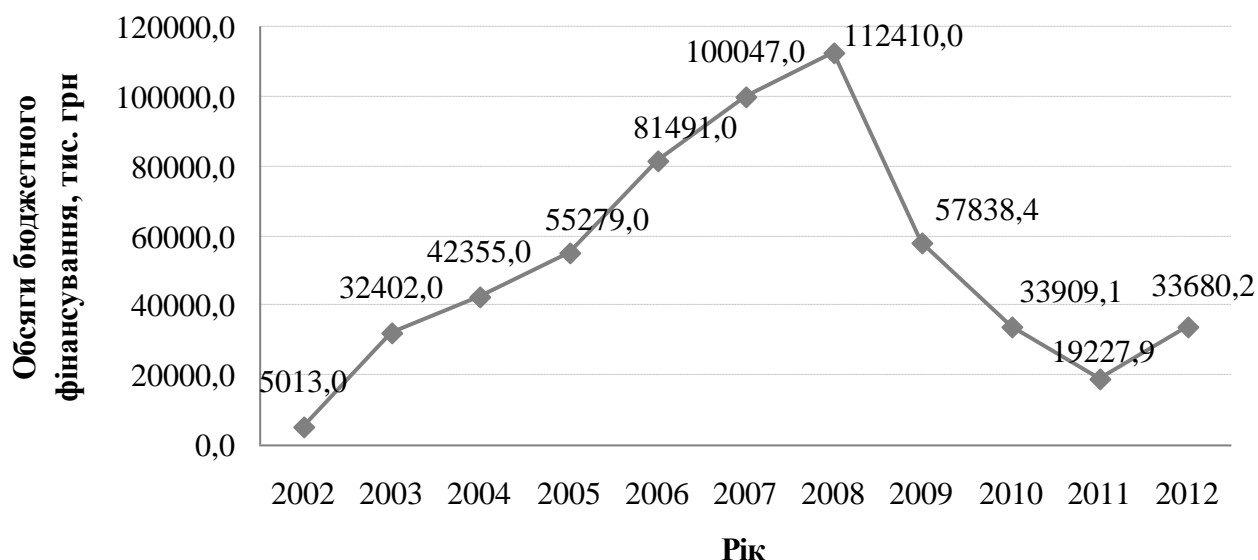

Рис. 2.19. Динаміка обсягів державної підтримки традиційних видів діяльності у сільському підприємництві Житомирської області

Джерело: побудовано за даними Департаменту агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації

Саме у 2008 р. фінансування обласних державних програм підтримки сільськогосподарських товаровиробників із державного бюджету здійснювалося за 13 напрямками. Однак у 2012 р. з метою підтримки та стимулювання розвитку аграрного сектора економіки у Житомирській області державні асигнування спрямовано лише за 7-ма бюджетними програмами (додаток Л). Збільшення обсягів фінансування на 14452,3 тис. грн., або у 1,7 рази у 2012 р. порівняно з 2011 р. не сприяло зростанню кількості напрямів фінансування, навпаки відбулося скорочення. Зокрема лише три напрями зорієнтовані саме на підтримку сільського підприємництва, серед яких:

- державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними (фінансування у розмірі 63,6 % від загального обсягу асигнувань);
- державна підтримка галузі тваринництва (у розрізі фізичних осіб (27,9 %) та сільськогосподарських підприємств (7,2 %));
- фінансова підтримка заходів у агропромисловому комплексі (у розрізі сільськогосподарських підприємств – 1,0 %) (табл. 2.26).

Державну підтримку у 2010 р. отримали 125 підприємницьких формувань, тоді як у 2012 р. лише 35, з них 65,7 % були учасниками проведеного соціологічного опитування, при цьому 73,9 % із них увійшли до групи активного інституційного впливу.

Таблиця 2.26

Бюджетне фінансування у розрізі основних програм підтримки сільського підприємництва у Житомирській області, тис. грн.

Показники	Рік			2012 р. до 2010 р.	
	2010	2011	2012	+/-	%
Державна підтримка розвитку хмелярства	19751,7	15759,3	13189,4	-6562,3	66,8
Бюджетна тваринницька дотація та державна підтримка виробництва продукції рослинництва	5469,5	2438,8	11822	6352,5	у 2,2 рази
Закладання та нагляд за молодими садами, виноградниками, ягідниками	1949	61	8237,9	6288,9	у 4,2 рази
Здешевлення вартості с.-г. техніки вітчизняного виробництва	1442,3	-	-	-	-
Здійснення фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів	-	698,4	-	-	-
Державна підтримка с.-г. дорадчої служби	21,5	-	-	-	-
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі	-	-	333,5	-	-
Оздоровлення та відпочинок дітей працівників агропромислового комплексу	1333	270,4	97,5	-1235,5	7,3
Всього за напрямками	33909,1	19227,9	33680,2	3713,2	112,4
Кількість підприємств, які отримували державну підтримку, од.	125	82	35	-90	28,0

Джерело: розраховано за даними Департаменту агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації.

У звітному році державні асигнування отримали підприємства різних організаційно-правових форм господарювання, а саме:

- господарські товариства, серед яких: ТОВ “Андріяшівка-Агро”, ТОВ “Укртранссервісгруп”, ТОВ ВО “Агро-Пром-Сервіс”, ТОВ “Вертокиївка”, ТОВ “Украгротехтрейд”, СТОВ Спілка хмелярів та пивоварів, ТОВ “БЕТЕК”, СТОВ “Мирославль-Агро”, СТОВ “Полісся”, СТОВ “Чернявське”, СТОВ “Світанок”, ТОВ “Долинівське”;

- приватні (приватно-орендні) підприємства: ПП “Вікторія-хміль-2008”, СП ПП “Тотем”, ПП “Зарічне”, ПП “Гальчин-Агро”, ПСП “Батьківщина”, ПП “Галекс-Агро” (Новоград-Волинський район), ПАФ “Дружба”, ПП “Галекс-Агро” (Баранівський район), ПП “Івановицьке-2008”, ПП “Заграва”, ПОСП “Мелені”, ПОСП “Нива”, ПСП “Олекс”, ПСП “Зміна”, ПСП “Корощинське”, ПСП “Кам’янське”, ПСП ім. 1 Травня, ПСП “Олеся”, ПСП “Хмільсервіс”;
- фермерські господарства: СФГ “Мирне”, ФГ “Зоря-2007”, ФГ “Олевське”, ФГ “Еліта-Хміль”.

Водночас із зазначених 35 підприємств 77,1 % отримують державні асигнування за програмами підтримки розвитку хмелярства (табл. 2.27).

Таблиця 2.27

Розподіл державних асигнувань за різними організаційно-правовими формами господарювання у Житомирській області у 2012 р., грн.

Показники	Програми						
	Рослинництво		Тваринництво		Хмелярство		
	2801210	2801180	2801190	2801540	2801350 +2801510	2801350	
	2010 р.	2012 р.	2010 р.	2012 р.	2010 р.	2012 р.	2012 р./ 2010 р., %
ГТ	1820093	315000	1620000	1134000	11479800	10599054	92,3
ФГ	333479	0	126000	0	1233900	1946000	157,7
П (ПО) П	5058435	18450	645000	1288000	8898100	2805700	31,5
ДП	62815	0	0	0	88900	0	X
СВК	49140	0	0	0	0	0	X
Разом	7323962	333450	2391000	2422000	21700700	15350754	70,7

Примітка: **2801210** – бюджетна тваринницька дотація і державна підтримка виробництва продукції рослинництва (цукровий буряк) та бюджетна тваринницька дотація (погашення заборгованості за 2009 р.); **2801180** – фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі бюджетна тваринницька дотація, рослинництво, техніка, селекція в рослинництві та ін.; **2801190** – селекція у тваринництві та птахівництві; **2801540** – державна підтримка у галузі тваринництва; **2801350 (2801510+2801350)** – державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними

Джерело: розраховано за даними Департаменту агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації.

Виникнення зазначеної ситуації дає змогу стверджувати про стратегічну зорієнтованість державної підтримки на відродження

традиційних галузей сільського господарства та фінансування відповідних заходів у Житомирській області. Бюджетне фінансування у розрізі різних програм 2010 р. відрізняється від програм надання підтримки сільським підприємницьким формуванням 2012 р., що суттєво ускладнює можливість проведення детального аналізу. Схожими за своєю суттю є програми спрямовані на підтримку та розвиток галузі хмелярства, закладення молодих садів, виноградників, ягідників і нагляд за ними. Розподіл державних асигнувань у розрізі організаційно-правових форм господарювання є досить нерівномірним.

У 2010 р. 47,5 % фінансових ресурсів отримано господарськими товариствами, у 2012 р. – на зазначену форму господарювання сконцентровано 66,5 % обсягу загального фінансування. Також варто зазначити, що у звітному році не отримували підтримку дві категорії господарств: державні підприємства та сільськогосподарські виробничі кооперативи.

Принципи державної політики у сприянні розвитку сільського підприємництва ґрунтуються на створенні таких організаційно-правових, інвестиційних, фінансових та інформаційних умов для його функціонування, які б забезпечували підвищення ефективності діяльності. Серед них виділені такі, як:

- рівноправного доступу суб'єктів сільського підприємництва усіх організаційно-правових форм господарювання та форм власності до фінансових, матеріальних, природних, інформаційних та інших ресурсів;
- системності та комплексності механізмів державного регулювання розвитку підприємництва в сільській місцевості;
- цілеспрямованості підтримки суб'єктів підприємництва, вибору пріоритетів та концентрації ресурсів для їх реалізації [159, с. 170].

Відповідно до зазначених принципів державної політики керівникам підприємств запропоновано оцінити ефективність методів, за якими здійснюється державна підтримка розвитку підприємницької діяльності у

сільській місцевості (табл. 2.28). З метою визначення узагальненої оцінки кожного з методів здійснення державної підтримки використано методику розрахунку середньої зваженої:

$$\bar{x} = \frac{x_1 f_1 + x_2 f_2 + \dots + x_n f_n}{f_1 + f_2 + \dots + f_n} = \frac{\sum x f}{f}$$

де f – кількість відповідей за відповідним балом;

x – окрема бальна оцінка.

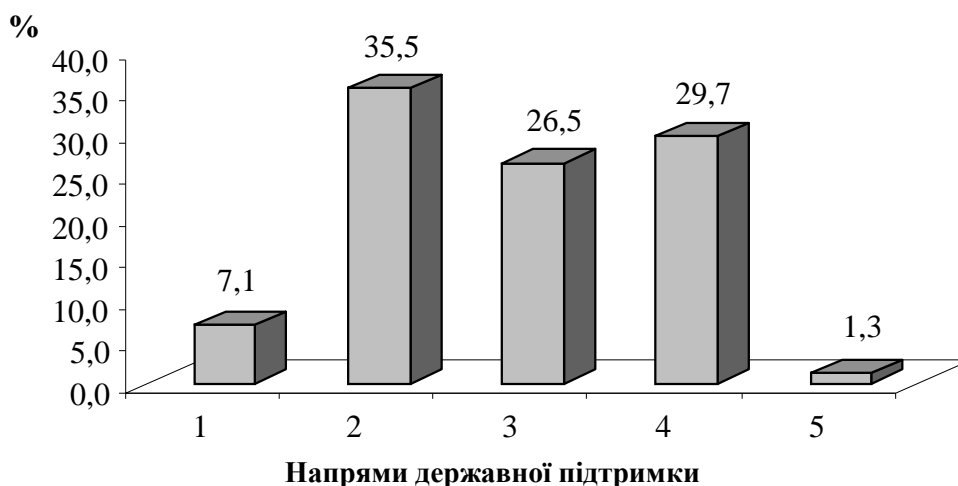
Таблиця 2.28

Зважена бальна оцінка методів здійснення державної підтримки розвитку сільського підприємництва (за результатами соціологічного опитування), 2012 р.

Методи	Оцінка					Середня арифметична зважена (\bar{x})
	“5”	“4”	“3”	“2”	“1”	
Надання грантів	2	3	4	7	14	2,1
Майнова підтримка	4	2	5	7	15	2,2
Діяльність бізнес інкубаторів	1	2	3	3	14	1,7
Надання податкових пільг	13	10	14	11	7	3,2
Інформаційно-консультаційна підтримка	2	4	7	6	10	2,4
Субсидування	3	4	8	4	14	2,3
Діяльність фондів	3	3	6	8	14	2,2
Надання гарантій	6	3	3	7	16	2,4
Забезпечення державним замовленням	6	5	1	6	14	2,5
Разом	40	36	51	59	118	X

Джерело: власні дослідження.

Відповідно до результатів проведеного аналізу встановлено, що найсприятливішою формою одержання державних асигнувань керівники сільських підприємницьких формувань вважають надання пільгових кредитів та забезпечення державним замовленням. У розрізі напрямів державної підтримки вагомими за оцінкою керівників підприємств є встановлення пільг для розвитку сільського підприємництва у сільській місцевості (35,5 % відповідей респондентів) та фінансово-кредитна підтримка підприємницької діяльності (29,7 %) (рис. 2.20).

Примітка: 1 – формування інфраструктури підтримки і розвитку підприємництва, організація державної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації управлінських кадрів для суб’єктів сільського підприємництва; 2 – встановлення системи пільг для здійснення виробничо-господарської діяльності у сільській місцевості; 3 – запровадження спрощеної системи оподаткування, бухгалтерського обліку та звітності; 4 – фінансово-кредитна підтримка підприємництва; 5 – залучення суб’єктів підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення поставки продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб.

Рис. 2.20. Основні напрями державної підтримки, які сприяють розвитку сільського підприємництва у Житомирській області (за результатами соціологічного опитування), 2012 р.

Джерело: власні дослідження.

Науково доведено, що основним завданням держави у спрямуванні коштів на підтримку підприємництва у сільській місцевості є безперервний контроль за їх цільовим призначенням та використанням відповідно до розроблених програм за відповідними напрямами. Державні асигнування покликані забезпечити умови сталого функціонування підприємницьких формувань, сприяти вирішенню комплексу існуючих проблем, поступовому нарощенню об’ємів сільськогосподарського виробництва. Разом з цим, 61,9 % опитаних керівників сільських підприємницьких формувань вважають отриману державну підтримку не достатньою, 21,9 % – не визначилися з відповіддю і лише для 16,2 % респондентів таких асигнувань достатньо для підтримки запланованого рівня виробництва та розвитку підприємства.

При цьому, із 155 опитаних сільських підприємницьких формувань 81 підприємство отримувало асигнування з бюджету за державними програмами

підтримки розвитку традиційних галузей – рослинництва та тваринництва (табл. 2.29).

Таблиця 2.29

Обсяги та динаміка державної підтримки галузей тваринництва та рослинництва у сільському підприємстві Житомирської області, тис. грн.

Показники	Рік			2012 р. до 2010 р.	
	2010	2011	2012	+/-	%
Бюджетні дотації:					
Отримано коштів, всього	20903	5697	16363,5	-4539,5	78,3
<i>для підтримки виробництва продукції рослинництва:</i>	<i>14810</i>	<i>2540</i>	<i>10035,5</i>	<i>-4774,5</i>	<i>67,8</i>
озимі зернові культури	0	0	333,5	333,5	X
у т. ч пшениці	0	0	8	X	X
ярі зернові та зернобобові культури	211	107	0	X	X
льон-довгунць	0	804	1106	X	X
інша продукція рослинництва	14599	1629	8588	-6011	58,8
<i>для підтримки розвитку тваринництва:</i>	<i>4085</i>	<i>2535</i>	<i>6116</i>	<i>2031</i>	<i>149,7</i>
ВРХ	1624	2531	1415	-209	87,1
молоко	2253	0	3352	1099	148,8
інше	208	4	1349	1141	648,6
Інші види підтримки	2008	622	212	-1796	10,6
Податок на додану вартість:					
Отримано коштів, всього	28987	1101	33361	4374	115,1
<i>для підтримки виробництва продукції рослинництва:</i>	<i>0</i>	<i>459</i>	<i>23252</i>	<i>23252</i>	<i>x</i>
<i>для підтримки розвитку тваринництва:</i>	<i>28987</i>	<i>642</i>	<i>10109</i>	<i>-18878</i>	<i>34,9</i>
ВРХ	5271	55	1206	-4065	22,9
свиней	1087	0	547	-540	50,3
птиця всіх видів	890	0	0	X	X
молоко	21172	587	7811	-13361	36,9
інше	567	0	545	-22	96,1

Джерело: розраховано за даними Департаменту агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації.

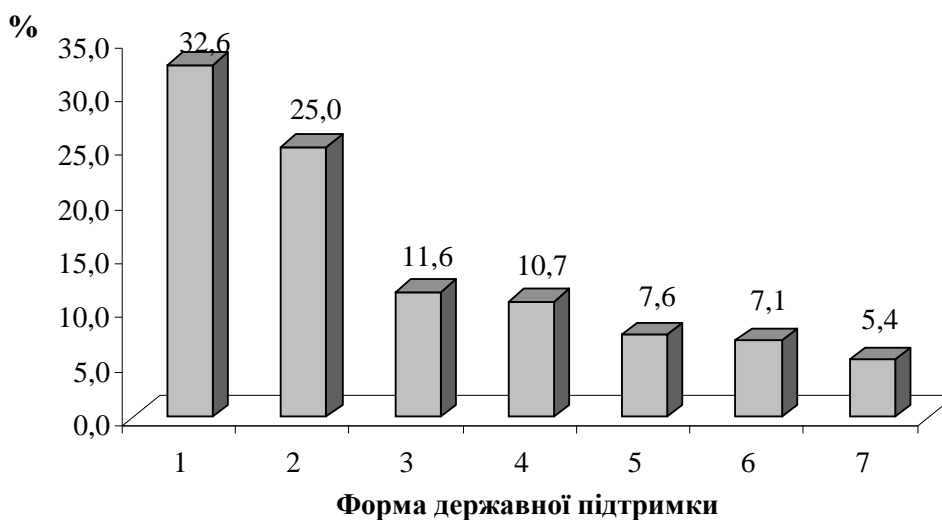
У 2012 р. 61,3 % державних фінансових ресурсів надано підприємствам для підтримки і розвитку галузі рослинництва, зокрема 11,0 % – для підтримки вирощування льону-довгунцю – традиційної культури для Житомирщини. Значна частина державного фінансування галузі рослинництва у 2012 р. була спрямована на пересів озимих зернових культур.

У Житомирській області фінансування у цьому напрямі отримали 4 райони, зокрема на пересів:

- Коростенський: пшениці – 8 тис. грн – ПОСП “Мелені”;
- Житомирський: озимих зернових – 300 тис. грн – ТОВ “Вертокиївка”;
- Баранівський: озимих зернових – 10,5 тис. грн – ПП “Галекс – Агро”;
- Брусилівський: озимих зернових – 15 тис. грн – ТОВ “Долинівське”.

У структурі галузі тваринництва найбільшу частку фінансових ресурсів (54,8 %) отримано підприємствами для підтримки молочного скотарства. Важливо відмітити, що відповідно до інституційних змін, ініційованих державою [35; 98; 118-127], відбулася часткова переорієнтація механізму здійснення фінансування заходів підтримки виробників сільськогосподарської продукції. За сучасних умов господарювання значного поширення набуло отримання державної підтримки за рахунок повернення суми податку на додану вартість (ПДВ). У рамках реалізації механізму повернення ПДВ передбачено компенсацію сільськогосподарським товаровиробникам коштів за продані ними переробним підприємствам молоко та м'ясо у живій вазі [146, с. 33]. Відтак, у Житомирській області у 2012 р. сільській підприємницькі формування отримали на 67,1 % фінансування саме за рахунок податку на додану вартість, з них лише 30,8 % було отримано за рахунок галузі тваринництва.

У розрізі форм державної підтримки найбільш сприятливими у розвитку підприємницької діяльності, керівники сільських підприємницьких формувань визначили пільговий режим оподаткування (32,6 % відповідей респондентів) та пільгове кредитування (25,0 %) Відповідно до необхідності втілення інструментів механізму інституційного сприяння щодо розвитку сільського підприємництва у процес господарювання важливого значення, на думку респондентів, набувають такі форми державної підтримки як: забезпечення державного замовлення (11,6 %), бюджетні позики та субсидії (10,7 %), упорядкування системи контролю і перевірок підприємницьких формувань (7,6 %) (рис. 2.21).

Примітка: 1 – пільговий режим оподаткування; 2 – пільгове кредитування; 3 – забезпечення державними замовленням; 4 – бюджетні позики та субсидії; 5 – упорядкування системи контролю і перевірок підприємницьких формувань; 6 – компенсація відсоткової ставки за кредитами; 7 – лізинг обладнання або техніки.

Рис. 2.21. Пріоритетність форм державної підтримки розвитку сільського підприємництва у Житомирській області (за результатами соціологічного опитування), 2012 р.

Джерело: власні дослідження.

Державна підтримка сільських підприємницьких формувань досить ефективно впливає на їх виробничо-збутову діяльність. Це підтверджується тим, що суб'єкти підприємницької діяльності у сільській місцевості, які отримували державні асигнування в розрізі різних бюджетних програм, мають тенденцію до нарощування обсягів товарної продукції, про що свідчить її збільшення у 1,7 рази за досліджуваний період (табл. 2.30).

Порівняння показників впливу державної підтримки на розвиток сільського підприємництва дозволило виявити тенденцію до скорочення її обсягів у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь у 2012 р. порівняно з 2008 р. на 81,1 грн. Разом з цим, така ситуація суттєво не вплинула на зміну показників ефективності виробничо-господарської діяльності підприємницьких формувань.

Таблиця 2.30

**Ефективність державної підтримки сільських підприємницьких
формувань Житомирської області**

Показники	Рік					2012 р. до 2008 р.	
	2008	2009	2010	2011	2012	+/-	%
Державна підтримка на 1 га с.-г. угідь, грн.	209,5	104,5	151	19,1	128,4	-81,1	61,3
Товарна продукція на 1 га с.-г. угідь, грн	1774,9	2094,8	3054,7	4088,7	5201	3426,1	у 2,9 рази
Валовий прибуток на 1 с.-г угідь, грн	448,0	286,5	630,0	315,7	1501,6	1053,6	у 3,3 рази
Коефіцієнт зносу основних засобів	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,0	102,0
Коефіцієнт загальної ліквідності	2,0	1,8	2,2	1,8	2	0,0	101,5
Коефіцієнт фінансової незалежності	0,5	0,6	0,6	0,6	0,7	0,2	132,9
Рівень рентабельності виробництва, %	29,7	18,6	23,2	15,4	37,4	7,7	X
Частка державної підтримки у виручці від реалізації, %	8,7	3,8	3,8	0,4	2	-6,7	X
Частка рослинництва у структурі товарної продукції, %	57,2	65,0	70,7	75,3	79,9	22,7	X

Джерело: розраховано за даними Департаменту агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації

При порівнянні показників 2012 р. з аналогічними показниками 2011 р. чітко простежуються особливості такого впливу: обсяги державної підтримки на 1 га сільськогосподарських угідь зросли у 6,7 разів, що у свою чергу зумовило зростання показників товарної продукції та валового прибутку у 1,7 та 4,7 рази відповідно. Варто також відмітити значне зростання рівня рентабельності виробництва (на 22 в. п.) та продажу продукції (на 10,4 в.п) у 2012 р. порівняно з 2011 р. Саме відповідні державні інституції та інститути такої підтримки сприяють створенню і функціонуванню підприємницьких формувань у сільській місцевості, формують конкретне організаційно-економічне середовище для стимулювання, а також сприяють швидкій адаптації суб'єктів сільського підприємництва до євроінтеграційного простору.

Висновки до Розділу 2

Дослідження еволюційних змін та особливостей впливу інституцій на розвиток сільського підприємництва в цілому дозволили сформулювати такі висновки:

1. В умовах мінливого інституційного середовища скорочення кількості сільських підприємницьких формувань пояснюється складністю і невизначеністю політичної й соціально-економічної ситуації в країні; відсутністю дієвих механізмів впровадження законодавчих інституцій; порушенням ринкових “правил гри”. Загострення зазначених проблем спричиняє поширення процесів недовіри до інституцій, зумовлює нестабільність та дезінтеграцію сільської економіки в цілому. Відповідно реалізація підприємницької ініціативи активних представників сільської громади за таких умов суттєво обмежується і не знаходить підтримки та спонукання до розвитку з боку держави.

2. Під впливом трансформаційних процесів, які відбулися згідно з інституційними новаціями держави, використання угідь сільськогосподарського призначення обмежено процесами передачі прав власності, активізацією та надмірним поширенням орендних відносин; зміною цільового призначення земель, поширенням латифундистів. Відтак, встановлено, що на сільськогосподарські підприємства різних форм власності та господарства населення, які є виробниками сільськогосподарської продукції, у 2012 р припадало 97,8 %, або 1290,2 тис. га сільськогосподарських угідь із загальної земельної площі.

3. У процесі дослідження, зважаючи на те, що сільське підприємництво є сукупністю ринкових інститутів, діяльність якого зорієнтована на отримання економічного та соціального ефекту від реалізації сільськогосподарської та несільськогосподарської продукції сільськими підприємцями, особливої важливості набуло питання обґрунтування ролі альтернативних видів зайнятості у сільському підприємстві. Відтак,

встановлено, що з-поміж 155 опитаних респондентів – керівників підприємницьких формувань різних організаційно-правових форм господарювання – 34,6% розвивають альтернативні (нетрадиційні) види зайнятості, і 14,0% – не займаються такою діяльністю, але готові до диверсифікаційних змін при умові, якщо не будуть відчувати тиску з боку інституційних впроваджень органів влади. Основною причиною впровадження такої діяльності в сільському підприємстві керівники визначили можливість додаткового заробітку (18,7% відповідей), забезпечення непрацюючого населення робочими місцями (14,7%) та уникнення сезонності виробництва (12,0%).

4. Підвищення ефективності функціонування сільського підприємництва у Житомирській області ґрунтується на особливостях розвитку галузей сільського господарства. Значна частина прибутків підприємств сформована у результаті підвищення показників виробничо-господарської діяльності у галузі рослинництва. Важливим напрямом стабілізації економічної ситуації у державі, на основі розв'язання питання продовольчого забезпечення якісною продукцією галузі тваринництва, є формування відповідної інституційної системи. У рамках такої системи повинна відбуватися консолідація формальних інституцій із неформальними з метою врахування особливостей реалізації підприємницької ідеї власників, а також можливостей формування соціального капіталу на сільських територіях.

5. Існуючі інституційні детермінанти суттєво обтяжують розвиток сільських підприємницьких формувань у Житомирській області. За результатами множинного кореляційно-регресійного аналізу здійснено групування суб'єктів сільського підприємництва та виявлено, що близько 60 % формувань функціонують у режимі так званої інституційної “пастки”, в умовах якої суттєво звужуються можливості ефективного розвитку. Перевірка кореляційно-регресійної моделі на адекватність дозволила

математично довести, що загальне коливання економічного стану підприємств суттєво залежить від елементів інституційної системи.

6. За результатами кореляційно-регресійного аналізу здійснено групування підприємницьких формувань за рівнем інституційного впливу. Це дозволило виявити сукупність підприємств, які функціонують у режимі інституційної “пастки”, і типових успішних підприємств, інституції у діяльності яких є лише інструментами підвищення ефективності діяльності.

7. Діяльність сільських підприємницьких формувань, які знаходяться в групі ризику щодо потрапляння до інституційних “пасток”, супроводжується зростанням обсягів трансакційних витрат, також такі підприємства обтяжені перевітками з боку державних інститутів, частота яких суттєво переважає терміни встановлені законодавством та відповідними інституціями. Зростання кількості перевірок суттєво обтяжує діяльність підприємницьких формувань, тим самим зумовлює розбалансованість управлінської системи та значні витрати з обслуговування (трансакції).

8. При виникненні суперечностей у межах формальних інституцій, більше третини керівників підприємницьких формувань діють не за встановленими традиційними схемами, відхиляючись від основних етапів існуючого алгоритму процесу прийняття рішень. Зокрема, рішення на кшталт вибору видів діяльності, партнерів; визначення прав власності на ресурси і засоби виробництва; обґрунтування правоздатності здійснення господарської діяльності, можливостей реалізації підприємницької ініціативи та ін. приймаються на основі впливу неформальних інституцій, які хоча і є інструментами сприяння у відродженні села, але не завжди є виправданими з точки зору їх практичного втілення.

9. Державна підтримка сільських підприємницьких формувань досить ефективно впливає на їх виробничо-збутову діяльність. Це підтверджується тим, що суб’єкти підприємницької діяльності у сільській місцевості, які отримували державні асигнування в розрізі різних бюджетних програм мають тенденцію до нарощування обсягів товарної продукції, про що

свідчить її збільшення у 1,7 рази за досліджуваний період. Відтак, отримання державних асигнувань є запорукою часткового розв'язання існуючих проблем, що пов'язані з фінансовим забезпеченням функціонування підприємницьких формувань. Однак при цьому втрачається розуміння підприємцями сутності ринкових відносин та підприємництва в цілому, що свідчить про їх залежність від неформальних традицій минулого століття.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ АДАПТАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ДО УМОВ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

3.1. Імплементация інституційних новацій у діяльність суб'єктів сільського підприємництва

Важливою умовою розвитку сільського підприємництва є можливість управлінської системи підприємницького формування швидко адаптуватися до інституційних новацій держави, модернізованих “правил гри” на ринку, навіювання соціально-культурних напрямів у відродженні сільської місцевості. Пристосування до таких змін інституційного середовища є не лише умовою ефективного функціонування підприємницьких формувань, але й виправданою необхідністю, яка полягає у можливості уникнення потрапляння суб'єкта підприємницької діяльності до інституційної “пастки”.

У широкому розумінні інституційна зміна є явищем досить складним і передбачає неперервний процес перебудови існуючої інституційної системи. Іншим трактуванням такого явища є розуміння змін як неповторної трансформації існуючого інституційного середовища, зокрема тих інституцій, які формують законодавчо-нормативну правоздатність виконання основних операцій суб'єктами підприємницької діяльності у сільській місцевості. Формування змін інституційного середовища здійснення підприємницької діяльності у сільській місцевості, в першу чергу, відбувається на рівні таких інститутів, як: власність, ціноутворення, соціальний капітал, конкуренція тощо.

Основними причинами виникнення інституційних змін є вплив неформальних інституцій на закріплення формальних, можливості їх безпосередньої взаємодії і навпаки (табл. 3.1).

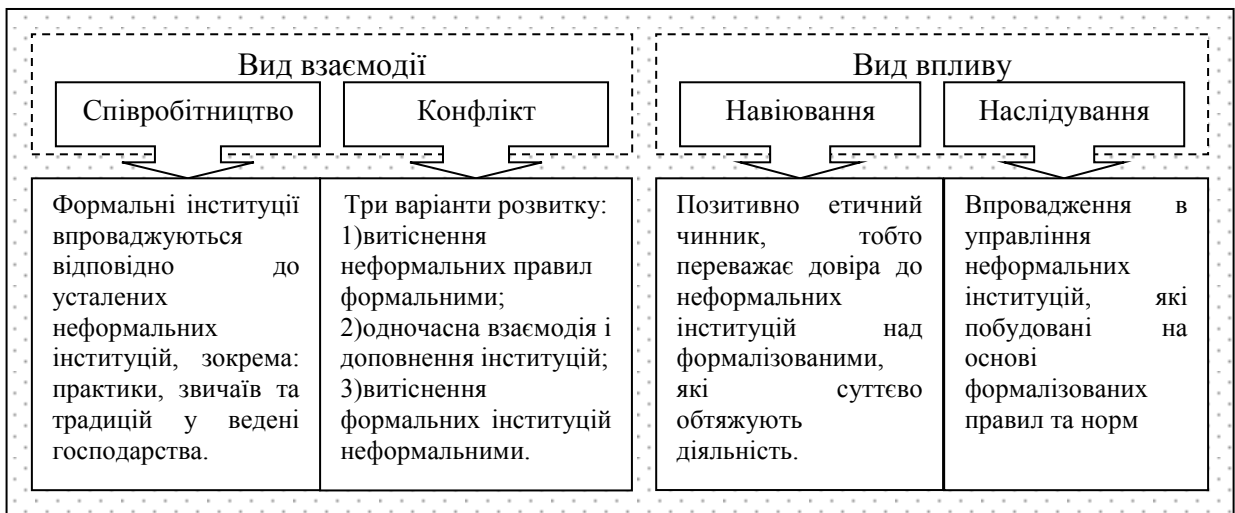

Рис. 3.1. Види впливу та взаємодії при впровадженні інституційних новацій у сільське підприємництво

Джерело: власні дослідження.

Процес впровадження змін щодо розвитку сільського підприємництва в умовах формування інституційного середовища повинен відбуватися одночасно на 3-х взаємопов'язаних рівнях, що сприятиме досягненню синергетичного ефекту адаптації до нововведень на рівні виконавця (рис. 3.2).

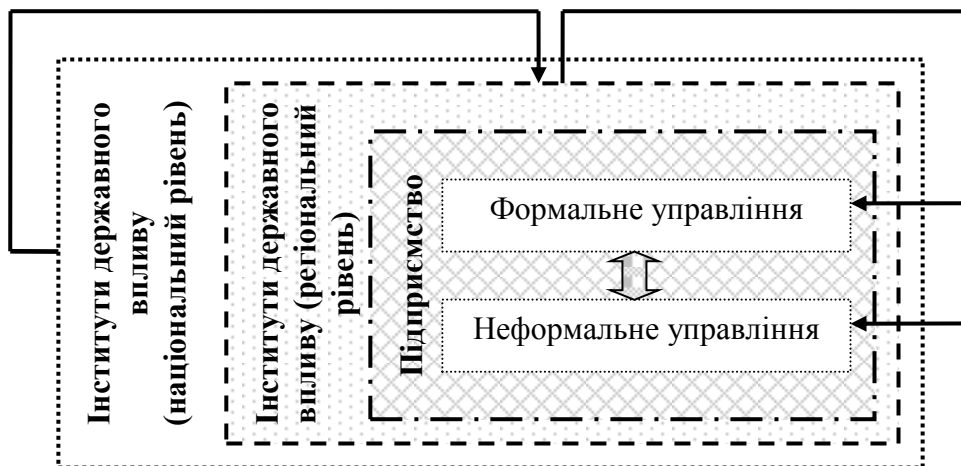

Рис. 3.2. Рівні впровадження інституційних змін

Джерело: власні дослідження.

Впровадження інституційних змін здійснюється безпосередньо такими суб'єктами інституційної структури, як:

- інститути державного впливу (реформатори): органи державної влади, фонди підтримки підприємництва та ін.

- регіональні інститути (провайдери): обласні та районні державні адміністрації;
- сільські підприємницькі формування: безпосередні виконавці перетворень; вимоги щодо впровадження інституційних новацій доводяться у вигляді інформації про необхідність здійснення перебудови. За умови імплементації міжнародних стандартів, норм та правил українським законодавством, як основи регулювання підприємництва, запропонована структура повинна включати в себе і 4-й рівень – інститути міжнародного впливу.

Процес впровадження інституційних змін у розвиток сільського підприємництва можливий за двома напрямками:

- 1) адаптація до інноваційних інституцій – формальне управління;
- 2) перебудова поведінкових аспектів підприємця або нівелювання необхідності пристосування до змін – неформальне управління.

За умов переважання другого напрямку у розвитку підприємницьких формувань має місце явище “інституційного розриву”, або невідповідності формальних інституцій неформальним у їх безпосередній взаємодії. У свою чергу виникнення такої ситуації зумовлює появу інституційних бар’єрів або перешкод (інституційних “пасток”) у розвитку сільського підприємництва та зниження ефективності діяльності формувань, зокрема (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Інституційні “пастки” у розвитку сільського підприємництва

Види	Характеристика
Корупційні дії з боку представників інститутів державного впливу	Поширення хабарництва як результат нівелювання формальних інституцій в отриманні інформації та дозвільної документації сільськими підприємцями.
Суперечності в законодавчих інституціях	Абсолютне заперечення одним законодавчим актом іншого і як наслідок поширення невизначеності у юридичній силі імплементації інституційних новацій у діяльність підприємницьких формувань.
Обмежена монетизація економіки	“Заборгованість” щодо виконання умов співпраці – тіньове привласнення предмету договору. Закріплення моделі бартерних розрахунків.
Недосконала судова система	Відмова від сплати податків; фінансова заборгованість перед працівниками та партнерами; прояви опортуністичної поведінки.
Стагнація	Песимістичні очікування результатів інституційних змін; незадоволеність середовищем здійснення підприємницької діяльності.

Джерело: власні дослідження.

На рівні держави відбувається формування інституційного середовища та безпосередній процес впровадження змін. Першочергового значення при цьому набуває введення нових підходів до регулювання процесів виробництва та збуту у господарській діяльності суб'єктів сільського підприємництва, зокрема за такими напрямками, як: реформування законодавчої бази; часткове регулювання цінової політики; забезпечення економічної свободи підприємців та ін. У контексті розвитку сільського підприємництва важливим є визначення типів змін та характеру інституцій з метою конкретизації часових проміжків на здійснення перебудови формальних і неформальних елементів інституційної системи у межах кожного окремого суб'єкта підприємництва (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Типологія та характер інституційних змін у сільському підприємстві

Джерело: власні дослідження.

Обґрунтування терміновості проведення інституційних змін дозволить керівникам сільських підприємницьких формувань визначити часові рамки їх впровадження до господарської діяльності. Зокрема, за ознакою характеру зміни пропонується поділяти на такі, як:

- заплановані – передбачувана та поступова адаптація сільських підприємницьких формувань до змін: трансформація аграрного сектора економіки відповідно до вимог ЄС;
- вимушені, являють собою структурну перебудову відповідно до сучасних умов господарювання: мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення;
- системні – передбачають можливості розширення видів підприємницької діяльності або введення обмежень на їх здійснення: земельна, податкова та законодавча реформа.

На рівні підприємницьких формувань імплементації інституційних змін на початковому етапі зумовлюють значні трансакційні витрати, які пов'язані з адаптацією управлінської системи підприємства до вимог модернізованих інституцій у регулюванні діяльності та обмеженістю інформації щодо їх впровадження. Здебільшого такі зміни виникають на рівні похідних інститутів держави та ринку, відповідно до яких підприємець самостійно обирає такі напрями управління підприємством, які дозволять мінімізувати обсяги зазначених витрат з метою максимального досягнення прибутку. Відтак, імплементація інституційних новацій у діяльність сільських підприємницьких формувань повинна здійснюватися відповідно до розробленого алгоритму, яким передбачено отримання повноцінної інформації на кожному етапі проведення інституційної перебудови (рис. 3.4). Процес легімітації інституційних змін у діяльності суб'єктів сільського підприємництва повинен відбуватися відповідно до запропонованих підходів, які зорієнтовані на прискорене їх впровадження.

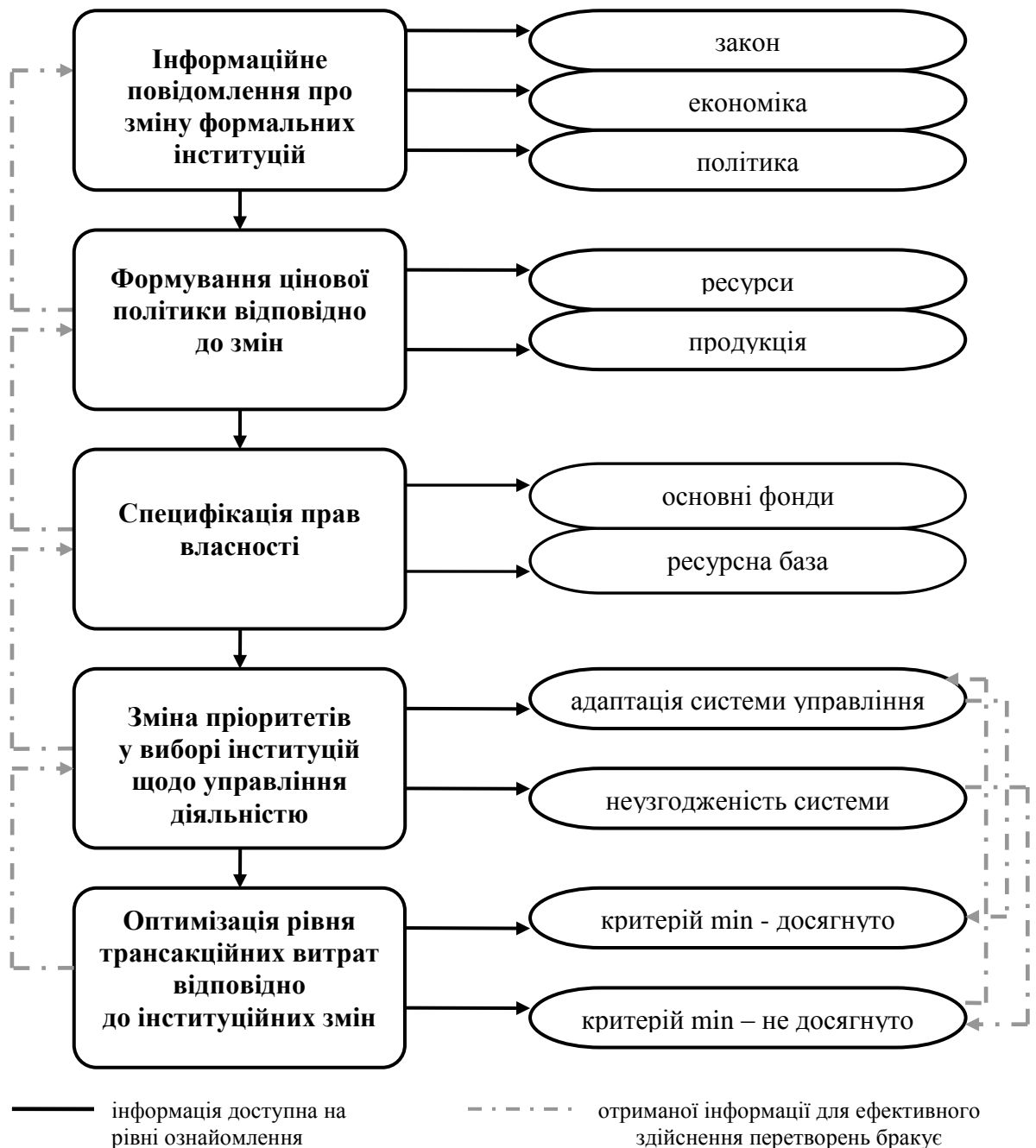

Рис. 3.4. Алгоритм процесу імплементації інституційних змін у діяльність сільських підприємницьких формувань

Джерело: власні дослідження.

Першочерговим етапом переорієнтації підприємницьких формувань є можливість зниження транзакційних витрат у процесі перебудови, уникнення опортуністичної поведінки збоку партнерів та підвищення на цій основі прибутків підприємства. Мінімізація транзакцій передбачає суттєве покращення механізму інституційного забезпечення розвитку сільського підприємництва та інституційного середовища зокрема. Також це сприяє

зростанню прибутковості різних організаційно-правових форм господарювання у сільській місцевості. З метою детальної аргументації такого зростання запропоновано оптимізаційну модель, в основу якої покладено цільову функцію максимізації обсягів прибутку та ряд обмежень у вигляді лінійних нерівностей, які спрямовані на зниження трансакційних витрат:

$$Z_1 = \sum_{i=1}^n c_i x_i - \sum_{i=1}^n q_i \rightarrow \max,$$

$$x_{ij} \geq 0;$$

Інструментарієм зростання обсягів прибутку підприємства в умовах впровадження інституційних змін є моделювання процесів зниженні рівня трансакційних витрат. Варто зауважити, що безпосереднього зв'язку між обсягами виробництва продукції або товару та зазначеними витратами не спостерігається, оскільки завчасно суб'єкт підприємницької діяльності не може спрогнозувати всі інформаційні та економічні витрати, що пов'язані з організацією та проведенням операцій з контрактації. Зазначений вид витрат також не є елементом структури собівартості продукції. За таких умов трансакційні витрати є відображенням процесу підготовки виробництва i -го виду продукції для її реалізації j -му партнеру (x_φ – не має вираженого числового значення, що було б відображене у річній звітності, а є лише показником, що характеризує обсяги виробництва певного виду продукції або запланованої її реалізації за конкретним договірним зобов'язанням); при цьому покривання витрат здійснюється за рахунок майбутнього прибутку суб'єкта сільського підприємництва. Разом з цим до моделі включено умову щодо критичної мінімізації трансакційних витрат ($q_{ij\varphi} \neq 0$), що є виправданим кроком, оскільки за відсутності зазначених витрат втрачається економічна основа функціонування підприємства. За таких умов цільова функція потребує модифікації до такого вигляду:

$$Z_1 = \left(\sum_{i=1}^n c_{ij} x_i - \sum_{i=1}^n q_i x_i \right) - \sum_{i,j=1}^{n,m} q_{ij\varphi} x_\varphi \rightarrow \max,$$

за умови, якщо: $\sum_{j,i=1}^{n,m} q_{ij} x_{\varphi} \rightarrow \min,$

але $q_{ij} > 0; x_{\varphi} \geq 0;$

де: i – вид продукції або товару ($i=1 \dots n$);

j – кількість партнерів підприємства, ($j=1 \dots m$);

c_{ij} – ціна 1 одиниці i - продукції (товару) для j - партнера;

x_i – обсяги виробництва i -продукції;

x_{φ} – обсяги виробництва i -продукції за договором;

q_i – собівартість продукції i -го виду;

$q_{ij\varphi}$ – витрати реалізації продукції i -того виду j –тій кількості партнерів.

Для кожного окремого підприємницького формування критерії оптимізації як обсягів прибутку, так і трансакційних витрат буде різним, відповідно до спеціалізації підприємства, кількості партнерів, забезпеченості кваліфікованим персоналом та комп'ютерним оснащенням, що значно полегшує процедуру пошуку необхідної інформації. Інструментарій механізму зниження рівня зазначених витрат передбачає їх поступове скорочення за 5-ма визначеними напрямками: 1) опортуністична поведінка партнерів; 2) ведення переговорів; 3) захист прав власності; 4) вимір якості продукції або товару; 5) інформатизація діяльності.

Відповідно, узагальнені умови моделі щодо досягнення максимального прибутку за умови зниження трансакційних витрат набудуть такого вигляду:

1. Обмеження витрат на ліквідацію наслідків опортуністичної поведінки партнерів (Q_1):

$$\sum_{j=1}^m q_{\varphi 11} x_{\varphi} + \sum_{j=1}^m q_{\varphi 12} x_{\varphi} \leq Q_1$$

де $q_{\varphi 11}$ – витрати при укладанні договорів заключних при командній роботі;

$q_{\varphi 12}$ – витрати при укладанні договорів з ринковими агентами, які володіють ресурсами і на які не існує фіксованої ціни;

Q_1 – витрати при укладанні договорів, виконаних за всіма визначеними у договорах зобов'язаннями у межах як командної роботи, так і співпраці з ринковими агентами.

Можливими напрямками мінімізації витрат даної групи є розробка сайту підприємства, інтернет-магазину та поширення інтернет-реклами щодо безпосереднього зацікавлення потенційних споживачів до придбання продукції, товарів та послуг підприємницького формування. Зазначені підходи варто застосовувати з метою уникнення додаткових витрат на пошук партнерів, перевірку достовірності представленої інформації та можливості часткової ліквідації наслідків опортунізму.

2. Обмеження за обсягами витрат на сертифікацію та захист прав власності (Q_2):

$$\sum_{j=1}^m q_{\varphi 21} x_{\varphi} + \sum_{j=1}^m q_{\varphi 22} x_{\varphi} + \sum_{j=1}^m q_{\varphi 23} x_{\varphi} + \sum_{j=1}^m q_{\varphi 24} x_{\varphi} \leq Q_2$$

де $q_{\varphi 21}$ – обсяг витрат на оплату послуг аудиторських перевірок та юридичних послуг;

$q_{\varphi 22}$ – обсяг витрат представників державної інститутів щодо реєстрації підприємств, контролю, регулювання діяльності та ін.;

$q_{\varphi 23}$ – витрати на отримання прав власності;

$q_{\varphi 24}$ – витрати на безпеку підприємства;

Q_2 – обсяг фінансових ресурсів, який запланований підприємством для оплати вартості реєстраційних процедур, перевірок тощо.

Досягнення визначеного критерію зниження рівня трансакційних витрат формується відповідно до особливостей здійснення підприємницької діяльності та кожної конкретної організаційно-правової форми господарювання у сільській місцевості. З огляду на таку обумовленість зменшення обсягів витрат щодо оплати вартості аудиторських перевірок можлива за рахунок моніторингу ринку цих послуг та вибору оптимальних для підприємства цін.

У Житомирській області функціонують дві аудиторські організації: ПАФ “Аудит-Ольга” та ПАФ “Інтелект”, внутрішня система контролю якості послуг яких підтверджена Аудиторською палатою України. Винагорода аудитора формується відповідно до обсягів здійсненої перевірки та за

відповідною її спрямованістю, зокрема: аудит комплексного або ініціативного характеру (1600 – 10500 грн); аудиторський супровід підприємства, який здійснюється на постійній основі (750 – 850 грн/міс.); супутні послуги аудитора (експрес-перевірка бухгалтерського обліку; аудит ризиків підприємства та ін.) – 150 – 5000 грн; консультації з бухгалтерського та податкового обліку (від 2000 грн/міс.).

Моніторинг вартості послуг із питань юридичного консультування суб'єктів сільського підприємництва щодо умов реєстрації підприємств та реалізації ініціативи на базі юридичних організацій, які функціонують у Житомирській області, дозволив виявити, що існує спеціальна система оплати їх вартості: індивідуальна або пакетне обслуговування. Ціновий діапазон таких послуг побудований за відповідними напрямками здійснення виробничо-господарської діяльності суб'єктів підприємництва (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Вартість послуг представників юридичних організацій
Житомирської області***

Назва послуги	А		Б		В	
	Вартість, грн					
Документарне забезпечення процесу реєстрації підприємства	500	9500	200	3000	200	4500
Консультування з питань трудового законодавства	200	750	700	2000	100	х
Внесення змін до установчих документів або підтвердження відомостей про підприємця	300	2750	700	1500	100	1800
Консультування: 1 год.	100	250	200	х	20	100
Ведення справ у судах загальної юрисдикції	300	1000	2500	х	1000	5000
Ведення справ у господарських судах	300	1500	1500	х	1000	3000
Аутсорсинг (абонентський юридичний супровід), грн./місяць						
Пакет “Юрисконсульт” (складання договорів; усне та письмове консультування; юридична консультація)	від 1500		від 2000		від 1200	
Пакет “Стандартний” (підготовка угод, претензій, відповідей на претензії, підготовка змін до установчих документів)	від 2500		від 3500		від 3000	
Пакет “Діловий” (підготовка процесуальних документів, представництво інтересів в судах, органах державної влади)	від 3500		від 5500		від 4500	
Пакет “Еліт” (забезпечення переговорного процесу; надання будь-якої юридичної консультації; представництво в судах, державних інститутах та ін.)	від 7000		від 8000		від 6500	

*Примітка: назви юридичних організацій не вказано за умов конфіденційності;
Джерело: власні дослідження.*

3. Обмеження витрат на вимір якості продукції (Q_3):

$$\sum_{j=1}^m q_{\varphi 31} x_{\varphi} + \sum_{j=1}^m q_{\varphi 32} x_{\varphi} + \sum_{j=1}^m q_{\varphi 33} x_{\varphi} + \sum_{j=1}^m q_{\varphi 34} x_{\varphi} \leq Q_3$$

де $q_{\varphi 31}$ – обсяг витрат виміру якості продукції, товарів чи послуг;

$q_{\varphi 32}$ – витрати конкурентної боротьби;

$q_{\varphi 33}$ – вартість забезпечення екологічної безпеки;

$q_{\varphi 34}$ – оплата послуг з ліцензуванням та сертифікації;

Q_3 – обсяг фінансових ресурсів, який запланований підприємством для оплати вартості забезпечення послуг з виміру якості продукції.

4. Обмеження витрат на ведення переговорів (Q_4) та витрат на пошук інформації (Q_5):

$$\sum_{j=1}^m q_{\varphi 41} x_{\varphi} + \sum_{j=1}^m q_{\varphi 42} x_{\varphi} + \sum_{j=1}^m q_{\varphi 43} x_{\varphi} \leq Q_4$$

$$\sum_{j=1}^m q_{\varphi 51} x_{\varphi} + \sum_{j=1}^m q_{\varphi 52} x_{\varphi} + \sum_{j=1}^m q_{\varphi 53} x_{\varphi} + \sum_{j=1}^m q_{\varphi 54} x_{\varphi} \leq Q_5$$

де $q_{\varphi 41}$ – обсяг витрат пов'язаних з розробкою бізнес-планів;

$q_{\varphi 42}$ – витрати на навчання та підготовку персоналу;

$q_{\varphi 43}$ – обсяги витрат на врегулювання відносин з бізнес-партнерами;

$q_{\varphi 44}$ – сукупність витрат пов'язаних з пошуком каналів реалізації продукції;

$q_{\varphi 51}$ – витрат на розробку нових проектів;

$q_{\varphi 52}$ – обсяг витрат на пошук необхідних ресурсів;

$q_{\varphi 53}$ – витрати на пошук партнерів;

Q_4 – обсяг фінансових ресурсів, який запланований підприємством для пошуку інформації;

Q_5 – обсяг фінансових ресурсів, який запланований підприємством для ведення переговорів та забезпечення виконання умов контрактації.

Стратегічна зорієнтованість підприємств різних організаційно-правових форм господарювання на зниження трансакційних витрат можлива через впровадження таких напрямів у процесі господарювання, як:

1. Зниження витрат на розробку бізнес-плану повинно ґрунтуватися на мінімальній співпраці підприємства з представниками консалтингових

інститутів. У свою чергу така співпраця є одним із основних чинників зростання трансакційних витрат у зазначеній категорії, оскільки вартість послуг зі складання бізнес-плану, при умові надання вихідної інформації, коливається в межах від 6000 до 9000 грн; розробка окремих розділів оплачується у розмірі 200 грн за годину виконання.

Відповідно до результатів соціологічного опитування 71,3 % підприємницьких формувань у сільській місцевості забезпечені кваліфікованим управлінським персоналом, при цьому 27,8 % – мають економічну освіту. Відтак, на економістів або менеджерів, посади яких передбачені на підприємстві, можуть покладатися обов'язки із розробки бізнес-плану, отримуючи при цьому відповідні доплати до основної заробітної плати, встановлені штатним розписом підприємства.

2. Розвиток нетрадиційних видів діяльності: зацікавлення міського населення у навчанні промислам, відродженні унікальних традицій населеного пункту і т.д. Така зацікавленість забезпечить стимулювання збуту продукції та залучення потенційних клієнтів без самостійного їх пошуку підприємцями та без залучення посередників.

3. Створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу як можливість поглиблення процесів інтеграції між сільськими підприємницькими формуваннями; розширення співробітництва тощо.

4. Активізація інноваційної діяльності та розвиток на цій основі інтелектуального капіталу як одного з сучасних методів впровадження науково-обґрунтованих підходів ведення переговорного процесу, укладання договірних зобов'язань, удосконалення системи обслуговування клієнтів.

5. Здійснення постійного контролю за трансакційними витратами та жорстке попередження виникнення нових статей таких витрат.

6. Автоматизація процесів виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції; використання сучасних програм щодо відстеження товаропотоків.

7. Створення інноваційно-консультативного центру інформаційної підтримки розвитку сільського підприємництва. З метою підвищення ефективності впровадження інституційних змін та забезпечення принципів довіри до інституційного механізму регулювання і підтримки розвитку підприємницької діяльності у сільській місцевості необхідним є створення зазначеного центру, що має стати сполучною ланкою між інститутами державного регулювання та суб'єктами підприємницької діяльності.

Основними учасниками запропонованої інституційної одиниці можуть бути представники органів державної влади, служб дорадництва, науковці, сільські підприємці та активні представники сільської громади. Діяльність центру є також основою становлення інституту лідерства у сільській місцевості, розвиток якого на сільських територіях дозволить реалізувати як творчу та інноваційну діяльність селян, так і сприяти впровадженню підприємницької ініціативи й задумів керівників.

Доцільність формування інноваційно-консультативного центру інформаційної підтримки сільського підприємництва підтверджується також тим, що у період впровадження інституційних новацій держави сільські підприємницькі формування є як економічно, так і соціально незахищені від можливого руйнівного впливу зазначених змін, оскільки існуючі консультаційні установи (центри зайнятості; дорадчі служби тощо) повноцінної інформації стосовно особливостей пристосування до інституційних новацій не надають. Відтак, в умовах формування інституційного середовища та перебудови інституційного механізму регулювання підприємницькі формування потерпають від несвоєчасності отримання інформації і обмеженості її змістовного наповнення. З огляду на це, основними напрямками діяльності таких центрів визначено активізацію учасників щодо реалізації підприємницької ініціативи на сільських територіях та розв'язання проблем функціонування підприємницьких формувань в умовах інституційної зміни (рис. 3.5).

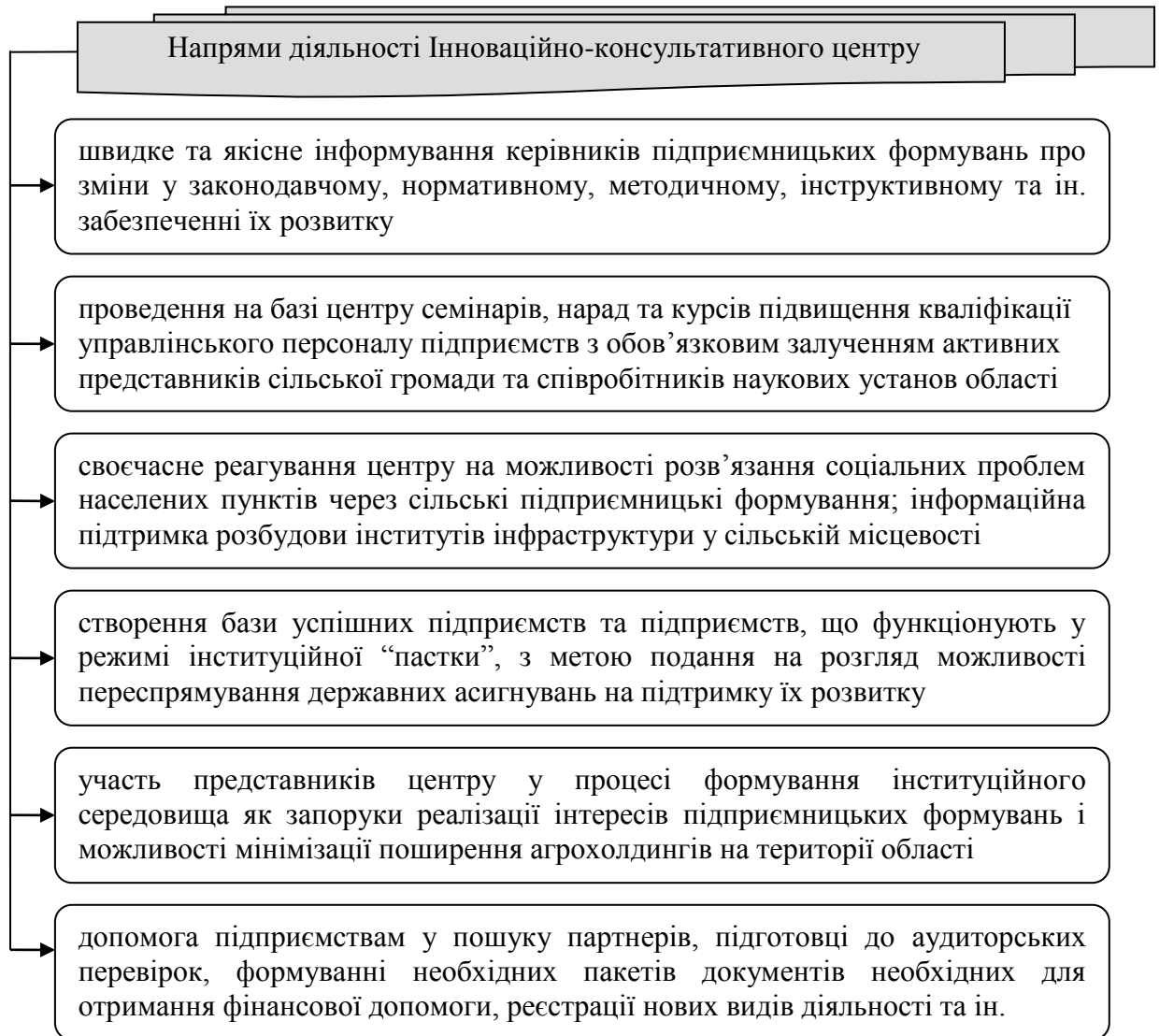

Рис. 3.5. Основні напрями діяльності інноваційно-консультативного центру інформаційної підтримки розвитку сільського підприємництва
Джерело: власні дослідження.

Організація інноваційно-консультативного центру інформаційної підтримки сільського підприємництва можлива за ініціативи:

- 1) обласної державної адміністрації та районних адміністрації за умови: фінансуванням діяльності центру у межах 50 % від загального його бюджету витрат; безпосереднє розміщення офіс-центру у приміщеннях адміністрації, зокрема у тих з них, що знаходяться на балансі зазначеної установи та можуть бути передані у користування;
- 2) сільських підприємців та представників сільської громади: фінансування в обсязі 2–3 % від загальної суми бюджету витрат від кожного з підприємців; приміщення обирається на базі одного з підприємств.

Важливим питанням у створенні такого центру є обґрунтування доцільності побудови структури управління, яку пропонується створити у кількості 5 кваліфікованих співробітників, секретаря та безпосередньо керівника (рис. 3.6). Співробітники центру обираються на загальних зборах із сільських підприємців та активних представників сільської громади відповідно до здобутої професії кожного з претендентів.

Рис. 3.6. Структура управління інноваційно-консультативного центру інформаційної підтримки розвитку сільського підприємництва
Джерело: власні дослідження.

Основними завданнями секретаря на початку створення інноваційно-консультативного центру інформаційної підтримки сільського підприємництва є формування електронної бази з інформацією про засновників із числа суб'єктів підприємницької діяльності та представників сільської громади, які є співзасновниками центру. Матриця збору інформації може бути побудована у вигляді анкети з наступним перенесенням відповідей керівників до бази, а також має містити два блоки запитань:

- основний – загальна характеристика підприємства; напрями виробничої діяльності; основні партнери тощо;

• додатковий – необхідність отриманні державних асигнувань; кредитного забезпечення; впровадження інновацій; надання допомоги з питань економічного розвитку; необхідність юридичного супроводу та ін.

Завдання секретаря та кваліфікованих співробітників формуються відповідно до механізму діяльності запропонованого центру (рис. 3.7).

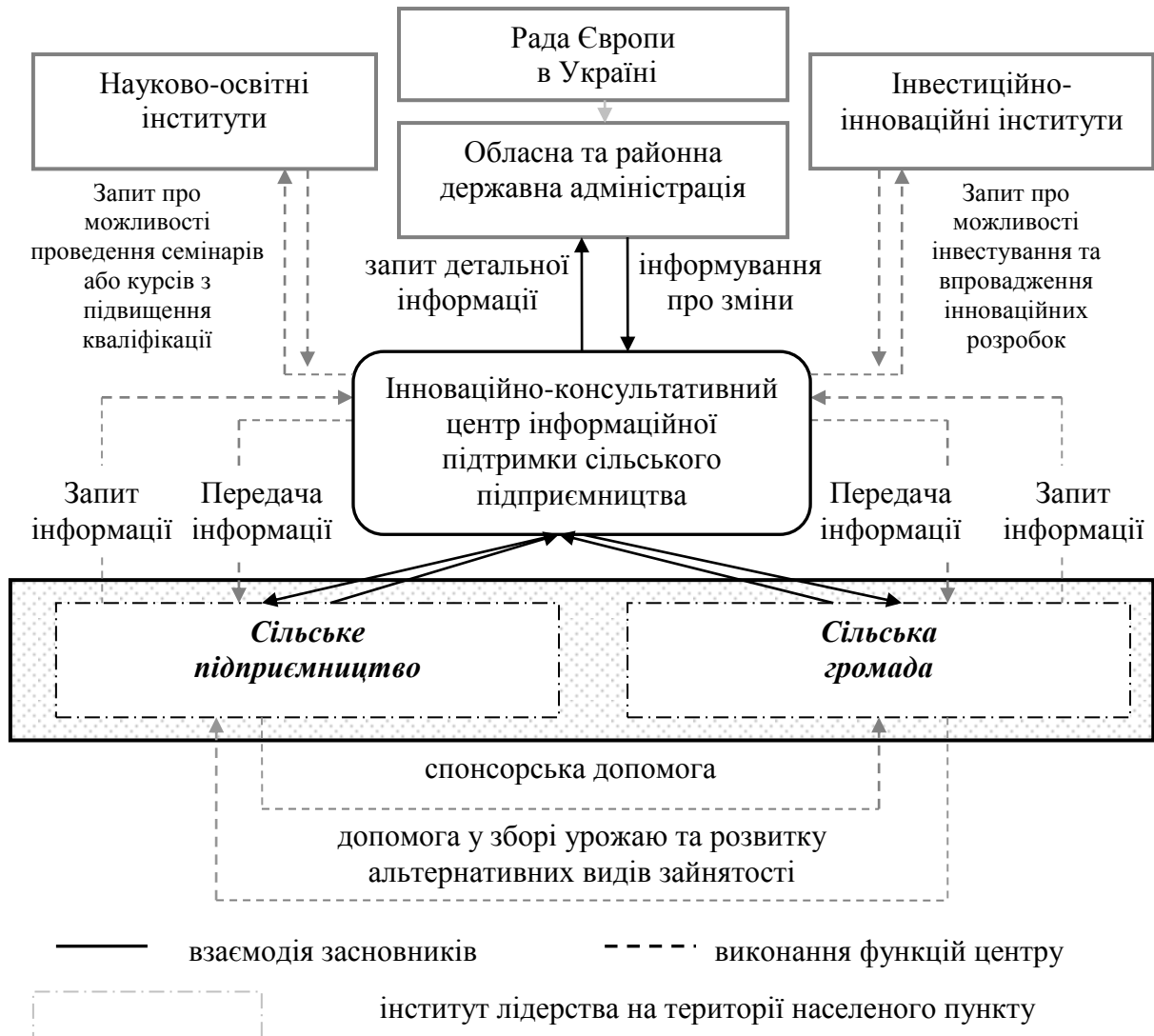

Рис. 3.7. Механізм діяльності інноваційно-консультативного центру інформаційної підтримки розвитку сільського підприємництва
Джерело: власні дослідження.

Особливості співпраці у контексті формування інституту лідерства (“підприємницьке формування – сільська громада”) зводяться до об’єднання зусиль, спрямованих на створення сприятливих умов розвитку сільських територій в економічному та соціальному аспектах. Інституційне середовище такого інституту повинно формуватися відповідно до ідейності відтворення

зазначеної проблеми. Важливим напрямом подолання існуючих проблем розвитку сільського підприємництва та села зокрема є можливість залучення представників інституту лідерства до співпраці з інноваційно-консультативним центром щодо формування інституційного забезпечення їх розвитку, що полягатиме у вирішенні таких проблем, як:

- 1) формування системи соціального і людського капіталу та інформаційного простору на сільських територіях;
- 2) розробка проектів організаційно-економічних та законодавчо-податкових інституцій;
- 3) моніторинг діяльності типових підприємств та можливість перейняття позитивного досвіду;
- 4) спостереження за впровадженням інноваційних розробок у діяльності аграрних підприємств тощо.

Апробація результатів запропонованої моделі з урахуванням запропонованих напрямів зниження трансакційних витрат здійснювалася на прикладі ПОСП “Нива” та СТОВ “Бондарівське” Коростенського району Житомирської області. Такий вибір підприємств змотивований існуючими розбіжностями у процесі адаптації формувань до інституційних змін. Зокрема, ПОСП “Нива” увійшло до групи сільських підприємницьких формувань активного інституційного впливу (за рівнем державної підтримки, своєчасним інформаційним забезпеченням та ін.). Підприємство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, виробництві і реалізації м'ясо-молочної продукції.

У той же час СТОВ “Бондарівське” належить до групи підприємств низького інституційного впливу, функціонування якого суттєво обтяжене інституційними змінами, до яких підприємству важко пристосуватися. Спеціалізацію господарської діяльності підприємницького формування визначають м'ясне та молочне скотарство. Водночас, при виборі враховувався чинник однотипності умов функціонування підприємств в умовах формування інституційного середовища, а саме: територіальна

близькість, єдина система інституційного регулювання та підтримки; спорідненість неформальних інституцій у розвитку підприємств.

Дослідження особливостей формування трансакційних витрат у прибутку галузей тваринництва та рослинництва здійснено на основі відповідей респондентів. Це дало змогу дійти висновку, що у досліджуваних підприємствах у 2012 р. трансакційні витрати на реалізацію молока переважають над такими ж витратами із забезпечення процесів контрактації у реалізації м'яса (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

**Вихідні дані для задачі оптимізації рівня трансакційних витрат
(на прикладі СТОВ “Бондарівське” та ПОСП “Нива”)**

Вид трансакційних витрат	Елементи витрат у здійсненні підприємницької діяльності	Часка витрат, %		Розрахункове значення, грн	
		СТОВ	ПОСП	СТОВ	ПОСП
Пошук інформації	5) пошук ринку та вихід на нього; пошук каналів збуту	0	3,9	0	475,8
	6) розробка нових проектів	0	0	0	0
	7) пошук необхідних ресурсів	1,3	4,2	1662,7	512,4
	8) пошук партнерів	0	3	0	366
Ведення переговорів	4) розробка бізнес-плану	0	5,7	0	695,4
	5) підготовка персоналу	1,2	0	1504,8	0
	6) відношення з діловими партнерами	1,4	4,4	1781,9	536,8
Вимір якості продукції, товарів чи послуг	5) вимірювання якості продукції	0	4,5	0	549
	6) витрати на конкурентну боротьбу	0	0	0	0
	7) ліцензування, сертифікація	0,7	8,4	883,8	1028,8
	8) екологічна безпека	0	2,6	0	317,2
Специфікація і захист прав власності	5) отримання права власності	0,3	5,7	375,6	695,4
	6) безпека підприємства	0	3,2	0	390,4
	7) послуги представників державної сфери	0,3	4,2	352,7	512,4
	8) оплата юридичних послуг та аудиторських перевірок	0,4	1	511,6	122,2
Опортуністична поведінка	3) витрати при командній роботі	1,1	0	1326,9	0
	4) витрати на ресурс, яким володіє ринковий агент	0	4,9	0	598,2
Разом		6,7	55,7	8400	6800

Джерело: власні дослідження.

Керівник ПОСП “Нива” транзакційні витрати галузі тваринництва у 2012 р. визначив у розмірі 55,7 %, або 6,8 тис. грн у формуванні прибутку галузі. При цьому розподіл витрат за видами діяльності становить: 60 %, або 4,1 тис. грн – витрати на виробництво та реалізацію молока; 40 %, або 2,7 тис. грн – на виробництво і реалізацію м’яса. Для СТОВ “Бондарівське” у 2012 р. транзакційні витрати галузі тваринництва становили 6,7 %, або 8,4 тис. грн, що пояснюється як збитковістю виробничо-господарської діяльності підприємства протягом усього досліджуваного періоду, так і його обтяжливим функціонуванням у режимі інституційної “пастки”. У загальній структурі транзакційних витрат підприємства 64,2 %, або 5,4 тис. грн становлять витрати на реалізацію м’яса ВРХ; 35,8 %, або 3,0 тис. грн – витрати на реалізацію молока.

З метою обґрунтування доцільності запропонованої оптимізаційної задачі розраховано показники мінімізації витрат, при яких цільова функція досягає запланованого значення екстремуму, що дасть змогу знизити транзакційні витрати та підвищити на цій основі обсяги прибутку досліджуваних підприємства (рис. 3.8).

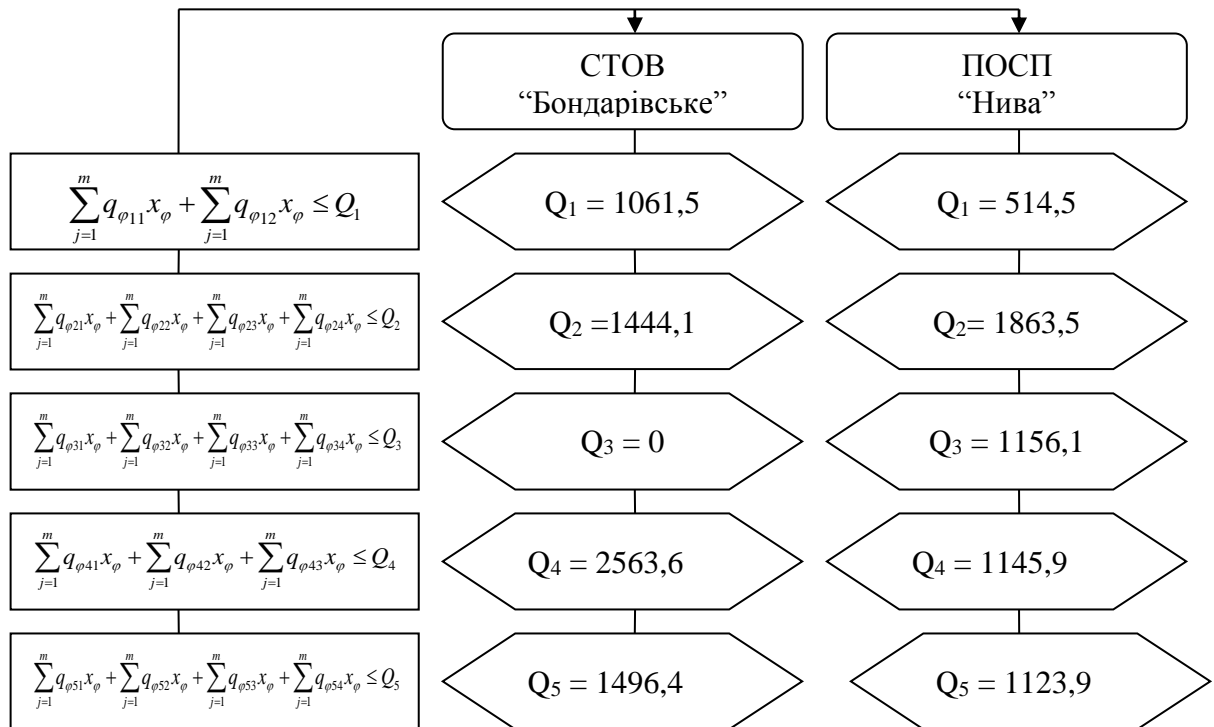

Рис. 3.8. Максимальні значення транзакційних витрат галузі тваринництва, грн

Джерело: власні дослідження.

Досягнення критеріїв оптимальності цільової функції, зважаючи на специфіку трансакційних витрат, повинно відбуватися поступово, оскільки одночасне і раптове їх зниження здатне спровокувати потрапляння підприємницького формування до інституційної “пастки”. З цією метою керівникам досліджуваних підприємств запропоновано визначити можливі варіанти скорочення обсягів трансакційних витрат відповідно до запропонованих напрямів (рис. 3.9).

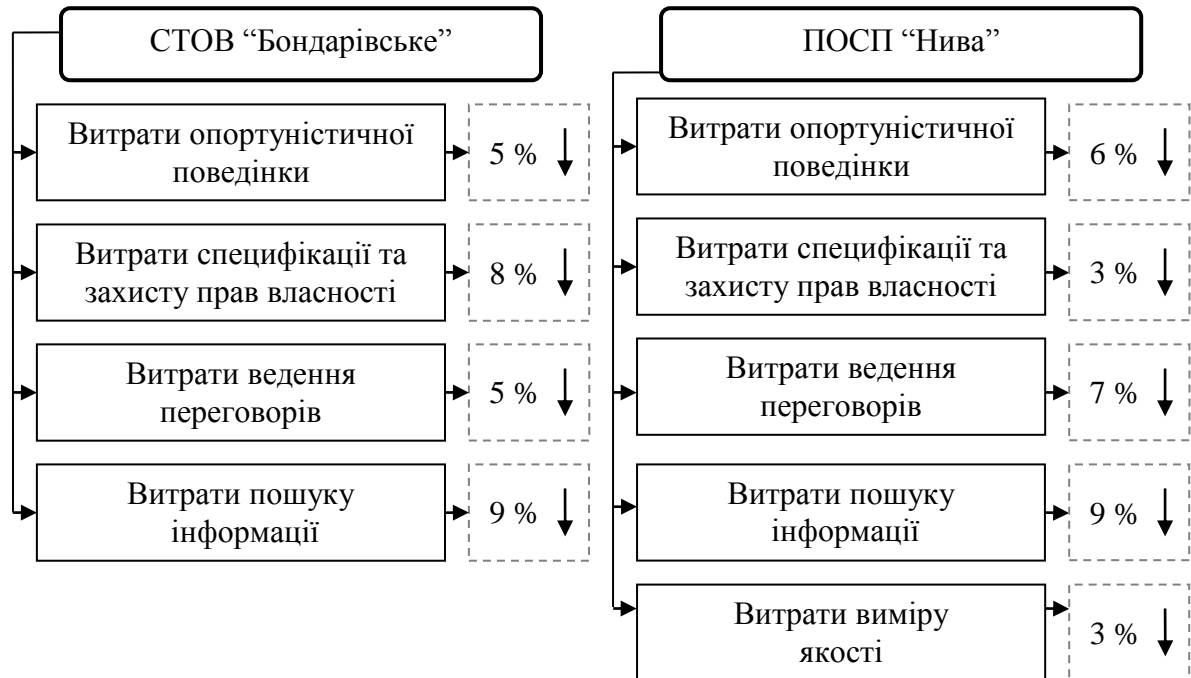

Рис. 3.9. Можливі рівні зниження трансакційних витрат (на прикладі досліджуваних підприємств)

Примітка: відсоткові значення визначені керівниками, відповідно до специфіки підприємства.

Джерело: власні дослідження.

Застосування запропонованого інструментарію зниження трансакційних витрат сприятиме підвищенню ефективності виробничо-господарської діяльності в цілому. Відтак, використовуючи ППП Excel побудовано умови для вирішення поставленої задачі та згідно з визначеними керівниками можливими рівнями скорочення фінансування елементів зазначених витрат у здійсненні підприємницької діяльності, встановлено, що для СТОВ “Бондарівське” зниження трансакційних витрат у короткостроковому періоді можливе на 10 %; тоді як для ПОСП “Нива” – на 7 %.

3.2. Модель зростання ефективності підприємницької діяльності у сільській місцевості в контексті інституційних змін

Ефективність функціонування підприємницьких формувань у сільській місцевості за сучасних умов господарювання визначається необхідністю побудови стратегічних напрямів та пріоритетних цілей. Така зорієнтованість сприяє вирішенню існуючих проблем соціально-економічного характеру, зокрема тих з них, які пов'язані з економічним зростанням ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, працевлаштуванням безробітних селян, розвитком соціальної інфраструктури тощо.

Сучасні інституційні засади розвитку сільського підприємництва в Україні формуються відповідно до вимог Світової організації торгівлі (СОТ) і Спільної аграрної політики Європейського Союзу (САП ЄС). Однак зміни у регуляторних інституціях та формування нових механізмів державної підтримки змушують сільських підприємців обирати виробничу спеціалізацію у тій галузі рослинництва, в якій виробництво продукції є найменш витратними та капіталомістким. Необхідність такого вибору також підтверджується існуванням таких негативних тенденцій у розвитку аграрного сектора економіки як: недостатність продовольчого забезпечення у якісній сільськогосподарській продукції, масове насичення ринку заміниками та ін. Відтак, у сільському підприємстві поступово нівелюється роль та значення неформальних інституцій, і, як наслідок, втрачається самотність села як чинника національної безпеки країни.

Ігнорування існуючих норм і обмежень та формування нових механізмів державної підтримки спонукають сільських підприємців обирати виробничу спеціалізацію у галузі рослинництва, де виробництво продукції є найменш витратним та капіталомістким. Однак це суперечить сутності концепції багатофункціонального розвитку сільських територій. Таким чином, підтверджується необхідність сценарного моделювання процесів зростання ефективності підприємницької діяльності в умовах інституційних

змін. Основною метою моделювання процесів зростання ефективності галузі тваринництва є орієнтація керівників сільських підприємницьких формувань на стимулювання розвитку галузі, зокрема на просте або розширене відтворення (рис. 3.10).

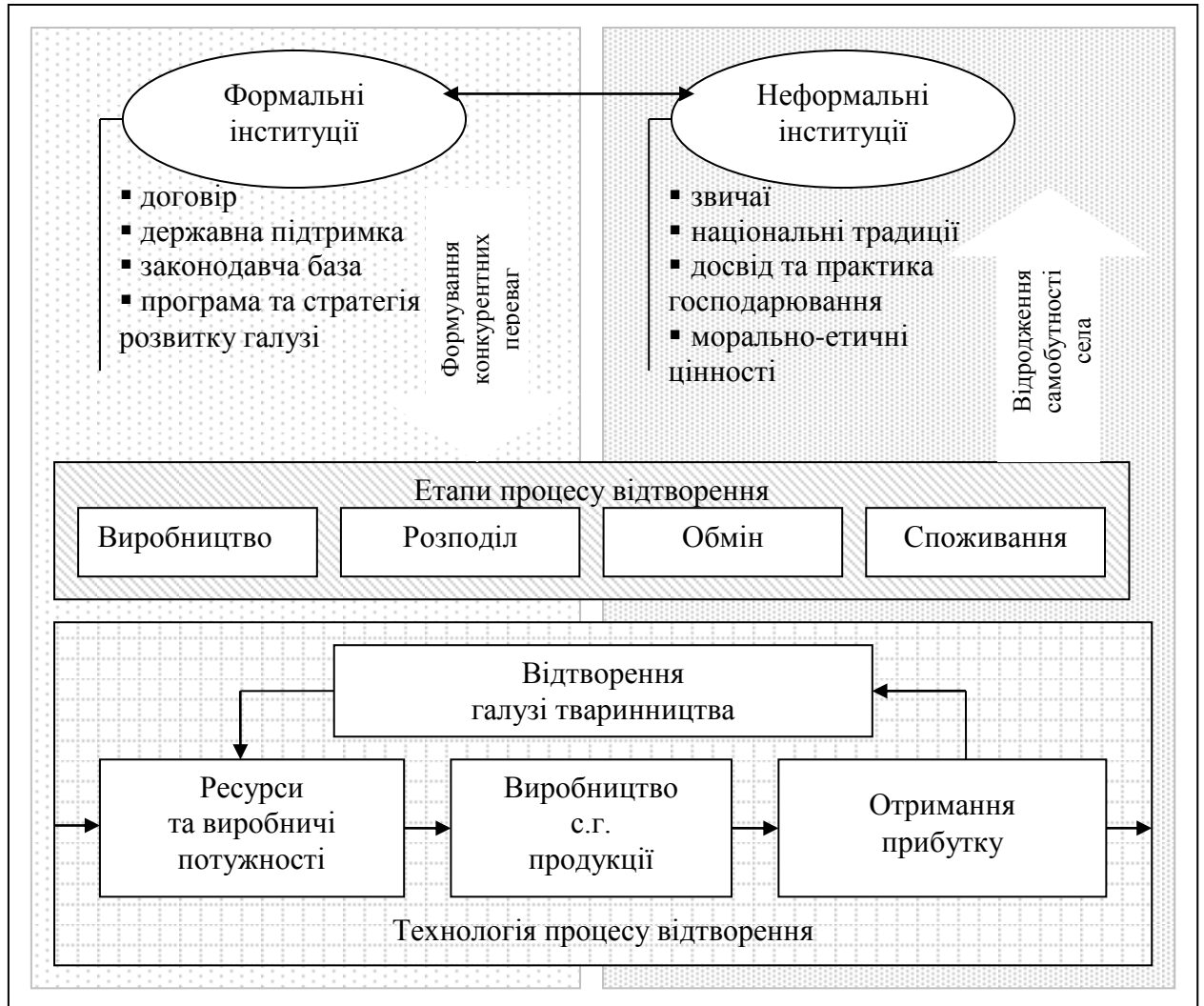

Рис. 3.10. Концептуальна модель відтворення галузі тваринництва
Джерело: власні дослідження.

Процес зростання ефективності традиційного підприємництва спрямований на збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції на основі виробничих потужностей і фінансових можливостей підприємства. Економічне зростання, враховуючи складність функціонування підприємницьких формувань, ґрунтується на одночасному зниженні трансакційних витрат та використанні державної підтримки, без

якої стимулювання підприємців щодо розвитку галузі тваринництва практично не можливе.

Аналіз показників виробничо-господарської діяльності підприємств різних організаційно-правових форм господарювання Житомирської області у 2010-2012 рр. свідчить про низьку ефективність галузі тваринництва (див. п. 2.1). Головними причинами такої негативної ситуації є збитковість утримання сільськогосподарських тварин, обмежені можливості підприємств області щодо переходу на інноваційні технології їх вирощування і виробництва продукції, відсутність дієвих механізмів державної підтримки, низька конкурентоспроможність продукції тваринництва на вітчизняному та іноземному ринку. Отже, об'єктом моделювання процесів економічного зростання пропонується обрати підприємства, які спеціалізуються на виробництві м'ясо-молочної продукції і для яких запропоновані сценарії прогнозу є досить актуальними.

Логічно обґрунтованими напрямками наукового дослідження проблеми у певний період часу (згідно з теорією економічного зростання) є застосування методу сценарного аналізу [12]. Авторським підходом до побудови моделі зростання ефективності традиційного підприємництва, на прикладі галузі тваринництва, передбачено необхідність виконання почергових дій відповідно до 6-ти етапів запропонованого алгоритму (рис 3.11).

Відповідно до 2-го етапу запропонованого алгоритму необхідним є розрахунок середніх коефіцієнтів зростання, з цією метою використано методичний підхід до вирівнювання ряду динаміки за середнім коефіцієнтом зростання та визначення значення \bar{k} за таблицею антилогарифмів:

$$\bar{k}_{\zeta\alpha\bar{a}} = \sqrt[n-1]{\frac{y_n}{y_0}},$$

$$\lg \bar{k}_{\zeta\alpha\bar{a}} = \frac{\lg y_n - \lg y_0}{n - 1},$$

де y_0 і y_n – початковий та кінцевий рівні ряду динаміки для кожного показника;

n – число рівнів ряду динамки (для розрахунку коефіцієнтів $n=5$ років) [92].

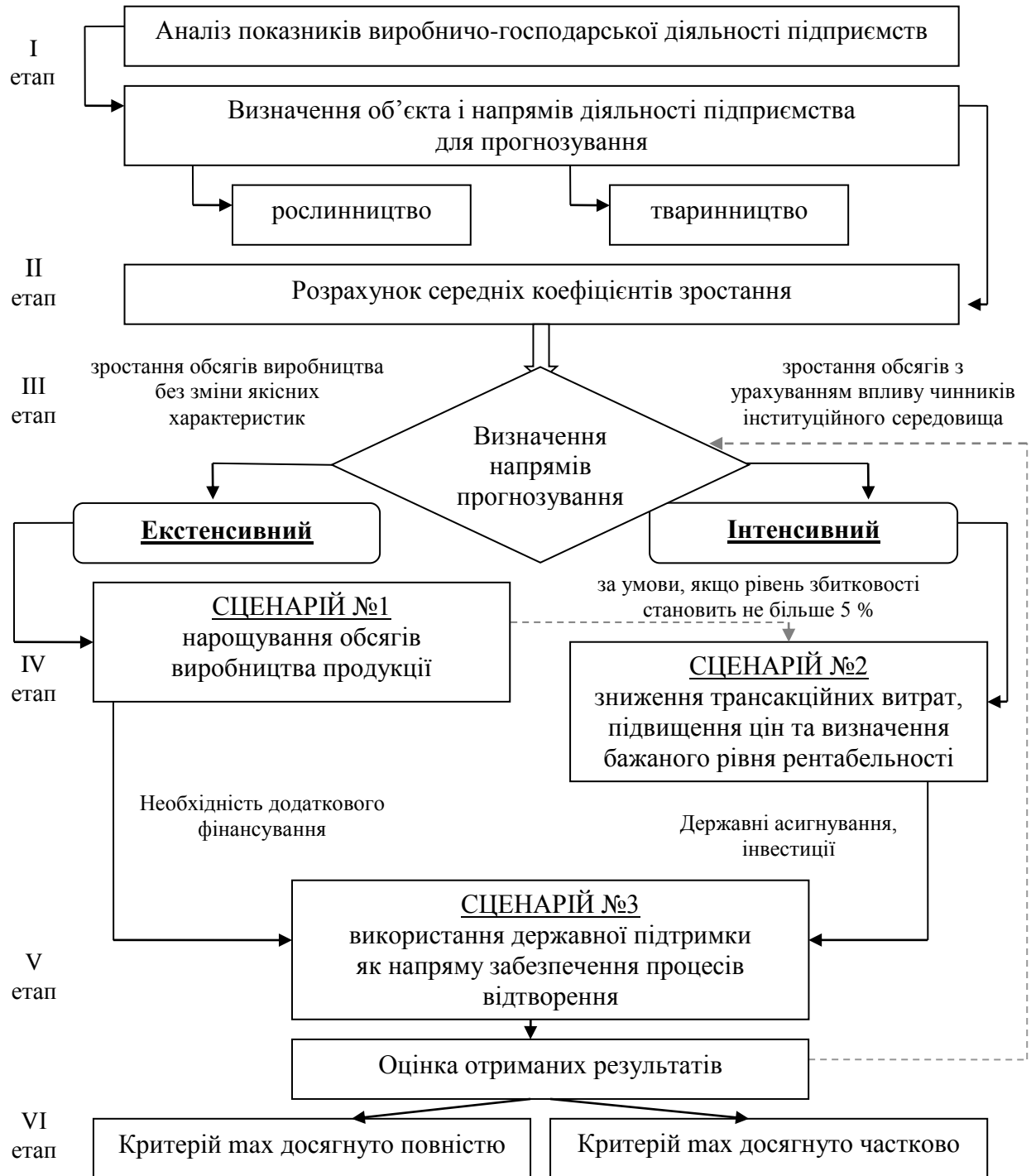

Рис. 3.11. Алгоритм моделювання процесів зростання ефективності традиційних видів зайнятості у сільському підприємстві
Джерело: власні дослідження.

Значення коефіцієнтів розраховано на основі показників виробничо-господарської діяльності досліджуваних підприємств за 2008-2012 рр. (табл. 3.4)

Вихідні дані для моделювання процесів зростання показників традиційних видів діяльності у ПОСП "Нива" та СТОВ "Бондарівське"²

Показник	Вихідні умови				Середній коефіцієнт зростання, k		
	2008 р.		2012 р.		Умовне позначення	Числове значення	
	СТОВ "Бондарівське"	ПОСП "Нива"	СТОВ "Бондарівське"	ПОСП "Нива"		СТОВ "Бондарівське"	ПОСП "Нива"
Вироблено м'ясо ВРХ, ц	82	469	59	426	k_{vp1}	0,98	0,99
Вироблено молока, ц	336	5482	225	3491	k_{vp2}	0,97	0,97
Поголів'я корів молочного стада, голів	55	361	68	286	k_{s1}	1,02	0,98
Кількість поголів'я ВРХ, голів	59	120	17	115	k_{s2}	0,91	1,00
Собівартість реалізації м'яса, тис.грн	153,2	631,6	149,1	627,8	k_{c1}	1,00	1,00
Собівартість реалізації молока, тис.грн	57,8	472,3	18,2	666,1	k_{c2}	0,92	1,03
Ціна 1 ц м'яса у забійній вазі, грн.	724,3	839,5	918,5	1354,3	k_{pr1}	1,02	1,04
Ціна 1 ц молока, грн	120,4	153,9	134,1	219,0	k_{pr2}	1,01	1,03
Середньорічний приріст м'яса у живій вазі, ц	1,49	1,29	0,87	1,49	k_g	0,96	1,03
Середньорічний надій на 1 корову, ц	5,69	45,7	13,24	30,4	k_y	1,07	1,01
Трансакційні витрати у виробництві та реалізації м'ясної продукції, тис. грн	0,6	0,5	3,0	2,7	k_{tr1}	1,13	1,14
Трансакційні витрати у виробництві та реалізації молочної продукції, тис. грн.	0,3	0,1	5,4	4,1	k_{tr2}	1,24	1,32

Джерело: власні дослідження.

Згідно з 4-м етапом алгоритму моделювання процесів економічного зростання традиційних видів зайнятості у сільському підприємстві, зокрема галузі тваринництва, необхідним є визначення одного зі сценаріїв розвитку та прогнозування діяльності підприємства відповідно до зазначеного підходу (рис. 3.12)

² Вибір підприємств обґрунтовано у п. 3.1

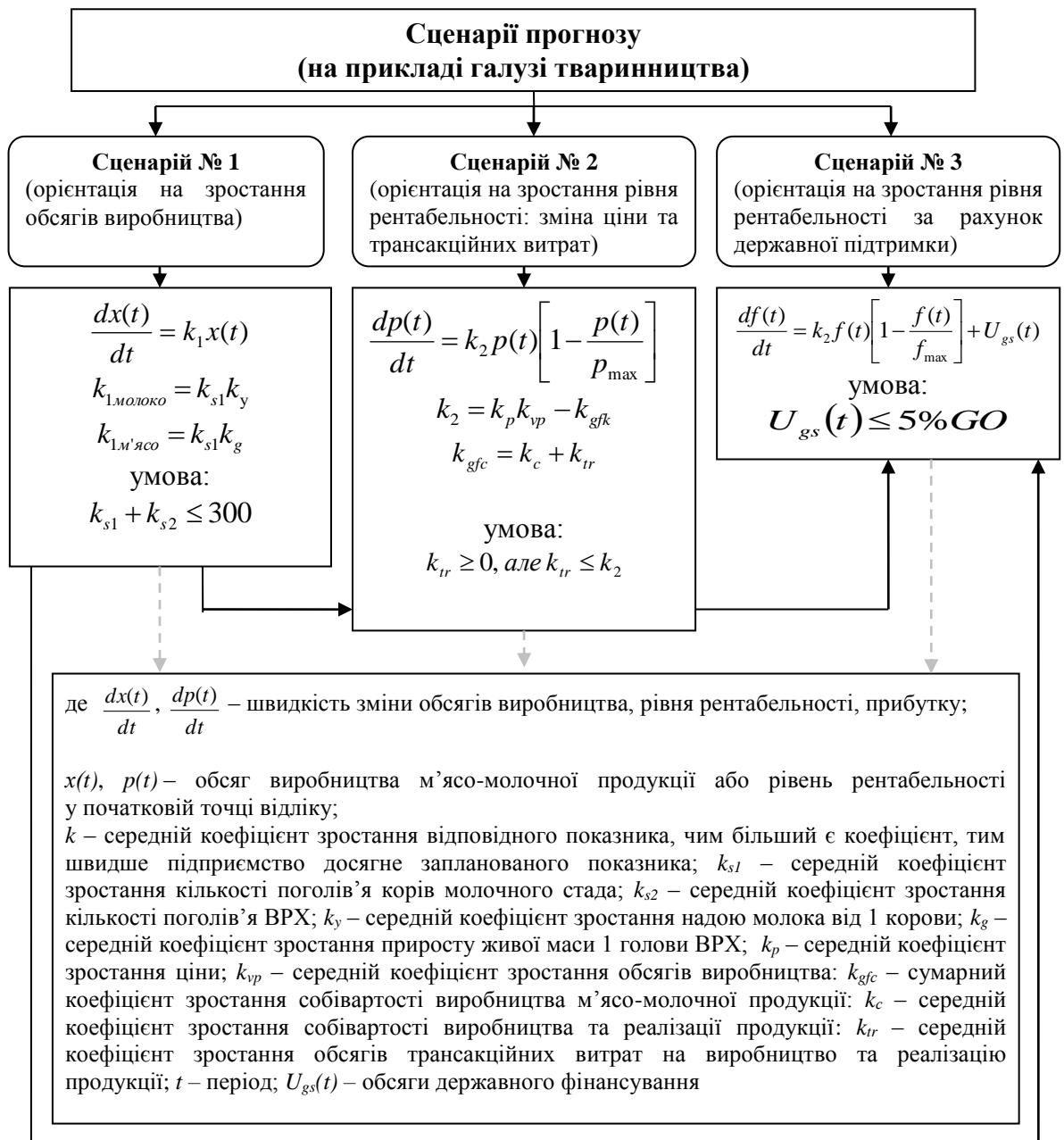

Рис. 3.12. Модель зростання ефективності господарювання у сільському підприємстві з урахуванням дії чинників інституційного середовища

Джерело: власні дослідження.

Кожен із трьох запропонованих варіантів містить ряд обмежень щодо зростання ефективності традиційних видів зайнятості (на прикладі галузі тваринництва):

- для першого – це обмеження тваринницьких комплексів: для досліджуваних підприємств такі приміщення розраховані на 300 голів ВРХ;
- для другого – зниження трансакційних витрат на 7-10 %;

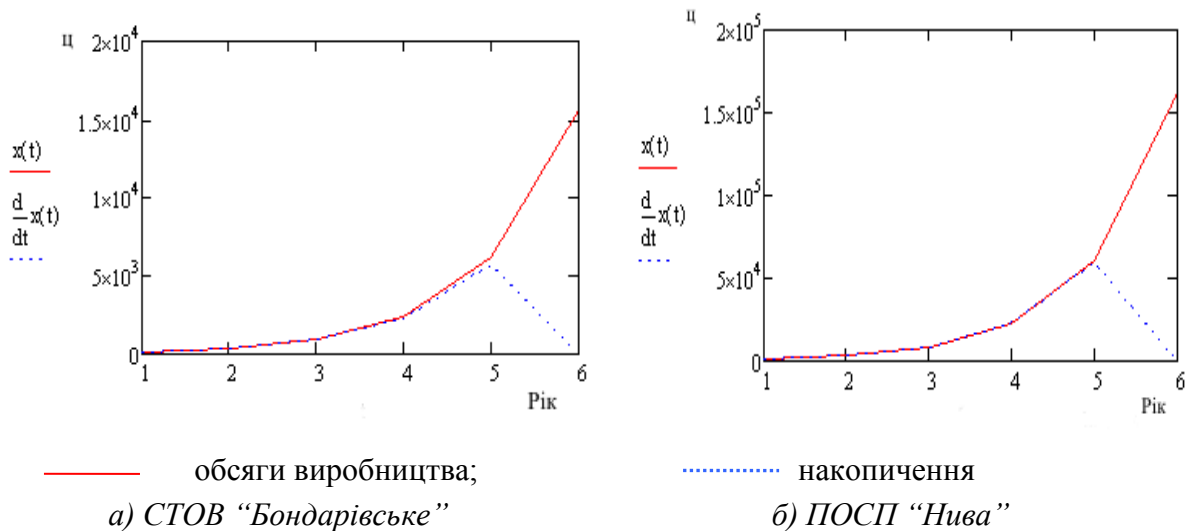

Рис. 3.14. Результати прогнозування процесів зростання виробництва м'яса за сценарієм №1

Джерело: власні дослідження.

З точки зору короткострокового планування діяльності ця модель може бути використана для здійснення наближених прогнозів відтворення галузі тваринництва. Слід зазначити, що за вказаним сценарієм підприємства розвиваються “самостійно”, тобто без врахування впливу чинників інституційного середовища.

Важливою умовою підвищення рівня рентабельності як умови ефективності діяльності підприємства є врахування основних елементів інституційного регулювання розвитку підприємницької діяльності у сільській місцевості: ціни та трансакційних витрат. Слід наголосити, що сучасний розвиток підприємств у сільській місцевості потерпає від обмеженої кількості заключених договорів, як наслідок, рівень трансакцій становить 25-50% від прибутку підприємства.

Сценарій № 2. Модель зростання рівня рентабельності виробництва продукції тваринництва. Визначення прибутковості виробництва м'ясо-молочної продукції можливе на етапах середньострокового планування та побудови прогнозів діяльності підприємства на термін від 3 до 5 років за досягнення рівня рентабельності у межах від 10 до 50 %.

Моделювання процесів зростання ефективності галузі тваринництва за зазначеним сценарієм можливе для:

- 1) прибуткових підприємств;
- 2) підприємств, що працюють на умовах беззбитковості
- 3) підприємств, у яких рівень збитковості становить не більше 5 %.

Така обумовленість пояснюється тим, що стратегічна орієнтація сільських підприємницьких формувань на усунення неефективності виробництва в умовах середньострокового планування не дозволить визначити особливості зростання. Відтак, відповідно до умов господарювання у СТОВ “Бондарівське” відтворення галузі тваринництва за визначеним сценарієм, зокрема у напрямі досягнення критерію мінімізації трансакційних витрат, не варто здійснювати. Така ситуація пояснюється досить високим рівнем збитковості виробництва м'яса ВРХ (-23,7 %) та молока (-67 %).

За таких умов досягнення максимального обсягу виробництва та рівня рентабельності для СТОВ “Бондарівське” неможливе, оскільки підприємство обмежене як виробничими потужностями, так і відсутністю науково обґрунтованих механізмів управління процесом реалізації виробленої продукції. Для усунення таких негативних наслідків необхідним є залучення інвестицій або отримання додаткових фінансових ресурсів у вигляді асигнувань із державного бюджету; формування системи замовлень для даного підприємства з боку районних адміністрацій або підприємств сфери харчування.

Відповідно прогнозування зростання ефективності галузі тваринництва здійснено на базі ПОСП “Нива” з урахуванням існуючого на підприємстві рівня трансакцій та при умові, коли їх знижено до рівня 5–7 %. При цьому варто зазначити, що стимулювання розвитку галузі тваринництва за умови повної відсутності трансакційних витрат не можливе з практичної точки зору.

скорочує обсяги реалізації продукції. Водночас, варто зауважити, що крива рівня рентабельності виробництва м'ясо-молочної продукції при зниженні трансакційних витрат до визначеного рівня у двох досліджуваних напрямках характеризується як постійно зростаюча, тоді як за реальних показників таких витрат крива активна на певних часових проміжках. Зокрема, для молока стрімке нарощування прибутковості виробництва спостерігається на 1–3 році прогнозованого проміжку; для м'яса – на 2–4 році при використанні даного прогнозного сценарію.

Моделювання ситуації при зміні ціни як показника інституційного регулювання аграрного виробництва здійснено на прогнозних значеннях зміни цінової ситуації на молоко та м'ясо ВРХ у Житомирській області на 2013 р. [56; 106]. Відповідно до офіційних даних, середня ціна на молоко в області на кінець року становитиме – 378,3 грн/ц, що на 72,7 % вище показника 2012 р. в межах якого здійснювалася реалізації молока ПОСП “Нива” та вище у 2,8 разів показника реалізаційної ціни на молоко у СТОВ “Бондарівське”. Середньозважені ціни на м'ясо ВРХ станом на 01.10.2013 р. становили 1418,7 грн/ц, що на 4,7 % більше рівня цін ПОСП “Нива” та у 1,5 рази цін СТОВ “Бондарівське” 2012 р.

Зважаючи на можливість встановлення зазначеного рівня цін, суттєво зміниться рівень рентабельності СТОВ “Бондарівське”. Відповідно, за умови, якщо підприємство не змінить показники виробництва та реалізує лише 124 ц м'яса ВРХ за ціною 2013 р. – це забезпечить зростання показника рівня рентабельності до значення 17,9 %; за умови реалізації 49 ц молока за прогнозованого рівня цін – рівень збитковості становитиме -1,6 % проти існуючого -67 %. Такі результати дозволяють застосувати запропонований сценарій зростання ефективності галузі тваринництва на базі досліджуваних підприємств, що обумовлено алгоритмом.

Результати моделювання зростання рівня рентабельності виробництва молока за умови підвищення ціни при незмінних обсягах трансакційних витрат свідчить про досягнення запланованого рівня рентабельності вже на

спостерігається на проміжку 3-4-го року. Поступове накопичення резервів виробництва продукції простежується вже з 1-го прогнозованого року.

У побудові механізмів інституційного регулювання діяльності сільських підприємницьких формувань важливим є застосування інструментарію інфорсменту щодо забезпечення виконання контрактів та зниження рівня опортуністичної поведінки з боку партнерів. У результаті це дозволить знизити трансакційні витрати підприємства без необхідності пристосовуватися до інституційних змін підприємствам. Разом з цим забезпечення економічного зростання ефективності галузі тваринництва за таким сценарієм характеризує функціонування підприємств з обмеженим інституційним впливом:

- відсутність обсягів додаткового державного фінансування;
- обмеження свободи здійснення підприємницької діяльності;
- часті перевірки з боку контролюючих органів;
- забюрократизованість процесу реєстрації особливо на початкових етапах створення підприємницького формування.

Отже, доцільно припустити можливість стимулювання розвитку галузі тваринництва за сценарієм № 3.

Сценарій № 3. *Модель зростання показників ефективності з урахуванням чинників державного фінансування.* В умовах інтеграції України до ЄС відбулася трансформація механізмів отримання державної підтримки підприємницькими формуваннями сільськогосподарського спрямування. Державне фінансування продуктового напрямку повинно становити не більше 5% від вартості випущеної продукції за рік.

Доцільність державного фінансування у вигляді державної підтримки виробників продукції тваринництва в умовах даного сценарію покликана компенсувати недостатній рівень рентабельності тваринницької галузі в цілому. Отримання додаткових фінансових ресурсів дозволяє досягнути запланованих показників ефективності діяльності (прибутку) вже на 1-му році для ПОСП “Нива” та на 3-му році – для СТОВ “Бондарівське” (рис. 3.20)

3.3. Інституційна матриця розвитку сільського підприємництва

Сучасні засади функціонування суб'єктів сільського підприємництва формуються відповідно до системи формальних і неформальних інституцій, створеної у результаті прискореної перебудови інституційного механізму розвитку аграрного сектора економіки. Удосконалення основних напрямів та важелів механізму регулювання та підтримки функціонування підприємницьких формувань у сільській місцевості здійснювалося на основі імплементації зарубіжного досвіду в реалії розвитку аграрного сектора економіки України.

Особливості розвитку сільського підприємництва у країнах Євроазіатського регіону щодо регулювання умов економічної та соціальної свободи у здійсненні виробничо-господарської діяльності або з метою активізації населення до розвитку підприємницької діяльності полягають у створенні ефективної інституційної матриці. Згідно до основоположних інституцій матриці, країни зобов'язані проводити активну державну політику з підтримки підприємницької ініціативи, заохочення населення до створення підприємницьких формувань у сільській місцевості та безпосереднього контролю за їх розвитком. Такий процес базується на вертикальному й горизонтальному підходах до вирішення проблем з інституційного забезпечення формування та функціонування суб'єктів сільського підприємництва. Відповідно, вертикальний підхід ґрунтується на заходах орієнтованих на здійснення виробничо-господарської діяльності у межах кожного окремого підприємницького формування; тоді, як горизонтальний – на захисті інтересів підприємців, які диверсифікують діяльність у напрямі технічних розробок, сільського туризму, розбудови соціальної інфраструктури та ін.

У результаті проведеного реформування аграрного сектора економіки України на основі залучення досвіду провідних країн світу створена така інституційна матриця, складові якої хоча і визначають “правила” гри в

рамках триєдиної системи соціально-економічних, законодавчих або політичних інституцій формального змісту та неформальних ідеологічних інституцій, однак мають конфліктний характер при їх застосуванні на практиці. Однак основна ідея формування інституційної матриці носить здебільшого макроекономічний характер, а відтак не завжди враховується можливість суб'єкта сільського підприємництва взаємодіяти з відповідними інститутами в рамках існуючих норм та обмежень. За таких умов виникає конфліктність пристосування формальних інституцій до реалій здійснення підприємницької діяльності у сільській місцевості, також втрачається значення неформальних інституційних складових у активізації підприємницької ініціативи на сільських територіях. Це суттєво ускладнює досягнення позитивних результатів у виробничо-господарській діяльності формувань і, як наслідок, не сприяє повноцінній реалізації потенціалу та виконання основних функцій суб'єктів сільського підприємництва. З огляду на це, актуальним є удосконалення існуючих та розробка нових підходів щодо побудови інституційної матриці на рівні суб'єкта господарювання у сільській місцевості.

Інституційна матриця розвитку сільського підприємництва є основою забезпечення цілісності інституту власності та гарантування виконання умов інституту контрактації. Зважаючи на специфіку розвитку суб'єктів підприємницької діяльності у сільській місцевості, формування матриці здійснено на основі впливу економічних, суспільно-політичних та екологічних інституцій на процеси господарювання. При цьому також враховано здатність неформальних інституцій впливати на прийняття рішень суб'єктами підприємницької діяльності. Відповідно до запропонованого алгоритму розрахунку рівня інституційного розвитку сільського підприємництва (див. п. 1.3) визначено вагомість інституцій у здійсненні господарської діяльності за групами підприємницьких формувань (див. п. 2.2) (табл. 3.5).

Розрахунок вагомості інституції у розвитку сільського підприємництва є запорукою визначення необхідності впроваджувати зміни за відповідною групою інституцій в цілому або змінювати основні положення реалізації конкретної інституції. У свою чергу це сприятиме вирішенню основних проблем, пов'язаних із забезпеченням соціальної відповідальності у бізнесі, формуванням інституційного середовища та покращенням корпоративної культури підприємницьких формувань.

Таблиця 3.5

Інституційна матриця розвитку сільського підприємництва

		<i>Групи підприємств за рівнем інституційного впливу</i>			
		низького	опосередкованого	середнього	активного
<i>Групи інституцій за рівнем черовості у прийнятті управлінських рішень</i>	I	право власності на природні ресурси (0,490)	право власності на природні ресурси (0,597)	законодавчі акти з регулювання питання охорони НПС (0,685)	законодавчі акти з регулювання питання охорони НПС (0,478)
		інструкції, норми та нормативи, приписи, положення та рекомендації (0,279)	право власності на основні та оборотні засоби виробництва (0,319)	законодавчо-нормативні акти з регулювання економічних відносин (0,600)	законодавчо-нормативні акти з регулювання економічних відносин (0,409)
		установчі документи підприємницьких структур (0,400)	установчі документи підприємницьких структур (0,700)	законодавчі акти із захисту прав підприємців (0,728)	законодавчі акти із захисту прав підприємців (0,533)
		практика господарювання (0,353)	звичаї та традиції (0,276)	мораль та етика (0,242)	ділова культура (0,167)
	II	директиви держаних органів з впровадження екоінновацій (0,368)	директиви держаних органів з впровадження екоінновацій (0,250)	директиви держаних органів з впровадження екоінновацій (0,237)	право власності на природні ресурси (0,305)
		законодавчо-нормативні акти з регулювання економічних відносин (0,270)	законодавчо-нормативні акти з регулювання економічних відносин (0,296)	комплекс заходів щодо розвитку підприємництва (0,200)	право власності на основні та оборотні засоби виробництва (0,340)
		законодавчі акти із захисту прав підприємців (0,360)	інструкції органів самоврядування (0,150)	інструкції органів самоврядування (0,182)	інструкції органів самоврядування (0,267)
		звичаї та традиції (0,216)	морально-етичні цінності (0,242)	морально-етичні цінності (0,207)	мораль та етика (0,134)
	III	законодавчі акти з регулювання питання охорони НПС (0,143)	законодавчі акти з регулювання питання охорони НПС (0,154)	право власності на природні ресурси (0,079)	директиви держаних органів з впровадження екоінновацій (0,217)
		право власності на основні та оборотні засоби виробництва (0,270)	інструкції, норми та нормативи, приписи, положення та рекомендації (0,228)	право власності на основні та оборотні засоби виробництва (0,123)	інструкції, норми та нормативи, приписи, положення та рекомендації (0,210)
		інструкції органів самоврядування (0,240)	законодавчі акти із захисту прав підприємців (0,150)	установчі документи підприємницьких структур (0,091)	установчі документи підприємницьких структур (0,200)
		ділова культура (0,138)	практика господарювання (0,173)	ділова культура (0,173)	звичаї та традиції (0,134)
	IV	комплекс заходів щодо розвитку підприємництва (0,183)	комплекс заходів щодо розвитку підприємництва (0,159)	інструкції, норми та нормативи, приписи, положення та рекомендації (0,077)	комплекс заходів щодо розвитку підприємництва (0,050)
		ментальність населення (0,118)	ментальність населення (0,138)	звичаї та традиції (0,104)	ментальність населення (0,134)
		морально-етичні цінності (0,098)	ділова культура (0,112)	практика господарювання (0,173)	практика господарювання (0,100)
		Мораль та етика (0,079)	мораль та етика (0,069)	ментальність населення (0,104)	морально-етичні цінності (0,034)

Джерело: власні дослідження.

Зважаючи на результати побудови інституційної матриці розвитку сільського підприємництва, доведено, що існує спорідненість між підприємницькими формуваннями, що функціонують у режимі інституційної “пастки”, і між підприємствами з високими показниками розвитку. Це підтверджується тим, що при прийнятті управлінських рішень керівниками підприємницьких формувань групи низького та опосередкованого впливу інституційних детермінантів на економічний стан керуються однаковими інституціями. Така схожість спостерігається за 8-ма позиціями.

Важливого значення у розвитку сільських підприємницьких формувань набувають неформальні інституції, що є основою реалізації підприємницької ідеї та недотримання яких викликає суспільний осуд. Встановлено, що прийняття управлінського рішення керівниками підприємницьких формувань, що функціонують у режимі інституційної “пастки” на 27,9 % залежить від впливу чинників неформального інституційного середовища (рис. 3.22).

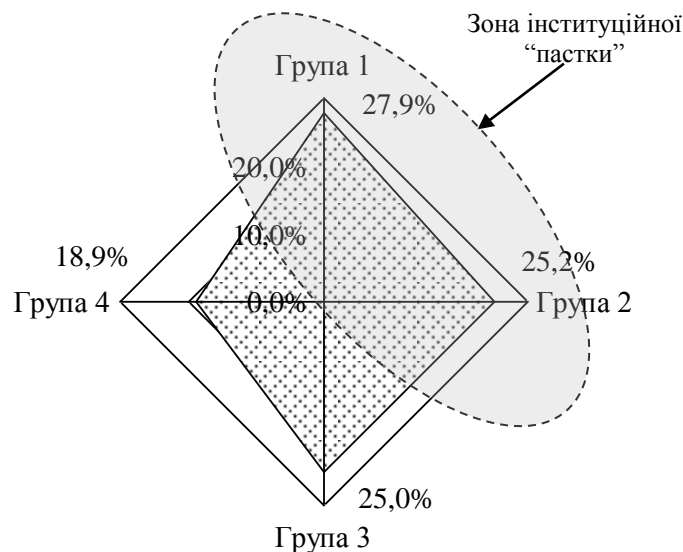

Рис. 3.22. Частка неформальних інституцій у прийнятті управлінських рішень керівниками сільських підприємницьких формувань
Джерело: власні дослідження.

У розрізі груп за рівнем черговості у прийнятті управлінських рішень важливого значення набувають формальні інституції економічного змісту, зокрема, такі як: інструкції, норми та нормативи, приписи, положення й рекомендації; комплекс заходів щодо розвитку підприємництва; право

власності на основні та оборотні засоби виробництва; законодавчо-нормативні акти з регулювання економічних відносин (рис. 3.22-а).

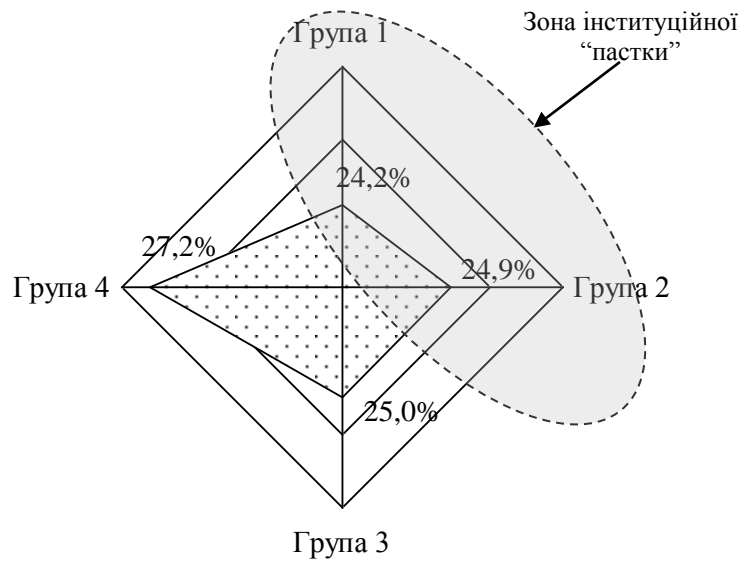

Рис. 3.22-а. Частка економічних інституцій у прийнятті управлінських рішень керівниками сільських підприємницьких формувань
Джерело: власні дослідження.

Аналіз коефіцієнтів інституційного розвитку суб'єктів сільського підприємництва у розрізі запропонованих груп дозволив встановити, що підприємницькі формування, які у процесі здійснення виробничо-господарської діяльності здебільшого керуються формальними інституціями, мають вищий показник інституційного розвитку, ніж підприємницькі формування, що суттєво обтяжені впливом формалізованих інституцій і діють за традиційними вподобаннями та особистісними переконаннями у прийнятті рішень (табл. 3.5-а).

У результаті побудови інституційної матриці встановлено, що існує необхідність удосконалення інструментарію механізму інституційного забезпечення розвитку підприємницької діяльності у сільській місцевості на макrorівні та впровадження механізму забезпечення виконання договірних зобов'язань щодо можливості нівелювання негативних наслідків опортуністичної поведінки партнерів на мікрорівні.

Значення коефіцієнта інституційного розвитку суб'єктів сільського підприємництва (за результатами побудови інституційної матриці)

	<i>Групи підприємств за рівнем інституційного впливу</i>				
	<i>низького</i>	<i>опосередкованого</i>	<i>середнього</i>	<i>активного</i>	
<i>Групи інституцій за рівнем черговості у прийнятті управлінських рішень</i>	<i>I</i>	1,522	1,892	2,255	1,587
	<i>II</i>	1,358	0,938	0,826	1,046
	<i>III</i>	0,791	0,705	0,466	0,761
	<i>IV</i>	0,478	0,478	0,458	0,318
<i>Коефіцієнт інституційного розвитку за групою</i>	4,149	4,013	4,005	3,712	
<i>Коефіцієнт інституційного розвитку у розрахунку на 1 підприємницьке формування</i>	0,08	0,09	0,09	0,18	

Джерело: власні дослідження.

Механізм інституційного забезпечення розвитку сільського підприємництва є цілісною системою, що включає в себе сукупність взаємопов'язаних інституційних систем, які сприяють ефективному впровадженню законодавчих, економічних, політичних та інших новацій у виробничо-господарській діяльності суб'єктів сільського підприємництва. Процес активізації макроекономічних важелів механізму повинен забезпечувати дотримання науково обґрунтованих принципів та методів щодо узгодження інтересів у напрямі підтримки формувань, а також безпосереднього сприяння співпраці між підприємницькими формуваннями та органами державної влади.

Досить важливим аспектом у впровадженні механізму інституційного забезпечення є визначення основних критеріїв, способів, інструментів та

важелів у його формуванні. При цьому необхідним є врахування пропозицій підприємців щодо визначення стратегічної зорієнтованості основних складових механізму, відповідно до розв'язання існуючих соціально-економічних проблем розвитку сільського підприємництва. Об'єднання підприємців у асоціації, спілки або громадські організації суттєво підвищить ступінь їх готовності до участі у формуванні правового поля, обмежень та приписів соціально-економічного характеру, змін у “правилах гри” або ухваленні рішень щодо впровадження інституційних змін. Відтак, у межах дисертаційного дослідження запропоновані напрями удосконалення інструментарію механізму інституційного забезпечення є результатом консолідації підприємницьких ідей щодо активізації підприємницької ініціативи у сільській місцевості та підвищення ефективності діяльності формувань в цілому.

За результатами соціологічного опитування, встановлено основні напрями удосконалення інструментарію механізму інституційного забезпечення розвитку підприємницької діяльності у сільській місцевості, які, за думкою респондентів, потребують радикальних нововведень або часткових змін (табл. 3.6). У розрізі основних складових механізму удосконалення потребують такі інститути, як:

- інститут державного впливу (установи та організації держави, що сприяють розробці та впровадженню інституцій потребують удосконалення у напрямі реалізації основних положень державної політики щодо розвитку підприємницької діяльності; формуванні систем збуту продукції та регулюванні цін; формуванні програм державної підтримки тощо);
- інститут аграрного ринку та економічного регулювання, які реалізуються на основі інституту ціноутворення, потребують удосконалення інституцій у контексті стабілізації цін на продукцію традиційних та альтернативних видів діяльності у сільському підприємстві; управлінні процесами формування вартості у межах реалізації законодавчих інституцій);

- інститут власності (сприяння непорушності прав власності сільських підприємців на основні засоби виробництва);
- інститут соціального капіталу (необхідність дотримання принципів соціальної справедливості, зокрема у оплаті праці, справедливого розподілу державної підтримки; етики у відношенні до партнерів та клієнтів; прозорості ведення бізнесу).

Таблиця 3.6

Напрями удосконалення механізму інституційного забезпечення розвитку сільського підприємництва (за результатами соціологічного опитування), 2012 р.

Інструменти регулювання	Напрями удосконалення
Кредитування	Створення системи пільг для суб'єктів сільського підприємництва; безвідсоткових державних кредитів на придбання сільськогосподарської техніки.
Бюджетне фінансування	Формування державних закупівель та замовлень на сільськогосподарську продукцію; підтримка курсу виплати дотацій сільським підприємцям.
Законодавче забезпечення	Удосконалення законодавчої бази; створення дієвих "правил гри"; спрощення системи реєстрації та перевірок підприємницьких формувань; забезпечення власності на засоби виробництва.
Цінова підтримка	Забезпечення паритету цін; удосконалення цінового механізму; забезпечення реалізації продукції за ціною виробника.
Інформаційне обслуговування	Інформаційний супровід процесів впровадження інституційних змін суб'єктами підприємницької діяльності у сільській місцевості.
Податкова політика	Спрощена система оподаткування при створенні підприємницького формування.

Джерело: власні дослідження.

Сучасне інституційне регулювання та підтримка розвитку сільського підприємництва ґрунтується на розробці дієвих програм за такими напрямами, як: законодавчо-податковий, ресурсний, соціальний та інформаційний. Важелями зазначеного механізму є такі основні інституційні компоненти як: прибуток; державна підтримка, трансакційні витрати та податкові платежі. Інструментарій механізму інституційного забезпечення щодо реалізації зазначених напрямів є досить неефективним, що

підтверджується результатами, які представлені в аналітичній частині даного дослідження. Відтак, з метою забезпечення ефективного функціонування підприємницьких формувань у сільській місцевості, запропоновано на рівні державних органів використовувати інструментарій регулювання та активізації розвитку підприємницької діяльності у сільській місцевості (рис. 3.23).

Рис. 3.23. Інструментарій механізму інституційного забезпечення розвитку сільського підприємництва

Джерело: власні дослідження.

Реалізація інструментарію стимулювання розвитку підприємницької діяльності у сільській місцевості спрямована на покращення економічного стану кожного формування. Державна підтримка розвитку сільського підприємництва покликана поліпшити фінансовий стан підприємницьких формувань на різних етапах їх розвитку. Фінансові, страхові, інвестиційні, податкові та кредитні види інституцій здійснюють безпосередній вплив на

формування та подальший розвиток підприємництва в сільській місцевості через механізми кредитування, субсидування, оподаткування.

Імплементация удосконаленого інструментарію механізму інституційного забезпечення розвитку сільського підприємництва повинна ґрунтуватися на таких основних принципах, як:

- усунення законодавчо-адміністративних бар'єрів у виборі напрямів виробничо-господарської діяльності;
- зміцнення ролі неформальних інституцій у реалізації підприємницької ініціативи, зокрема врахування досвіду підприємців у розробці або модернізації законодавчої бази;
- гарантія прав приватної власності та сприяння інтеграції між суб'єктами підприємництва;
- акцентування уваги підприємців на необхідності збереження традицій та звичаїв у розвитку підприємницької діяльності як основи відродження сільських територій;
- формування соціальної відповідальності, інтелектуального, людського та соціального капіталу у сільській місцевості;
- впровадження механізмів пільгового кредитування, фінансування та допомоги в отриманні інвестицій.

Застосування інституційних, організаційних та економічних методів впливу є основоположними у регулюванні виробничо-господарської діяльності сільських підприємницьких формувань, оскільки це дозволяє суттєво знизити ступінь невизначеності, ризику та прояву опортуністичної поведінки. Зокрема, в межах економічних методів передбачається формування таких чинників інституційного впливу, які сприяють покращенню результатів діяльності підприємницьких формувань. Досягнення стратегічних цілей на основі використання сукупності інституцій суспільно-політичного характеру лежить у площині організаційних методів. Інституційні методи є відображенням комплексного застосування адміністративних та правових регуляторів розвитку сільського

підприємництва на основі застосування інституцій формального та неформального характеру.

Впровадження державних новацій до інституційної матриці розвитку сільського підприємництва зумовлює неадекватність реагування на такі зміни, як з боку керівників підприємницьких формувань, так і їх партнерів. За таких умов необхідним є удосконалення механізму забезпечення виконання договірних зобов'язань у межах інституту контрактації у сільському підприємстві, яким передбачено поєднання стимулюючого і стримуючого інструментарію щодо можливості нівелювання негативних наслідків опортуністичної поведінки партнерів.

Важливого значення при цьому набуває формування електронної бази партнерів, з метою детального відстежування виконання ними договірних зобов'язань. У загальному вигляді така база має вигляд матриці, у якій кожна зі сторін носить своє змістовно-описове та числове значення співпраці з партнерами, зокрема:

- вертикальний стовпчик ($N_1 \dots N_m$) відображає загальну кількість партнерів;
- горизонтальний ($m_1 \dots m_n$) – кількість договорів, які укладені з визначеним партнером та загальну суму витрат ($s_1 \dots s_n$) (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Матриця визначення ефективності укладання договорів

Партнер	Кількість укладених договорів/сумарний обсяг витрат на виконання					Всього договорів:			
	m_1/s_1	m_2/s_2	m_3/s_3	...	m_n/s_n	укладені	витрати	виконані	витрати
N_1	A_{11}/S_{11}	A_{12}/S_{12}	A_{13}/S_{13}	...	A_{1n}/S_{1n}	$\sum A_{1y}$	$\sum S_{1y}$	$\sum A_{1e}$	$\sum S_{1e}$
N_2	A_{21}/S_{21}	A_{22}/S_{22}	A_{23}/S_{23}	...	A_{2n}/S_{2n}	$\sum A_{2y}$	$\sum S_{2y}$	$\sum A_{2e}$	$\sum S_{2e}$
N_3	A_{31}/S_{31}	A_{32}/S_{32}	A_{33}/S_{33}	...	A_{3n}/S_{3n}	$\sum A_{3y}$	$\sum S_{3y}$	$\sum A_{3e}$	$\sum S_{3e}$
...
N_m	A_{m1}/S_{m1}	A_{m2}/S_{m2}	A_{m3}/S_{m3}	...	A_{mn}/S_{mn}	$\sum A_{my}$	$\sum S_{my}$	$\sum A_{me}$	$\sum S_{me}$

Джерело: власні дослідження.

Відповідно до результатів заповнення електронної бази керівниками сільських підприємницьких формувань можуть застосовуватися стимулюючий інструментарій (до партнерів, що виконали всі умови визначені у договорі) та стримуючий (до партнерів, які ухиляються від

виконання зобов'язань), яким передбачено формування інструментів впливу до кожного окремого етапу формування або виконання умов договору (рис. 3.24).

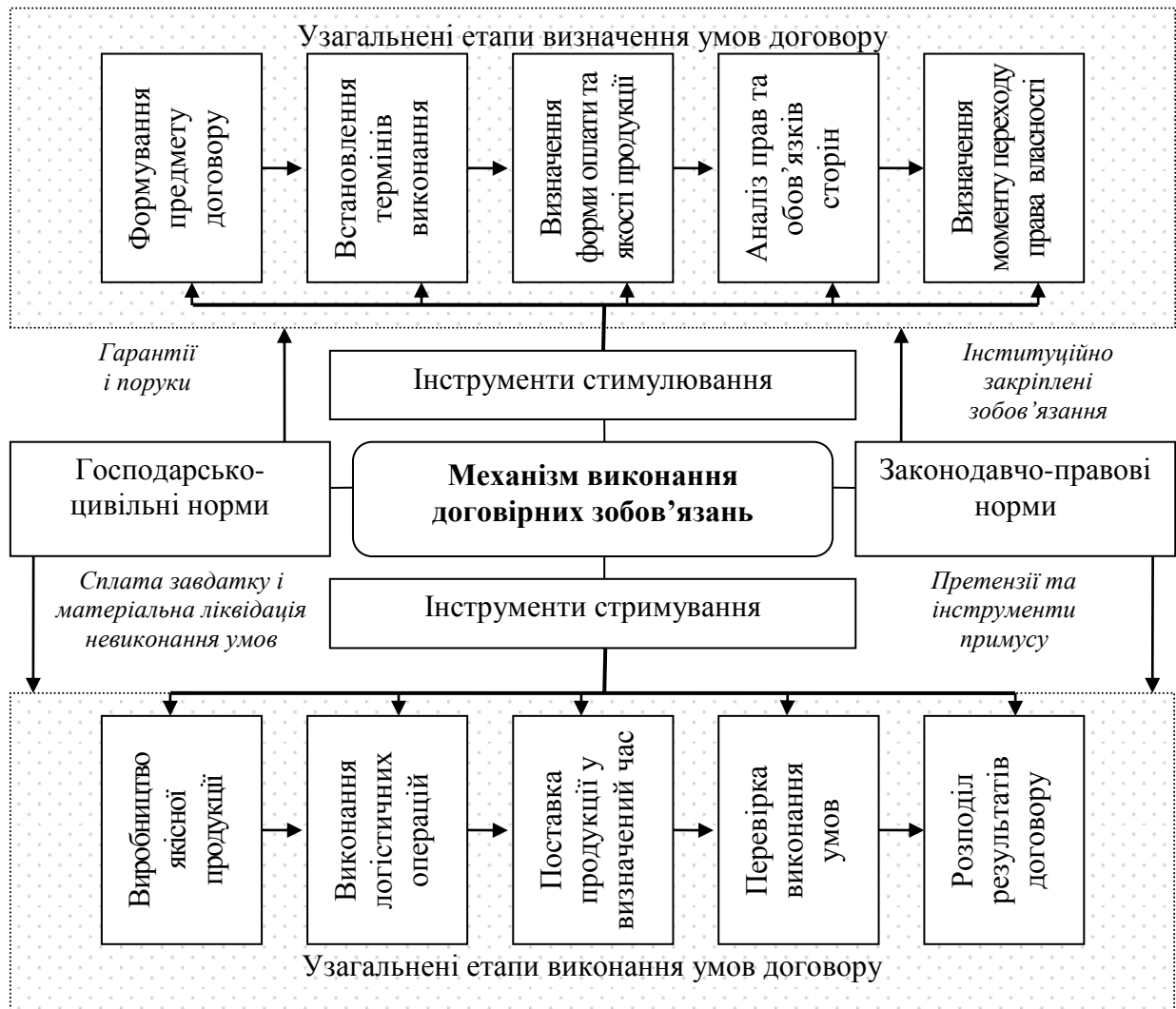

Рис. 3.24. Механізм виконання договірних зобов'язань у сільському підприємстві

Джерело: власні дослідження.

До елементів стимулюючого інструментарію виконання договірних зобов'язань запропоновано відносити сукупність умов, що впливають на формування позитивного іміджу підприємства, зокрема таких, як:

- 1) орієнтація на консенсус у визначенні умов договору партнером;
- 2) формування інституту довіри та використання методів заохочення партнерів;
- 3) інформаційний супровід на всіх етапах укладання договору;

- 4) високий ступінь соціальної відповідальності суб'єкта підприємницької діяльності у сільській місцевості;
- 5) удосконалення системи управління якістю виробництва продукції, товарів та послуг тощо.

До партнерів, що ухиляються від виконання зобов'язань, запропоновано застосовувати штрафні санкції, попередження та створювати на рівні підприємницького формування інституційні бар'єри, які формуються на основі застосування таких принципів, як:

- 1) принцип належного виконання умов договору: постійний контроль; використання короткострокових контрактних умов та ін.;
- 2) принцип покарання або суспільного осуду: порушення умов одного з пунктів договору зумовлює автоматичне оприлюднення інформації серед конкурентів та потенційних споживачів про недобросовісність одного з виконавців, що в кінцевому результаті ускладнює укладання договорів у майбутньому та суттєво псує імідж підприємця;
- 3) принцип обов'язковості: формування системи комплементарних інститутів (складових механізму інституційного забезпечення розвитку сільського підприємництва, що носять допоміжний характер) та нарощування конфліктності інституційних інтересів тощо.

Отже, враховуючи запропоновані підходи до побудови інституційної матриці розвитку сільського підприємництва, удосконалення інструментарію механізму інституційного забезпечення (з урахуванням можливості представників інституту підприємництва брати активну участь у його формуванні) та визначення напрямів зниження опортуністичної поведінки партнерів можна сформулювати стратегічні орієнтири розвитку сільського підприємництва на інституційних засадах (рис. 3.25).

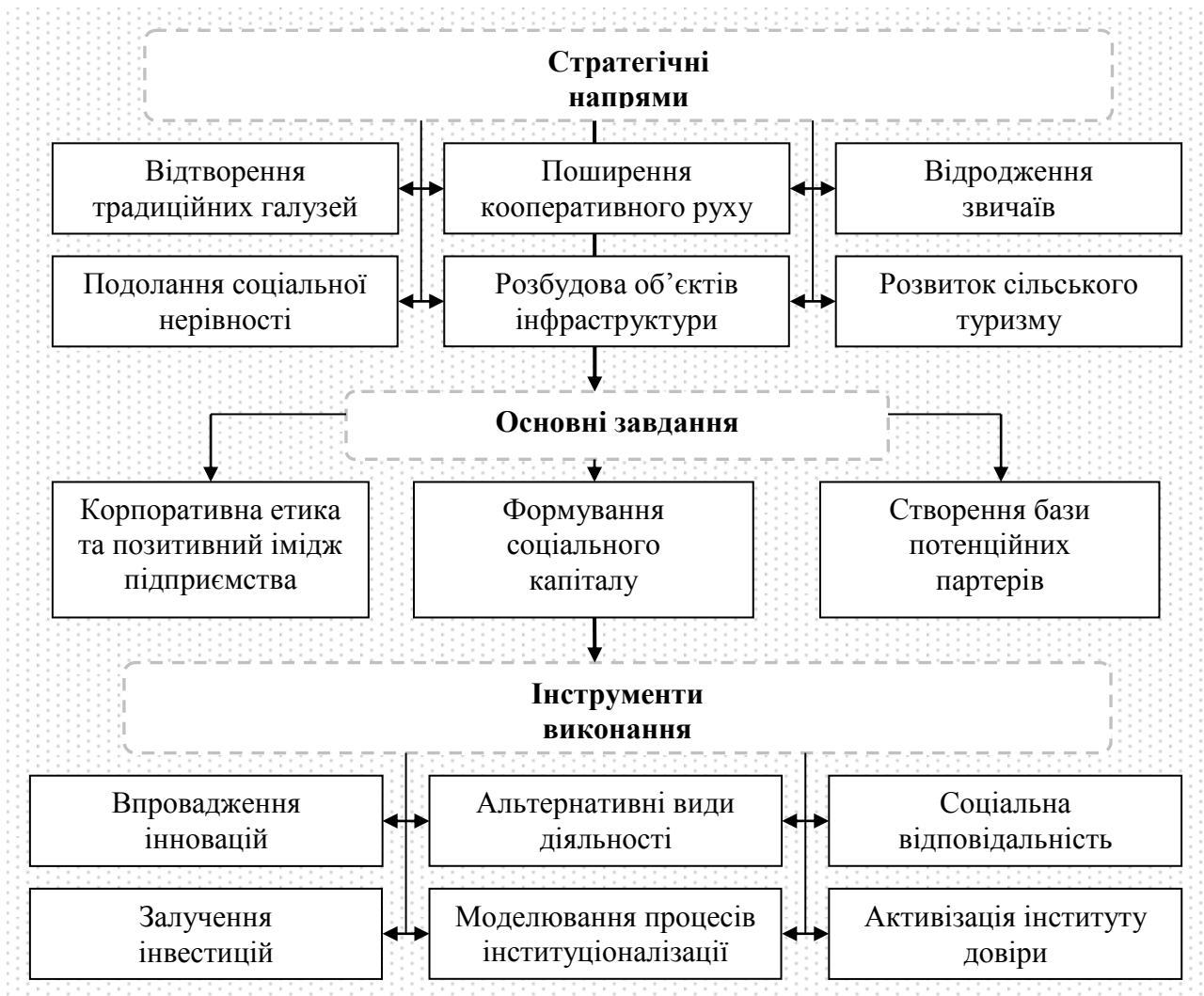

Рис. 3.25. Стратегічні орієнтири розвитку сільського підприємництва на інституційних засадах

Джерело: власні дослідження.

З метою досягнення стратегічної мети та завдань розвитку підприємництва в сільській місцевості в контексті зниження впливу інституційних бар'єрів та у напрямі ефективного регулювання діяльності необхідним є формування повноцінної інституційної бази. Невід'ємними компонентами якої мають бути норми, правила та об'єкти інфраструктури, сукупність яких забезпечить координацію і організацію функцій забезпечення ефективного розвитку підприємницьких формувань та забезпечуватиме поступове відродження сільських територій.

Висновки до Розділу 3

Удосконалення напрямів адаптації сільських підприємницьких формувань до інституційних змін та розробка практичних рекомендації щодо розвитку сільського підприємництва в умовах формування інституційного середовища дозволило сформулювати такі висновки:

1. Становлення сільського підприємництва як одного з ключових пріоритетів аграрної політики полягає в інтегрованому процесі інституційних змін, які зорієнтовані як на сприяння реалізації підприємницької ініціативи, так і на забезпечення високого рівня якості життя сільського населення. Процес впровадження змін у розвиток сільського підприємництва може здійснюватися за двома напрямками: перший – адаптація до нових інституцій; другий – перебудова поведінкових аспектів підприємця.

2. На рівні кожного окремого підприємницького формування впровадження інституційних змін здійснюється відповідно до можливостей перебудови управлінської системи. З метою поступового впровадження змін до умов здійснення виробничо-господарської діяльності сільських підприємницьких формувань запропоновано алгоритм їх поступової адаптації. Таким алгоритмом передбачено отримання повноцінної інформації на кожному етапі проведення перебудови: зміна основних інституцій, що регулюють діяльність підприємств; формування цінової політики на ресурси та продукцію; забезпечення реалізації прав власності; зміна управлінської системи відповідно вибору інституцій формального або неформального характеру; можливість оптимізації рівня трансакцій.

3. Інституційні зміни на рівні сільського підприємницького формування зумовлюють значні трансакційні витрати, які пов'язані з адаптацією управлінської системи до перебудови. З метою підвищення ефективності впровадження інституційних змін у господарську діяльність суб'єктів сільського підприємництва розроблено модель оптимізації рівня трансакційних витрат. Інструментарій механізму оптимізації рівня

трансакційних витрат, як основи підвищення ефективності здійснення підприємницької діяльності у сільській місцевості, включає такі узагальнені обмеження: зниження витрат на пошук інформації, ведення переговорів, специфікацію та захист прав власності тощо. Умови моделі конкретизовані відповідно до специфічних ознак діяльності кожного окремого підприємницького формування, що дає змогу визначити ймовірність зниження трансакцій та підвищити на цій основі прибуток зважаючи на особливості їх розвитку. Це дозволяє здійснювати впровадження оптимізаційної моделі у діяльність підприємств різних організаційно-правових форм господарювання у сільській місцевості, враховуючи специфіку формування їх партнерської бази, наявності кваліфікованих працівників тощо.

4. Економіко-математична модель зростання ефективності традиційних видів господарювання у сільському підприємстві, розроблена з метою досягнення позитивного ефекту діяльності підприємств в умовах адаптації до інституційних змін. Відповідно, використовуючи таку модель підприємець самостійно визначає який сценарій прогнозу обрати: просте та розширене відтворення галузі; зміна рівня витрат та цін на продукцію; особливості використання державних асигнувань.

5. Ефективність розвитку сільського підприємництва залежить не лише від інституційної системи, але й від можливості ефективного комбінування її основних елементів. Удосконалення механізму інституційного забезпечення передбачає застосування інструментів регулювання та активізації розвитку сільського підприємництва. Оптимізація рівня трансакційних витрат є головною ціллю підприємницьких формувань, основним чинником зниження рівня яких є можливість уникнення проявів опортуністичної поведінки. Із цією метою запропоновано керівникам при виборі партнерів та подальшій співпраці з ними використовувати стимулюючий та стримуючий інструменти задля досягнення виконання договірних зобов'язань у межах інституту контрактації.

6. Можливим варіантом підвищення ефективності впровадження інституційних змін та прискорення пристосування до механізму інституційного забезпечення є створення інноваційно-консультативного центру інформаційної підтримки розвитку сільського підприємництва. Такий центр є за своєю сутністю неприбутковою організацією, співorganізаторами якого можуть бути сільські підприємці, активні представники сільської громади та державні органи. Діяльність центру базується на розвитку інституту лідерства, становлення якого на сільських територіях дозволить реалізувати творчу та інноваційну діяльність учасників у напрямі забезпечення процесів відродження сільських територій.

7. Важливе місце у процесах адаптації сільських підприємницьких формувань до інституційних змін належить побудові інституційної матриці. Основною метою формування матриці визначено необхідність перенесення структури теоретичних уявлень про особливості впливу економічних, суспільно-політичних, екологічних та неформальних інституцій на прийняття управлінських рішень суб'єктами підприємницької діяльності. Зважаючи на результати побудови інституційної матриці розвитку сільського підприємництва, доведено, що керівники підприємницьких формувань, які потрапили до інституційної "пастки", керуючий інституційний вплив здійснювали під дією власних стереотипів, менталітету, традицій, звичаїв та практики господарювання.

8. Активність реалізації підприємницької ініціативи представниками сільської громади суттєво знижується у період впровадження інституційних змін державою. За таких умов формування макроекономічних важелів інституційного забезпечення розвитку підприємницької діяльності у сільській місцевості повинно орієнтуватися на дотримання науково обґрунтованих принципів та методів щодо узгодження інтересів у напрямі підтримки формувань, а також безпосереднього забезпечення прозорості та корупційно обмеженої співпраці між суб'єктами підприємницької діяльності та представниками інститутів державної влади.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у розробці практичних рекомендацій з підвищення ефективності функціонування і розвитку суб'єктів сільського підприємництва з урахуванням прогресуючих змін інституційного середовища. Це дозволило отримати найважливіші наукові та практичні висновки, які відображають рівень виконання завдань та характеризуються науковою новизною:

1. Систематизація існуючих науково-теоретичних поглядів дозволяє стверджувати, що трактування сутності сільського підприємництва необхідно розглядати принаймні з двох позицій. По-перше, як комерційну діяльність активних представників сільської громади, зорієнтовану на виробництво сільськогосподарської і несільськогосподарської продукції, товарів чи послуг та їх безпосередньої реалізації з метою матеріального й морального заохочення інтересів сільських підприємців. По-друге, як сукупність ринкових інститутів – сільських підприємницьких формувань, діяльність яких реалізується в рамках чинних інституційних обмежень. Такий підхід є обґрунтованим, оскільки враховує мету, завдання і напрями досягнення реальних результатів підприємництва на сільських територіях та відповідає основним вимогам концепції багатofункціональної ролі сільського господарства.

2. Методологічне розмежування основних понять теорії інституціоналізму дало змогу сформулювати авторське розуміння таких дефініцій як інститут та інституція на основі виокремлення характерних для них ознак. Відтак, обґрунтовано, що інститут (організація, установа або об'єднання) завжди є основою для формування та регламентування інституцій. Виходячи із зазначеного, встановлено, що основоположні інституції формального і неформального змісту структурують діяльність підприємницьких формувань, тобто створюють інституційний базис

законодавчого, економічного, соціального, екологічного спрямування. Інституції виступають стимулюючими або стримуючими чинниками впливу на активність реалізації підприємницької ініціативи селян.

3. Характер еволюційних змін розвитку сільського підприємництва дозволив встановити певні закономірності, що взаємопов'язані в контексті впливу елементів інституційної системи. Найголовнішими слід вважати такі: скорочення кількості суб'єктів сільського підприємництва; низький рівень економічної ефективності функціонування основних галузей сільського господарства (переважна частина прибутків (99,8 %) формується у галузі рослинництва); готовність суб'єктів сільського підприємництва до диверсифікації виробничо-господарської діяльності; існування інституційних "пасток", у які потрапляють майже 60 % підприємницьких формувань; поширення інституційної "незрілості" суб'єктів сільського підприємництва за рахунок перебільшеного значення державної підтримки та інші.

4. Одним з критеріїв реалізації підприємницької ініціативи активними представниками сільської громади є рівень сприятливості інституційного середовища. В існуючих методичних підходах щодо оцінки впливу інституційних елементів даного середовища відмічається недостатність адекватних кількісних інструментів аналізу. Запропонована методика розрахунку базового аналітичного коефіцієнта інституціоналізації дозволяє об'єктивно встановити вагомість інституцій у розвитку сільського підприємництва.

5. Результати кількісного і якісного оцінювання умов функціонування суб'єктів сільського підприємництва дозволили ідентифікувати стримуючі чинники інституційного характеру: недосконалий механізм реалізації нормативно-правових актів, невизначеність політичної та соціально-економічної ситуації в країні, порушення ринкових "правил гри", складність механізму отримання банківського кредиту, тінізація доходів, загострення конкуренції, випадки хабарництва тощо. У сукупності зазначені

детермінанти суттєво поширюють серед сільських підприємців недовіру до інститутів та регламентованих ними інституцій.

6. У процесі впровадження державою інституційних змін суттєво знижується активність реалізації підприємницьких ініціатив. Імплементацию інституційних нововведень суб'єктами сільського підприємництва пропонується здійснювати відповідно до розробленого алгоритму, яким передбачено отримання повноцінної інформації на кожному етапі змін інституційної системи сільської економіки. Обґрунтовано доцільність створення інноваційно-консультативного центру інформаційної підтримки сільського підприємництва у форматі пристосування до можливих змін.

7. Процес переорієнтації інституційної системи, метою якого є зростання прибутковості підприємницьких формувань, передбачає зниження рівня трансакційних витрат та уникнення проявів опортуністичної поведінки з боку партнерів. Впровадження розробленої моделі оптимізації рівня трансакційних витрат дає можливість для раціонального використання фінансових ресурсів або виявлення резервів їх поступового вивільнення.

8. Зважаючи на мінливість інституційного середовища, розроблено модель зростання ефективності підприємницької діяльності. Реалізація даної моделі передбачає виконання наступних дій: аналіз показників діяльності підприємства; обґрунтування об'єкта прогнозування; розрахунок середніх коефіцієнтів зростання; визначення напрямів прогнозування; вибір одного із запропонованих варіантів зростання та оцінка отриманих результатів. Імплементация сценаріїв прогнозу у практику господарювання дозволить сільським підприємцям самостійно визначати як стратегічні орієнтири розвитку традиційних й альтернативних видів діяльності, так і напрями швидкої та ефективної адаптації підприємницьких формувань до інституційних змін.

9. Для оцінки умов сприятливості інституційного середовища побудовано інституційну матрицю розвитку сільського підприємництва у розрізі груп підприємств з різним рівнем інституційного впливу. Доведено,

що підприємницькі формування, які у процесі здійснення виробничо-господарської діяльності здебільшого керуються формальними інституціями, мають вищий показник інституційного розвитку у порівнянні з підприємницькими формуваннями, які обтяжені впливом формалізованих інституцій і діють за традиційними вподобаннями та особистісними переконаннями у прийнятті рішень.

10. Заходи адаптації суб'єктів сільського підприємництва до інституційних змін враховують обов'язковість удосконалення інструментів механізму інституційного забезпечення розвитку підприємницької діяльності як на рівні обласних державних інститутів (провайдерів змін), так і на рівні суб'єктів сільського підприємництва (виконавців змін). За таких умов досягається узгодженість інтересів підприємців та забезпечується їх прозора співпраця з представниками інститутів державної влади і партнерами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамик В. В. Оцінка ефективності та рівня інституційного забезпечення розвитку людського капіталу Львівського регіону / В. В. Адамик, І.О. Куревіна // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2(3). – С. 79–86.
2. Амбрик Л. П. Інституційне середовище використання фіскального інструментарію держави / Л. П. Амбрик // Наука й економіка. – 2010. – № 3(12). – С. 99–103.
3. Амосов О. Ю. Фермерство як форма підприємництва в аграрній сфері / О. Ю. Амосов // Агросвіт. – 2008. – № 8. – С. 4–6.
4. Артим'як З.С. Розвиток форм підприємництва в аграрному секторі та їх ефективність: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами” / Зоряна Степанівна Артим'як; ЛДАУ. – Львів, 2008. – 20 с.
5. Архієреєв С. І. Трансакційні витрати в умовах ринкової трансформації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: спец. 08.01.01 “Економічна теорія” / С. І. Архієреєв. – Х., 2002. – 32 с.
6. Аузан А. А. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория : учебник / А. А. Аузан. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 416 с.
7. Баланюк С. Методологічні засади функціонування господарств населення в системі розвитку сільських територій [Електронний ресурс] / С. Баланюк // Аграрна економіка. – 2012. – № 3-4, т. 5. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/Ae/2012_3-4/files/12bastrt.pdf.
8. Бех М. С. Сутнісна характеристика малого і середнього бізнесу в трансформаційних умовах реформування економіки України / М. С. Бех, Н. М. Бех // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 2. – С. 53–56.
9. Бешлей О. Н. Історичний генезис розвитку підприємництва в контексті економічних вчень / О. Н. Бешлей // Наук. вісн. ЛНТУ України. – 2011. – Вип. 21.5. – С.159–165.

10. Белявцев М. І. Інфраструктура товарного ринку / М. І. Белявцев, Л. В. Шестопалова. – К. : Центр навч. літ., 2005. – 416 с.
11. Бонарев В. В. Трансакційні витрати як економічна категорія [Електронний ресурс] / В. В. Бонарев. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2011_8_2/8.pdf.
12. Бродський Ю. Б. Основи використання інструментарію *MathCad* для математичних розрахунків та моделювання : метод. рекомендації та завдання для самост. роботи студ., магістрантів, аспірантів / Ю. Б. Бродський. – Житомир : ЖНАЕУ, 2012. – 91 с.
13. Буднік О.М. Формування вертикально інтегрованих структур в аграрному секторі / О.М Буднік // Вісн. ЖНАЕУ. – 2009. - № 2(25), т. 2. – С. 131–137.
14. Булавка Л. В. Особисте селянське господарство як організаційно-правова форма господарювання, його суть та шляхи підвищення ефективності функціонування [Електронний ресурс] / Л. В. Булавка. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nppdaa/econ/2011_3_1/053.pdf.
15. Бусыгин А. В. Предпринимательство : учебник / А. В. Бусыгин. – 2-е изд., испр. – М. : Дело, 2000. – 640 с.
16. Варналій З. С. Основи підприємництва : навч. посібник / З. С. Варналій. – К. : Знання-Прес, 2002. – 239 с.
17. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З. С. Варналій. – К. : Знання, КОО, 2008. – 302 с.
18. Васильев В. Н. Предпринимательская деятельность и факторы успеха / В. Н. Васильев // Российское предпринимательство. – 2000. – № 1(1). – С. 39–45.
19. Васильева Л. М. Поняття і сутність підприємництва [Електронний ресурс] / Л. М. Васильева. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vddau/2010_1/pdf/38.pdf.

20. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен ; под ред. В. В. Мотылева; пер. с англ. С. Т. Сорокина. – М. : Прогресс, 1984. – 348 с.
21. Вільямсон О. Е. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів / О. Е. Вільямсон. – К. : АртЕк, 2001. – 472 с.
22. Власенко О.П. Концептуальні засади управління трансакційними витратами в агробізнесі / О.П. Власенко // Продуктивність агропромислового виробництва. – 2009. – №12. – С. 108–115.
23. Власенко О.П. Управління трансакційними витратами в агробізнесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами” / Олена Павлівна Власенко; ЖНАЕУ. –Житомир, 2009. – 21 с.
24. Вольська А. О. Щодо проблем використання земельних ресурсів в Україні / А. О. Вольська // Інноваційна економіка. – 2013. – № 1(39). – С. 25–27.
25. Гайдай Т. В. Інституція як інструмент інституційного економічного аналізу / Т. В. Гайдай // Економічна теорія. – 2006. – № 2. – С. 53–64.
26. Гайдай Т. В. Теорія інституційних змін Д. Норта та проблеми перехідних економік / Т. В. Гайдай // Наук. пр. ДонТУ. Серія: економічна. – 2010. – Вип. 38-1. – С. 50–55.
27. Геєць В.М. Інституційні перетворення і суспільний розвиток / В.М. Геєць // Економіка і прогнозування. – 2005. - № 6. – С. 9–36.
28. Горьовий В. П. Теоретичні основи дрібнотоварного підприємництва / В. П. Горьовий // Економіка АПК. – 2007. – № 11. – С. 68–73.
29. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] // Відомості ВР України. – 2003. – № 18–22. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030436.html.
30. Гречикова И. Н. Менеджмент : [учебник] / И. Н. Гречикова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 501 с.
31. Гриценко В. В. Сутність і категоріальна відмінність понять “інститут” та “інституція” [Електронний ресурс] / В. В. Гриценко. – Режим доступу :

- http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2009_4/6.pdf.
32. Губені Ю. Е. Основи підприємництва та агробізнесу: навч. посіб. / Ю. Е. Губені. – Львів: Укр. технології, 2002. – 256 с.
 33. Гурська І. С. Організаційно-економічні засади виробництва та реалізації молока сільськогосподарськими підприємствами / І. С. Гурська // Інноваційна економіка. – 2012. – № 1. – С.241–246.
 34. Гусак О. М. Методологія дослідження процесу реформування багатокладної аграрної економіки на засадах інституційного аналізу / О. М. Гусак // Агроінком. – 2012. – № 10-12. – С. 98–102.
 35. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. : постанова Кабінету Міністрів України від 19 верес. 2007 р. № 1158. – К., – 81 с.
 36. Друкер П. Практика менеджмента / П. Друкер. – М. : Изд. Дом “Вільямс”, 2000. – 398 с.
 37. Дубініна М. В. Інституціональна складова аграрного підприємництва [Електронний ресурс] / М. В. Дубініна // Зб. наук. пр. Луганського нац. аграр. ун-ту. – 2010. – № 15. – Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/chem_biol/nvlnau/Ekon/2010_15/Dubinina.pdf.
 38. Дубініна М. В. Інституціональна теорія як основа дослідження економічних трансформацій [Електронний ресурс] / М. В. Дубініна. – Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Nppdaa/econ/2011_2_3/249.pdf.
 39. Заревчацька Т. В. Підприємство як суб’єкт малого підприємництва та малого бізнесу [Електронний ресурс] / Т. В. Заревчацька. – Режим доступу: <http://udau.edu.ua/library.php?pid=345>.
 40. Заруцький І. Д. Диференціація складових інституційного середовища щодо впливу на функціонування підприємств АПК [Електронний ресурс] / І. Д. Заруцький // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2009. – № 21.-Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Emp/2009_2_1/43_Zaruts.htm.

41. Збарський В. К. Теоретичні аспекти підприємництва / В. К. Збарський, П. К. Канінський // Вісн. СНАУ. Серія “Фінанси і кредит”. – 2009. – № 1. – С. 171–177.
42. Зиновчук В. Региональные аспекты аграрных преобразований : монография / В. Зиновчук, В. Якобчук, П. Тиллак. – Халле : IAMO, 2003. – 236 с.
43. Зинчук Т. А. Политика развития села: интегрированный подход / Т. А. Зинчук, Н. М. Куцмус // Management theory and studies for rural business and infrastructure development. – 2009. – № 17(2). – P. 127–138.
44. Зіновчук В. В. Кооперація як інструмент управління трансакційними витратами в агробізнесі / В.В. Зіновчук, О.П. Власенко // Вісн. ЖНАЕУ. – 2009. - № 2(25), т. 2. – С. 121–130.
45. Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В. В. Зіновчук. – К. : Логос, 2001. – 379 с.
46. Зіновчук В. В. Управління земельними ресурсами як складова аграрної політики держави / В. В. Зіновчук, О. В. Скидан // Вісн. ЖНАЕУ. – 2009. – № 2(25), т. 2. – С. 3–9.
47. Зіновчук Н. В. Аналіз негативних екологічних впливів на сільське господарство України / Н. В. Зіновчук // Вісн. Держ. агрокол. ун-ту. – 2006. – № 1(16). – С. 143–150.
48. Зінчук Т. О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки України: монографія / Т. О. Зінчук. – Житомир : ДВНЗ “Держ. агрокол. ун-т”, 2008. – 384 с.
49. Зінчук Т. О. Принади сільських територій: новий теоретико-методологічний підхід чи забута потреба сільського розвитку? / Т. О. Зінчук, Н. М. Куцмус // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 1. – С. 155–162.
50. Зінчук Т. О. Проблеми відповідності організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств України умовам Європейського

- Союзу / Т. О. Зінчук, Н. М. Куцмус // Економіка та управління АПК : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 2(71). – С. 28–34.
51. Зінчук Т. О. Соціально-економічні тенденції розвитку аграрного сектора України та ЄС: порівняльний аналіз / Т. О. Зінчук // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. Серія: Екон. науки. – 2006. – Т. 3. – С. 167–171.
52. Зінчук Т.О. Аналіз методик визначення оптимальної ставки експортного мита на насіння соняшника в контексті взаємовідносин між Україною та Європейським союзом / Т.О. Зінчук, О.М. Романчук, Т.В. Усюк // Вісн. ЖНАЕУ. – 2012. – № 2. – С. 41–52.
53. Институциональная экономика / под ред. акад. Д.С. Львова. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 318 с.
54. Институциональная экономика : учебник / под. общ. ред. А. Олейника. – М. : ИНФРА–М, 2007. – 704 с.
55. Ільчук М. М. Функціонування молокопродуктового та м'ясопродуктового під комплексів в умовах ринкової інтеграції : монографія / М. М. Ільчук, М. М. Рудий. – К. : Нічлава, 2006. – 384 с.
56. Інформаційно-аналітичний портал про молоко та молочне скотарство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.milkua.info/uk/>.
57. Ішанков О.В. Інституція – ключ до розуміння економічних інститутів / О.В. Ішанков, Д.П. Фролов // Економічна теорія. – 2011. - № 1. – С. 52-62.
58. Калинин А.В. Анализ развития и состояние малого и среднего бизнеса в мире // Экономика, предпринимательство и право. – 2011. – № 4. – С. 3–12.
59. Камалян А. Основные формы государственного регулирования деятельности субъектов предпринимательства и их поддержки в АПК / А. Камалян, С. Чиннов // Междунар. с.- х. журнал. – 2009. – № 3. – С. 9–12.
60. Канінський П. П. Молочне скотарство Полісся: стан та перспективи розвитку / П. П. Канінський, П. В. Шваб ; за ред. П. П. Канінського. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 236 с.

61. Кантильон Р. Эссе о природе торговли в общем плане: 25 ключевых книг по экономике / Р. Кантильон, А. Бейтон [и др.]. – Челябинск: Урал ЛТД, 1999. – 559 с.
62. Кармазіна М. “Інститут” та “інституція”: проблеми розрізнення понять [Електронний ресурс]/ М. Кармазіна. – Режим доступу :<http://politik.org.ua/vid/magso ment.php3?m=1&N=59&C=1308>.
63. Кирдина С. Г. Модели экономики в теории институциональных матриц / С. Г. Кирдина // Экономическая наука современной России. – 2007. – № 2(37). – С. 34–51.
64. Кларк Дж. Распределение богатства : пер. с англ. / Дж. Кларк ; [под ред. Е. Берловича]. – М. ; Л. : Гос. соц.-экон. изд-во, 1934. – 300 с.
65. Коваленко О. В. Сучасні методи оцінки інституціонального середовища розвитку підприємництва / О. В. Коваленко // Економіка АПК. – 2011. – № 10. – С. 157–161.
66. Коваленко Ю. М. Можливості і межі інституціоналізму як дослідницької програми / Ю. М. Коваленко // Зб. наук. пр. Нац. ун-ту держ. податкової служби України. – 2009. – № 2. – С. 115–126.
67. Ковалюк Б. І. Проблеми розвитку сільського підприємництва в Україні / Б. І. Ковалюк // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 130–134.
68. Концепція Державної цільової програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR090743.html.
69. Королев В. Феномен предпринимательства / В. Королев // Российский экономический журнал. – 1992. – № 4. – С. 134–141.
70. Костиця М. М. Розвиток підприємництва як інституційний чинник підвищення національної конкурентоспроможності / М. М. Костиця // Вісн. ЖДТУ. – 2011. – № 2(56). – С. 48–51.
71. Красильников О. Ю. Импорт институтов экономической власти в современной России / О. Ю. Красильников // Современное общество: человек, власть, экономика : материалы науч. конф. преподавателей

- и студ. ф-та соц. и гум. наук СГУ. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2005. – Ч. 1. – С. 127–135.
72. Купчак Б. Ф. Підприємництво: суть та умови здійснення / Б. Ф. Купчак // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.2. – С. 243–249.
73. Куцмус Н. М. Інституційні засади формування європейської мережі сільського розвитку в контексті євроінтеграційного вибору України / Н. М. Куцмус // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. Серія “Економіка та менеджмент”. – 2010. – Вип. 6/2(42). – С. 62–68.
74. Левківська Л.М. Роль маркетингу у системі агробізнесу / Л. М. Левківська, Т. В. Усюк // Формування стратегії розвитку регіонального АПК : матеріали 4-ої міжфакультет. конф. молодих вчених, 30 трав. 2008 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2008. – С. 221–225.
75. Липов В. В. Институциональная составляющая социально-экономических моделей [Электронный ресурс] / В. В. Липов // Науч. тр. ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2005. – Вып. 89-1. – С. 112–118.
76. Лисак Л. В. Трансакційні витрати функціонування інституту бюджетної політики / Л. В. Лисак // Фінанси України. – 2010. – № 2. – С. 27–35.
77. Лісовицький В. М. Історія економічних вчень : навч. посібник [для вищих навч. закл.] / В. М. Лісовицький. – К. : Центр навч. літератури, 2004. – 219 с.
78. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади / Ю. М. Лопатинський. – Чернівці : Рута, 2006. – 344 с.
79. Лопатинський Ю.М. Базис інституційної трансформації аграрного сектора / Ю.М. Лопатинський // Вісн. ОНУ ім. І.І. Мечникова. – 2013. – Вип. 2/1, т. 18. – С. 8–11.
80. Мазур О. Є. Формування механізму підтримки і стимулювання малого підприємництва в регіоні на основі методу сценаріїв / О. Є. Мазур // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. / ДНУ. – 2002. – Вип. 144. – С. 63–69.

81. Майовець Є. Й. Аграрне підприємництво в трансформаційній економіці України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.00.01 “Економічна теорія та історія економічної думки” / Євген Йосифович Майовець ; ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2007. – 37 с.
82. Майовець Є. Й. Аграрне підприємництво в Україні : монографія / Є. Й. Майовець. – Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 428 с.
83. Макконнелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю ; [пер. с англ. 11-го изд.]. – К. : Хагор-Демос, 1993. – 785 с.
84. Малиновський А. С. Системне відродження сільських територій в регіоні радіаційного забруднення : монографія / А. С. Малиновський. – К. : ННЦ “Ін-т аграр. економіки”, 2007. – 602 с.
85. Малік М. Й. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 132–139.
86. Малік М. Й. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 3–10.
87. Маниліч М. І. Методика оцінки мезоінституційного середовища в контексті євроінтеграції [Електронний ресурс] / М. І. Маниліч, А.Д. Ворошан. Режим доступу : http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpen/2009_5/2.Metodyka%20otsinky%20mezoinstitutionalnogo%20seredovyshcha.pdf.
88. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії / К. Маркс. – К.: Держполітвидав., 1952. – Т. III. – 926 с.
89. Мармоза А. Т. Практикум з теорії статистики / А. Т. Мармоза. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 344 с.
90. Маршалл А. Принципы политической экономии / А. Маршалл. – М.: Прогресс, Т. 1, 1983. – 344 с.

91. Масловська Л. Ц. Сталий розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика : монографія / Л. Ц. Масловська. – К. : КНТЕУ, 2003. – 365 с.
92. Матолич Т. Б. Управління трансакційними витратами малого і середнього підприємництва як передумова посилення інноваційної активності економіки / Т. Б. Матолич // Інноваційна економіка. – 2011. – № 1. – С. 54–59.
93. Мизес Л. Человеческая деятельность. Трактат по политической теории / Л. Мизес. – М. : Экономика, 2000. – 878 с.
94. Микитюк В. М. Стратегічні напрями розвитку галузі скотарства в Україні / В. М. Микитюк // Вісн. ЖНАЕУ. – 2011. – № 2(29), т. 2. – С. 3–7.
95. Молдаван Л. В. Форми господарювання в аграрному секторі країни в умовах глобалізації / Л. В. Молдаван // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 13–17.
96. Мороз О. О. Інституціональна система аграрної економіки України : монографія / О.О. Мороз. – Вінниця : УНІВЕРСУМ–Вінниця, 2006. – 438 с.
97. Мороз О.О. Контракти в аграрній економіці: реальність і перспективи: монографія / О.О. Мороз, В.М. Семцов. – Вінниця: ВНТУ, 2011. – 188 с.
98. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль / Х.Ф. Найт. – М. : Изд-во “Дело”, 2003. – 360 с.
99. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – пер. з англ. І. Дзюби. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
100. Олейник А. Н. Институциональная экономика : учебник / А. Н. Олейник. – М. : ИНФРА–М, 2007. – 416 с.
101. Олійник О. Є. Соціально-економічна роль малого агробізнесу в залучення та використанні трудових ресурсів [Електронний ресурс] / О. Є. Олійник. – Режим доступу : archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/Vddfa/2012_2/Plleinik.pdf.
102. Оприсюк М. Д. Інституціональні фактори розвитку підприємництва в системі регіонального менеджменту [Електронний ресурс] /

- М. Д. Оприсяк. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2010_31/statti/2_13.htm.
103. Оприсяк М. Європейський досвід діяльності інституцій розвитку підприємництва та можливості його впровадження в Україні / М. Оприсяк // Галицький економічний вісник. – 2011. - № 1(30). – С. 5–10.
104. Орлова В. О. Сутність і функції малого бізнесу в сучасній економіці [Електронний ресурс] / В. О. Орлова. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2011_3/Orlova.pdf.
105. Основи підприємництва : навч. посібник / за ред. З. С. Варналія. – 3-тє вид., випр. і доп. – К. : Знання-Прес, 2006. – 350 с.
106. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/>.
107. Офіційний сайт Ради Європи: розвиток місцевої демократії в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slgcoe.org.ua/category/team/>.
108. Панковець М. П. До питання про роль інституційного середовища в ринковій трансформації економіки України / М. П. Панковець // Вісн. ун-ту банківської справи НБУ. – 2011. – № 3(12). – С. 27–30.
109. Пархомець М. К. Аналіз сучасного стану розвитку м'ясного скотарства в Україні / М. К. Пархомець, П. Р. Пуцентейло // Інноваційна економіка. – 2009. – № 3. – С. 62–67.
110. Паславська О. Нова земельна реформа може позбавити селян землі [Електронний ресурс] / О. Паславська // Час і події. – 2012. – № 16. – Режим доступу : <http://www.chasipodii.net/article/9925/>.
111. Підприємництво в аграрній сфері економіки / [М. Малік, Ю. Луценко, Л. Романова та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, М. Й. Маліка. – К. : ІАЕ, 1997. – 420 с.
112. Поворозник В. О. Інституції як економічна категорія / В.О. Поворозник // Наук. вісн. Укр ДЛТУ: зб. наук.-техн. пр. – 2004. – Вип. 14.7. – С. 385–396.

113. Погожев В. В. Институционализация предпринимательства в аграрной сфере [Электронный ресурс] / В. В. Погожев // Вест. Северо-Кавказского ГТУ. – 2006. – № 4(8). – С. 130–133.
114. Податковий Кодекс України [Електронний ресурс] : від 02.12.2010 р. № 2755-VI. – Режим доступу : <http://www.portal.rada.gov.ua>.
115. Позняков В. Новая социальная группа: признаки, мотивы действия, трудности становления / В. Позняков // Человек и труд. – 1992. – № 4. – С. 14–16.
116. Попович И. В. Методика экономических исследований в сельском хозяйстве: учеб. пособие / И. В. Попович. – М. : Экономика, 1982. – 216 с.
117. Предпринимательство как экономическая функция и исторический феномен [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://esocio.narod.ru/lesson10.htm>.
118. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс] : постанова ВР України від 04.06.2009 р. № 1447-VI. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1447-17>.
119. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України (щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва) [Електронний ресурс] : указ Президента України від 16.05.2011 р. № 8521. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=292908.
120. Про державну підтримку сільського господарства України [Електронний ресурс] : закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T041877.html.
121. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців [Електронний ресурс] : закон України від 05.03.2005 р. № 2452-IV (з останніми змінами від 04.07.2013 р. № 406-VII). – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030755.htm.

122. Про землеустрій [Електронний ресурс] : закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/858-15>.
123. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки : указ Президента України від 03.12.1999 р. № 1529/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_1999_12_03/U1529_99.html.
124. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р. : указ Президента України від 18.10.2005 р. № 2982-IV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>.
125. Про особисте селянське господарство : закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.
126. Про сільськогосподарську кооперацію [Електронний ресурс] : закон України від 17 лип. 1997 р. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>.
127. Про фермерське господарство [Електронний ресурс] : закон України від 19 черв. 2003р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
128. Прокопа І. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку / І. Прокопа // Економіка України. – 2007. - № 6. – С. 50–59.
129. Прокопа І.В. Господарська діяльність в аграрному секторі у контексті сільського розвитку / І.В. Прокопа // Трансформація сільського господарства і села. Ювілейний зб. наук. статей.. Львів.: ЛНАУ – 2010. – С.134–143.
130. Пустовійт Р. Формування інституціонального середовища розвитку вітчизняного підприємництва / Р. Пустовійт // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 2. – С. 140–144.
131. Радева М. М. Моделювання оцінювання рівня інституційного розвитку корпорацій / М. М. Радева // Науч. вестник ДГМА. – 2011. – № 2(8Е). – С. 291–297.

132. Ратошнюк Т. М. Економічний механізм стимулювання виробництва екологічно чистої продукції / Т. М. Ратошнюк // Наука і економіка. – 2012. – № 1(25). – С. 150–154.
133. Рахманов О. А. Соціокультурні чинники інституціоналізації українського підприємництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Олександр Адольфович Рахманов ; НАНУ. – К., 2007. – 24 с.
134. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо // Антология экономической классики: в 3 т. – Т. 1. – М.: Экономика, 1955. – 360 с.
135. Рудник Р. В. Державна підтримка – запорука розвитку малого підприємництва в Україні [Електронний ресурс] / Р. В. Рудник. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2010_25/rudnik.pdf.
136. Саблук П. Т. Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: доп. на 13-х річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 20-21 червня 2011 р. / П. Т. Саблук. – К. : ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2011. – 64 с.
137. Саблук П. Т. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва : [посіб. у питаннях і відповідях] / П. Т. Саблук. – К. : ІАЕ, 1999. – 532 с.
138. Самійленко А. П. Підприємництво в економічній системі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.01.01 “Економічна теорія” / Андрій Петрович Самійленко ; КНУ ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – 21 с.
139. Сельская экономика : учебник / под. ред. проф. С. В. Киселева. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 572 с.
140. Сизоненко В. О. Підприємництво: підручник / В. О. Сизоненко. – К. : Вікар, 1999. – 438 с.
141. Сизоненко В. Теорія підприємництва: здобутки і проблеми дослідження / В. Сизоненко // Економіка України. – 2002. – № 9. – С. 45–51

142. Скидан О. В. Аграрна політика України в період ринкової трансформації : монографія / О. В. Скидан. – Житомир : Вид-во “ЖНАЕУ”, 2008. – 376 с.
143. Скидан О.В. Інституціональні засади формування аграрної політики України : монографія / О. В. Скидан. – Житомир : Полісся, 2010. – 308 с.
144. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт [та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
145. Сміт А. Добробут нації. Дослідження про природу та причини добробуту нації / А.Сміт. – К.: Port-Royal, 2001. – 594 с.
146. Собкевич О. В. Стан державної підтримки сільського господарства в Україні / О. В. Собкевич, В. М. Русан, А. Д. Юрченко // Інноваційна економіка. – 2012. – № 8[34]. – С. 32–37.
147. Степанова А.И. Особенности российского предпринимательства на современном этапе / А.И. Степанова //Успехи современного естествознания. Экономические науки. – 2008. – № 11 – С. 44–47.
148. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии / Жан-Батист Сэй. - М.: Дело: Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации, 2000. – 378 с.
149. Тарабукіна О. П. Основні напрямки стимулювання розвитку малого бізнесу України в період системних зрушень в економіці / О. П. Тарабукіна, М. Ю. Ярмолюк // Вісн. ЖДТУ. – 2011. – № 2(56). – С. 115–120.
150. Ткач А. А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія : навч. посібник / А. А. Ткач. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.
151. Ткачук В. І. Диверсифікація аграрного підприємництва : монографія / В. І. Ткачук. – Житомир : ЖНАЕУ, 2011. – 268 с.
152. Томич І. Розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів – магістральний шлях для АПК України [Електронний ресурс] / І. Томич. – Режим доступу : http://agroua.net/news/news_34836.html.

153. Тюнен И. Изолированное государство в его отношении к сельскому хозяйству и национальной экономике / И. Тюнен. – М. : Экономическая жизнь, 1926. – 213 с.
154. Ульянченко О. В. Формування системи сталого землекористування у регіоні [Електронний ресурс] / О. В. Ульянченко. –Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vkhnau_ekon/2009_11/pdf/11_54.pdf.
155. Усюк Т. В. “Інституційні пастки” у розвитку сільського підприємництва / Т. В. Усюк // Розвиток аграрного підприємництва: тенденції та перспективи: матеріали 4-ої Міжнар. наук.–практ. конф. молодих вчених (у заочній формі). – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – С. 35–38.
156. Усюк Т. В. До питання формування конкурентоспроможності сільського підприємництва / Т. В. Усюк // Підвищення конкурентоспроможності виробничого потенціалу сільського господарства в умовах сталого розвитку : матеріали Всеукр. наук.–практ. конф. молодих учених, аспірантів і студентів, 4-5 квіт. 2012 р. / ХНАУ. – Х., 2012. – С.254–256.
157. Усюк Т. В. Загальне та особливе у дефініціях теорії інституціоналізму / Т. В. Усюк // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 5[8]. – С. 169–173.
158. Усюк Т. В. Інституційне забезпечення розвитку сільського підприємництва: теоретичний аспект / Т. В. Усюк // Соціально-економічні реформи в контексті інтеграційного вибору України : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., 19-20 жовт. 2011 р. : в 2 т. – К. ; Д. : Біла К.О., 2011. – Т. 1. – С. 107–110.
159. Усюк Т. В. Інституційний вплив державної підтримки на розвиток сільського підприємництва / Т. В. Усюк // Формування стратегії розвитку аграрного сектора регіону : матеріали 8-ої міжфакультет. наук.–практ. конф. молодих вчених, 26 квіт. 2012 р. – Житомир : Вид-во ЖНАЕУ, 2012. – С.169–172.
160. Усюк Т. В. Інституційні аспекти розвитку сільського підприємництва: теоретико-методологічний підхід / Т. В. Усюк // Вісн. ЖНАЕУ. – 2011. – № 1(28), т. 2. – С. 41–49.

161. Усюк Т. В. Інституційні детермінанти розвитку сільського підприємництва / Т.В. Усюк // Менеджмент та маркетинг інновацій. – 2013. - № 4. – С. 283–290.
162. Усюк Т. В. Інфраструктурне забезпечення інституційного розвитку сільського підприємництва / Т. В. Усюк // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестицій: зб. наук. пр. / НУВГП. – Рівне, 2011. – Вип. XVII, № 2. – С. 303–312.
163. Усюк Т. В. Методологічні підходи до оцінки інституційного середовища розвитку сільського підприємництва / Т. В. Усюк // Ринкова природа інституційних трансформацій сучасних економічних систем: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених. 18-20 квіт. 2013 р. – Чернівці : ЧНУ, 2013. – Ч. 1. – С. 69–71.
164. Усюк Т. В. Особливості інтеграційних процесів у сільському підприємстві / Т. В. Усюк // Формування та розвиток інтеграційних процесів в АПК : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. – Полтава : ПДАА, 2011. – С. 97–99.
165. Усюк Т. В. Особливості розвитку сільського підприємництва в країнах ЄС / Т. В. Усюк // Економіка і менеджмент : матеріали II Міжнар. конф. молодих вчених ЕМ–2011. – Л. : Вид-во Львів. політехніки, 2011. – С. 102–103.
166. Усюк Т. В. Оцінка сучасних тенденцій розвитку традиційних видів зайнятості у сільському підприємстві Житомирської області / Т. В. Усюк // Вісн. ХНУ. – 2013. – № 5(204), т. 1. – С. 244–248.
167. Усюк Т. В. Проблеми сталого землекористування у контексті розвитку сільського підприємництва / Т. В. Усюк // Науково-методологічні основи підвищення економічної ефективності, інноваційного розвитку та менеджменту аграрного виробництва : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених, аспірантів і студентів, 24–25 квіт. 2013 р. – Х. : ХНАУ, 2013. – С. 271–274.

168. Усюк Т. В. Розвиток земельних відносин у сільському підприємстві: інституційний аналіз / Т. В. Усюк // Вісн. СНАУ. – 2013. – Вип. 6(57). – С. 36–40.
169. Усюк Т. В. Розвиток підприємництва в сільській місцевості: інституційний підхід / Т. В. Усюк // Формування стратегії розвитку аграрного сектора регіону : матеріали 7-ої міжфакультет. наук.-практ. конф. молодих вчених (20 травня 2011 р.) : у 2-х т. – Житомир : Вид-во “Житомир. нац. агрокол. університет”, 2011. – Т. 1. – С. 183–185.
170. Усюк Т. В. Розвиток сільського підприємництва за видами діяльності: стан та перспективи / Т. В. Усюк // Стратегічні напрями і пріоритети формування конкурентоспроможності аграрного сектора : матеріали II конф. молодих вчених-економістів, 23–24 листоп. 2011 р. – Житомир : Вид-во ЖНАЕУ, 2011. – С. 43–46.
171. Усюк Т. В. Роль держави у розвитку сільського підприємництва / Т. В. Усюк // Зб. наук. пр. Таврійського ДАТУ. – 2013. – № 1(21), т. 3. – С. 284–291.
172. Усюк Т. В. Роль обслуговуючої кооперації у розвитку сільського підприємництва / Т. В. Усюк // Кооперативний маркетинг в агробізнесі: проблеми і перспективи розвитку в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої Міжнар. року кооперативів, 5–7 квіт. 2012 р. – Житомир : Вид-во ЖНАЕУ, 2012. – С. 172–174.
173. Усюк Т. В. Сучасні тенденції розвитку сільського підприємництва у Житомирській області / Т. В. Усюк // Стратегічні напрями і пріоритети формування конкурентоспроможності аграрного сектора : матеріали III конф. молодих вчених-економістів, 21 листоп. 2012 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2013. – С. 198–201.
174. Усюк Т. В. Теоретико-методологічні особливості інституціоналізації сільського підприємництва / Т. В. Усюк // Формування стратегії розвитку регіонального АПК : матеріали 6-ої міжфакультет. конф. молодих вчених, 14 трав. 2010 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2010. – С. 55–57.

175. Усюк Т. В. Теоретичні аспекти розвитку організаційно-правових форм господарювання у сільській місцевості / Т. В. Усюк // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (25 листоп. 2011 р.). – Х. : ФОРМ Павлив М. Ю., 2011. – С. 26–27.
176. Усюк Т. В. Вплив неформальних інституцій на розвиток сільського підприємництва / Т. В. Усюк // Формування стратегії розвитку аграрного сектора регіону: матеріали 9-ої міжфакультет. наук.–практ. конф. молодих вчених, 22 трав. 2013 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2013. – С. 10–12.
177. Усюк Т.В. Кон'юнктура аграрних ринків Азії / І.М. Волкова, О.М. Варченко, В. Є. Данкевич [та ін.] // Кон'юнктура та перспективи розвитку світових аграрних ринків : монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. Т.О. Зінчук. – К.: Центр учбової літератури, 2013 р. – С. 157–261.
178. Усюк Т.В. Моделювання процесів відтворення галузі тваринництва у сільському підприємстві / Т.В. Усюк // Зб. наук. пр. ТДАУ. – 2013. - № 3(23). – С. 205–209.
179. Усюк. Т. В. Організаційно-економічні особливості розвитку сільського підприємництва / Т. В. Усюк // Механізм реалізації стратегії розвитку національної економіки : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (20-21 жовт. 2011 р.). – Тернопіль : Крок, 2011. – С. 334–337.
180. Федорова А. Система підтримки малого и среднего бизнеса в Эстонии и ЕС / А. Федорова // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.abconsult.ee/index.php?lang=rus&id=32>.
181. Фролов А. Принципи інституційного підходу до державного регулювання сферою забезпечення продовольством населення: від проектування інституту до інституційної пастки [Електронний ресурс] / А. Фролов. – Режим доступу : <http://justinian.com.ua/article.php?id=3635>.
182. Фролов Д. Институциональная эволюция постсоветского институционализма / Д. Фролов // Вопросы экономики. – 2008. – № 4. – С. 130–140.

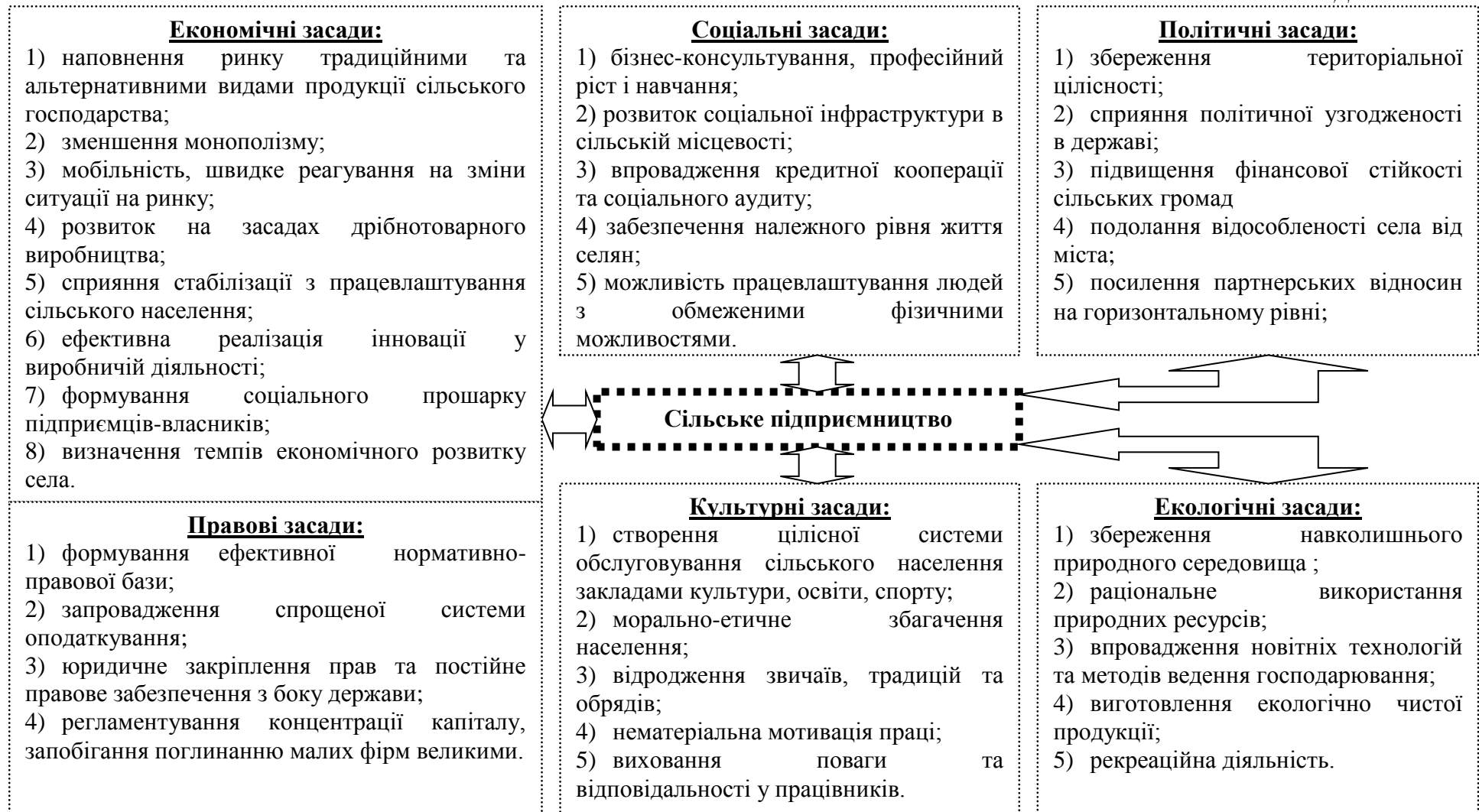
183. Фурдас Б. В. Підприємництво в аграрній сфері в умовах трансформації економіки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.01.01 “Економічна теорія” / Борис Васильович Фурдас ; ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2004. – 21 с.
184. Фуруботн Э. Г. Институты и экономическая теория. Достижение новой институциональной экономической теории : монография / Э.Г.Фуруботн, Р. Рихтер. – СПб. : Издат. дом. СПб. гос. ун-та, 2005. – 734 с.
185. Хизрич Р. Предприниматель и предпринимательство [Текст] / Р. Хизрич. – М.: Прогресс, 1993. – 159 с.
186. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории /Дж. Ходжсон. – М. : Дело, 2003. – С. 52–53.
187. Чаусовський А. М. Економічні інститути: зміст і реформування у транзитивній економіці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.01.01 “Економічна теорія” / Олександр Михайлович Чаусовський ; ДНУ. – Донецьк, 2003. – 31 с.
188. Червінська Л. П. Інноваційні аспекти та перспективи розвитку молочного скотарства / Л. П. Червінська, Ю. П. Козак // Проблеми науки. – 2009. – № 1. – С. 20–26.
189. Чопко Н.С. Інституційне регулювання аграрного сектора України / Н.С. Чопко // Вісн. ОНУ ім. І.І. Мечникова. – 2013. – Вип. 2/1, т. 18. – С. 205–208.
190. Чугаєвська С. В. Дослідження ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств Житомирщини [Електронний ресурс] / С. В. Чугаєвська, О. В. Черниш. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vnuvgrp/ekon/2009_2/v46ek45.pdf.
191. Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 4–13.

192. Шабранська Н. Мале підприємництво в системі економіки [Електронний ресурс] / Н. Шабранська // Персонал. – 2006. – № 5. – Режим доступу : <http://personal.in.ua/article.php?ida=287>.
193. Шастико А. Новая институциональная экономическая теория / А. Шастико. – М. : Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. – 591 с.
194. Шпикуляк О. Г. Економічні інституції та інститути у розвитку теорії ринку / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 159–165.
195. Шпикуляк О. Г. Інституціональні особливості розвитку підприємництва та соціального капіталу в аграрній сфері / О. Г. Шпикуляк // Агросвіт. – 2008. – № 11. – С. 4–10.
196. Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку : монографія / О. Г. Шпикуляк. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2009. – 480 с.
197. Шпикуляк О. Г. Інституціоналізм як методологія міждисциплінарного пошуку в економічній теорії / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 141–147.
198. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 436 с.
199. Эфендиев А. Г. Современное российское село: на переломе эпох и реформ. Опыт институционального анализа [Електронний ресурс] / А. Г. Эфендиев, И. А. Болотина. – Режим доступу : http://club.fom.ru/books/efendiev_bolotina.pdf.
200. Юденко М. Н. Методологические принципы исследования институциональной инфраструктуры предпринимательства [Електронний ресурс] / М. Н. Юденко. – Режим доступу : <http://vestnik.ustu.ru/files/1%20юденко.pdf?t=fl&id=451>.
201. Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 3–10.

202. Ющак Ж. М. Підходи до класифікації трансакційних витрат для потреб бухгалтерського обліку [Електронний ресурс] / Ж. М. Ющак. – Режим доступу : http://www.ztu.edu.ua/ua/science/publishing/wzbirnik/econom/2_14/27.pdf.
203. Яворська Т. І. Оцінка конкурентоспроможності фермерських господарств за витратами виробництва [Електронний ресурс] / Т. І. Яворська. – Режим доступу : archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/znptdau/2012_2_3/18-3-45.pdf.
204. Яковлев В. Конструктивное предпринимательство / В. Яковлев. – М. : ИПА “ТРИ Л”, 1994. – 232 с.
205. Якубів В. М. Перспективи розвитку конкурентоспроможної тваринницької галузі в Карпатському регіоні / В. М. Якубів // Інноваційна економіка. – 2011. – № 4. – С. 79–81.
206. Ясин Е. Ставка на предпринимательство / Е. Ясин // Человек и труд. – 1992. – № 1. – С. 90–92.
207. Coase R. H. The nature of the firm / R. H. Coase // *Economica*. – 1937. – V. 4, I. 16. – P. 386–405.
208. Commons J.R. Institutional Economics / J. R. Commons // *American Economic Review*. – 1931. – Vol. 21. – P. 652.
209. Cornell S. Where does Economic Development Really Come From? Constitutional Rule Among the Contemporary Sioux and Apache / S. Cornell, J. Kalt // *Economic Inquiry*. – 1995. – Vol. XXXIII.
210. Doing Business – 2011. Retrived from: <http://www.doingbusiness.org/features/Highlights2011.aspx>
211. Furubotn E. G. Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics (Economics, Cognition, and Society) / E. G. Furubotn, R. Richter. – MI: University of Michigan Press, 2005. – 672 p.
212. Hamilton W. H. The Institutional Approach to Economic Theory / W.H. Hamilton // *American economic review*. – 1919. – №9. - P. 309–318.
213. Hofstede G. Cultures and Organizations / G. Hofstede. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991.

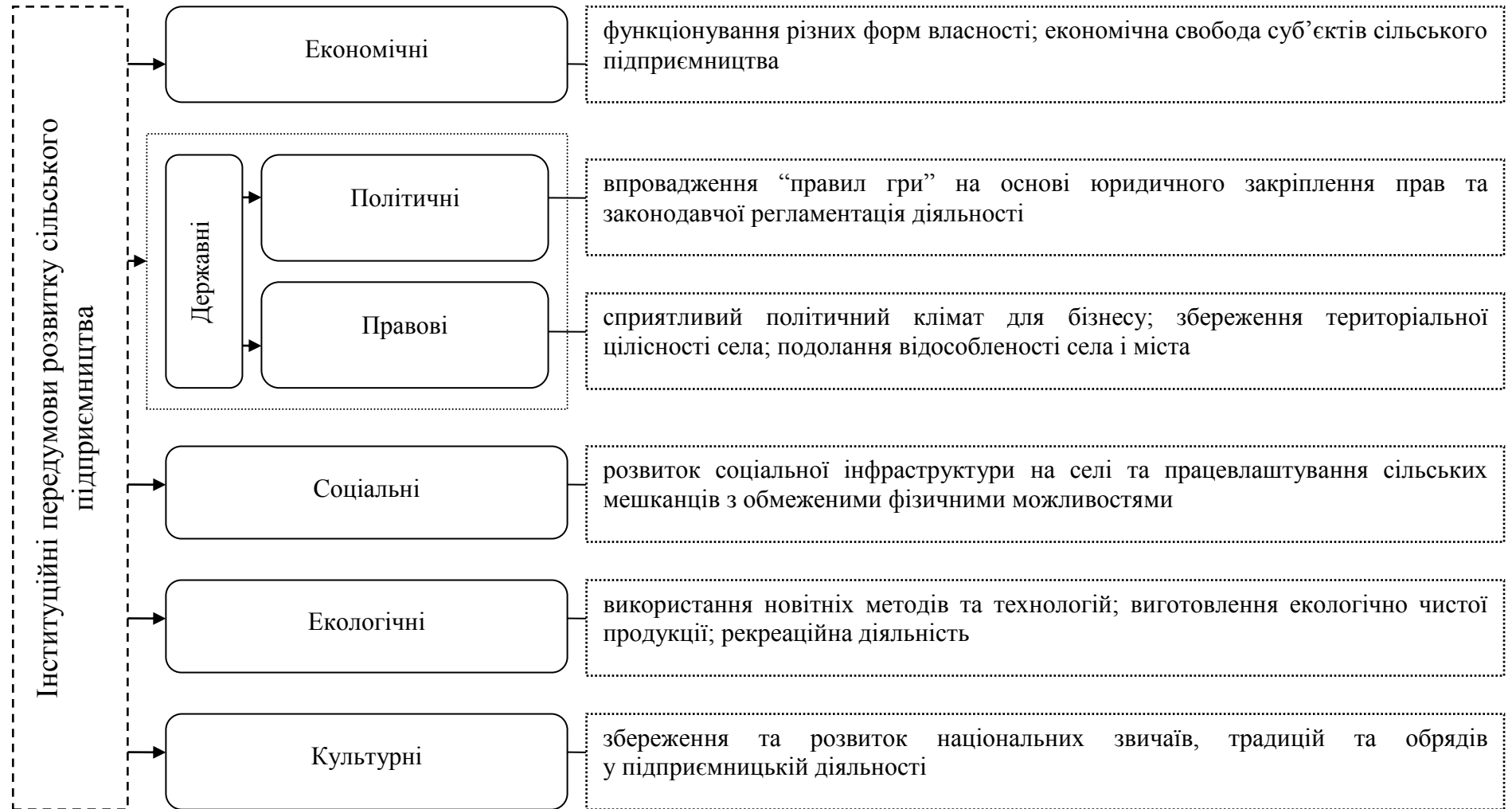
214. Hosking A. Business Studies / A. Hosking. — London : Holborn Business School, 1989. — 318 p.
215. Jessop R. Institutions and Rules. Research Papers Network Institutional Theory. — 2003. — № 11/03. — Retrived from : http://eprints.lancs.ac.uk/197/1/H-2003b_Jessop-Nielson03.pdf
216. MacClelland D. C. Motives, personality and society: selected papers / D.C. MacClelland. — New York : Harper & Row, 1987. — Vol. XII. — 293 p.
217. Milgrom P. Bargaining costs and the organization of economic activity / P. Milgrom, I. Roberts. — Cambridge, 1990. — P. 34.
218. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action / E. Ostrom. — Cambridge : Cambridge University Press, 1990. — 276 p.
219. Richter R. On the New Institutionalism of Markets: The Market as an Organization. — Retrived from : www.isnie.org/ISNIE06/Papers06/06.3/richter.pdf.
220. Shapiro A. Entrepreneurship and Economic Development / A. Shapiro. — Wisconsin : Project ISEED, LTD, 1975. — P. 187.
221. Worldwide Governance Indicators. — Retrived from: http://info.worldbank.org/governance/wgi/sc_country.asp.
222. World economic forum “Enhancing Europe’s Competitiveness Fostering Innovation-driven Entrepreneurship in Europe”: insight Report. — Retrived from: http://www3.weforum.org/docs/WEF_EuropeCompetitiveness_InnovationDrivenEntrepreneurship_Report_2014.pdf
223. Zinovchuk V. Social sector in transformed agriculture case of Ukraine / V. Zinovchuk // Роль соціального капіталу та локальних ініціатив у забезпеченні сільського розвитку : доп. Міжнар. симпозіуму (16-19 травня 2007 р., м. Житомир). — Житомир : Вид-во ДВНЗ “Держ. агрокол. ун-т”, 2007. — С. 194–203.

ДОДАТКИ

Інституційні засади розвитку сільського підприємництва: теоретичний аспект

Джерело: власні дослідження.

Формування комплексу інституційних передумов розвитку сільського підприємництва

Джерело: власні дослідження.

Визначення та характерні риси сільських підприємницьких формувань

Законодавче визначення організаційно-правової форми господарювання	Особливості підприємницьких формувань
<p>Фермерське господарство: форма підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону [127].</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ добровільне створення господарства; ▪ самостійне формування програми діяльності, вільний вибір її видів; ▪ самостійний вибір форм землекористування; ▪ повна економічна і юридична відповідальність за результати господарської діяльності; ▪ вільне розпорядження доходом; ▪ самостійність у визначенні цін на вироблену продукцію, виконані роботи, надані послуги; ▪ самостійність у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності.
<p>Сільськогосподарський виробничий кооператив: організація, яку добровільно створили власники, взаємно зацікавлені у спільному веденні виробничої або іншої господарської діяльності на базі власного майна, функціонує на засадах самостійності, з метою отримання прибутку [126].</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ членами можуть бути лише фізичні особи, які є його засновниками і власниками; кількість їх обмежена; ▪ виробничо-збутову діяльність здійснюють члени кооперативу; ▪ доходи розподіляються між членами відповідно до їхньої трудової участі та майнового внеску (паю); ▪ основними клієнтами є особи, які не входять до кооперативу.
<p>Приватне (приватно-орендне) підприємство: самостійний суб'єкт господарської діяльності, що має самостійний баланс, розрахунковий та інші рахунки в банках, укладає угоди, бути засновником або членом [29].</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ засновуються на власності фізичної особи; ▪ в процесі діяльності можуть використовуватися орендовані землі; ▪ основою метою діяльності є вирощування та переробка сільськогосподарської продукції; ▪ власник бере на себе всю відповідальність за негативні наслідки діяльності.
<p>Господарське товариство (підприємства чи інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами через об'єднання їхнього майна і участі в підприємницькій діяльності товариства для отримання прибутку) [29].</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ засновниками та учасниками товариства можуть бути суб'єкти господарювання, інші учасники господарських відносин, а також громадяни, які не є суб'єктами господарювання; ▪ можуть створюватися у вигляді акціонерних товариств, ТОВ, ТзОВ, повних та командитних товариств; ▪ відокремленість трудових відносин від відносин власності; ▪ використання найманої праці.
<p>Державне підприємство: самостійна господарська одиниця з правами юридичної особи, яка функціонує на основі державної форми власності в різних галузях сільського господарства [29]</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ базуються на повній або частковій державній формі власності; ▪ зорієнтовані не лише на виробничу діяльність, але й на забезпечення суспільних благ; ▪ досить часто виступають у вигляді провайдерів щодо приватного сектора

**Наукові підходи до змістовного наповнення понять “інституту”
та “інституції” в економічних дослідженнях**

“Інституція”		“Інститут”	
Автор	Зміст	Автор	Зміст
1	2	3	4
Веблен Т., [20, с. 202]	Результат процесів, які відбулися в минулому, і не відповідають вимогам сучасності; навички мислення.	Веблен Т., [20, с. 201-202]	Закріплення звичаїв і порядків у вигляді закону чи закладу.
Норт Д. [99, с. 11]	Правила гри в суспільстві, або, точніше, придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію у певне річище.	Норт Д. [99, с. 14-20]	Організації, тобто державні органи, політичні органи, партії, профспілки (все те, що формує стратегію та майстерність “правил гри”).
Остром Е. [218, с. 51]	Набір працюючих правил, для визначення того, хто має приймати рішення в певних сферах.	Чухно А. [191, с. 5]	Спосіб мислення і дій, втілений у соціальних звичаях, установленнях, правилах поведінки.
Фуруботн Е. та Ріхнер Р. [211, с. 10]	Набір формальних та неформальних правил, а також спонукальних заходів до їх дотримання.	Іншанков О., Фролов Д. [57, с. 61]	Абстрактно-функціональна модель конкретних організацій, що фіксує їх видовий статус і найзагальніші інституційні риси. Або це типові комплекси інституцій, які закріплюють статуси форм господарювання.
Саблук П. [136, с. 8]	Правила, формальні і неформальні зв'язки, обмеження, які структурують людську взаємодію, забезпечують регулювання життєвого простору.	Саблук П. [136, с. 8]	Організації, кодекси правил, установи, закони.
Лопатинський Ю. [79, с. 9]	Сукупності формальних або неформальних норм чи установок, яких дотримуються суб'єкти якого-небудь співтовариства.	Лопатинський Ю. [78, с. 33-34]	Писані та неписані норми і правила, що є умовами та передумовами прийняття рішень.
Шпикуляк О. [194, с. 162]	Правила, традиції, усталені стереотипи; умови ринку.	Шпикуляк О. [194, с. 162]	Утворення, які структурують економічну взаємодію агентів ринку.

Продовження додатку Д

1	2	3	4
Гайдай Т. [25, с. 64, 21]	Система норм і правил, що впорядковують і структурують соціально-економічну взаємодію економічних суб'єктів та соціальних груп.	Скидан О. [143, с. 39]	Стійкі та інертні утворення, які структурують та упорядковують людську діяльність.
Мороз О. [96, с. 111]	Процеси та явища, обумовлені основними потребами людини або ж інколи і організацій; інструмент регулювання основних потреб за умов обмеженості ресурсів та можливостей людини.	Мороз О. [96, с. 113-114]	Відносно усталені системи норм, що регулюють прийняття рішень, діяльність і взаємодію агентів та їх груп в контексті матриці існуючого інституціонального середовища.
Гриценко В. [31]	Основна форма соціального впорядкування певних груп індивідів, яка відіграє головну роль у визначенні їх місця в системі взаємовідносин щодо формування суспільного буття та складає ієрархічну систему взаємозв'язків функціональної структури суспільства.	Гриценко В. [31]	Система формальних і неформальних правил у суспільстві, а також суб'єкти господарювання.

Джерело: власні узагальнення.

**Інструменти підтримки підприємницької діяльності
у світовій практиці**

Країна	Інструменти	Характеристика
Великобританія	Захист інтересів дрібних підприємців	Надання допомоги в організації власної справи; отриманні субсидій, контрактів; навчання та консультування
	Підтримка підприємців-початківців	Оголошення конкурсів, за результатами яких підприємець отримує не лише престижне замовлення, але й визначену частку податкового фінансування власного проекту
	Програма розширення бізнесу	Впровадження зазначених програм для різних потреб, зокрема: відкриття власної справи; можливість працевлаштування безробітних та випускників. Тісна співпраця з дослідницькими центрами та спонсорськими організаціями.
	Програма гарантованого кредиту	
	Програма створення власної справи	
Програма “Молоді підприємці”	Розвиток інноваційного венчурного бізнесу; надання приміщення та обладнання для розвитку бізнесу молодим фахівцям;	
Німеччина	Програма “URBAN”	Сприяння розвитку підприємницької діяльності.
	Фонд “GERFO”	Сприяння розвитку сільської кредитної кооперації .
Франція	Twinning Light	Регіональні програми розвитку сільськогосподарських та несільськогосподарських видів діяльності у підприємстві
Іспанія		
Бельгія		
Білорусія		

Джерело: побудовано на основі [210].

**Аналіз посівних проц, валового збору та урожайності культур у сільських підприємницьких формуваннях
Житомирської області**

Культура	Посівна площа, тис. га			2012 р. до 2010 р., %	Валовий збір, тис.т			2012 р. до 2010 р., %	Урожайність, ц/га			2012 р.до 2010 р., %
	2010	2011	2012		2010	2011	2012		2010	2011	2012	
Зернові культури	381,2	394,1	400,6	105,1	1089,9	1507,2	1694,9	155,5	29,4	39,3	43,5	148,0
Озимі зернові	145,1	145,2	142,5	98,2	315,9	384,2	418,4	132,4	22,2	27,1	29,9	134,7
пшениця	98	98,6	95,5	97,4	242,8	301,7	320,6	132,0	25,3	27,1	29,9	118,2
жито	44,2	44,1	43,1	97,5	67,8	76,2	87,1	128,5	15,6	17,5	20,5	131,4
ячмінь	2,9	2,5	3,9	134,5	5,3	6,3	10,6	200,0	19,9	28,6	27,7	139,2
Ярі зернові	236,1	248,9	258,1	109,3	771,0	1123,0	1276,6	165,6	33,9	46,4	51,1	150,7
пшениця	22,4	23,4	17,8	79,5	54,5	56,3	44,4	81,5	24,6	24,5	25,8	104,9
ячмінь	55,6	42,6	33,4	60,1	123,2	96,5	92,8	75,3	22,9	23,5	28,5	124,5
овес	43,4	33,7	32,6	75,1	60,3	55,1	65,6	108,8	14,2	16,8	20,6	145,1
кукурудза на зерно	80,9	125,2	149,4	184,7	499,1	891,4	1045,2	209,4	62,3	72,4	72	115,6
Технічні культури	95,9	121,1	157,9	164,7	324,4	598,7	608,6	x	-	-	-	-
цукрові буряки	13,5	17,1	12,3	91,1	304,1	565,1	552,9	181,8	232,7	343,4	450,6	193,6
ріпак	16,1	25,2	25	155,3	20,3	33,4	55,2	271,9	14,3	14,5	22,6	158,0
льон-довгунець	0	0,4	0,8	x	0,0	0,2	0,5	x	0,8	5,5	7,3	912,5
Картопля і овочештанні культури	69,4	71,3	71,9	103,6	-	-	-	-	-	-	-	-
картопля	59,3	60,9	61,9	104,4	1166,2	1334,2	1343,9	115,2	196,8	219,2	217,5	110,5
Кормові культури	174	173,5	165,5	95,1	-	-	-	-	-	-	-	-
Всього за зазначеними категоріями	720,5	760	795,9	110,5	2580,5	3440,1	3647,4	141,3	x	x	x	x

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

**Структура виробництва основних видів продукції рослинництва
та тваринництва у розрізі підприємницьких формувань
і господарств населення Житомирської області**

Продукція	Рік						2012 р. до 2010 р.	
	2010		2011		2012		+/-	%
	тис.т	%	тис.т	%	тис.т	%		
РОСЛИННИЦТВО								
<i>Підприємницькі формування</i>								
Зернові культури	922,7	70,8	1335,1	66,4	1508,9	70,6	586,2	163,5
Цукрові буряки	277,9	21,3	520,6	25,9	515,3	24,1	237,4	185,4
Картопля	91,3	7,0	133,4	6,6	99,9	4,7	8,6	109,4
Овочі	11,3	0,9	20,1	1,0	11,7	0,5	0,4	103,5
Плоди та ягоди	0,2	0,0	0,5	0,0	0,3	0,01	0,1	150,0
Разом	1303,4	100,0	2009,7	100,0	2136,1	100,0	832,7	163,9
<i>Господарства населення</i>								
Зернові культури	164,2	11,0	172,1	10,3	186	10,7	21,8	113,3
Цукрові буряки	26,2	1,8	44,5	2,7	37,6	2,2	11,4	143,5
Картопля	1074,9	71,9	1200,8	71,9	1244	71,5	169,1	115,7
Овочі	198,1	13,3	215,8	12,9	230,5	13,3	32,4	116,4
Плоди та ягоди	31,4	2,1	36,1	2,2	41,4	2,4	10	131,8
Разом	1494,8	100,0	1669,3	100,0	1739,5	100,0	244,7	116,4
ТВАРИННИЦТВО								
<i>Підприємницькі формування</i>								
М'ясо (у забійній вазі)	8,3	4,9	8,7	5,1	8,9	5,1	0,6	107,2
у т.ч. свинина	3,1	1,8	3,6	2,1	3,7	2,1	0,6	119,4
Молоко	89,6	52,7	89,6	52,4	102,7	58,5	13,1	114,6
Яйця, млн.шт	69	40,6	69	40,4	60,2	34,3	-8,8	87,2
Разом	170	100,0	170,9	100,0	175,5	100,0	5,5	103,2
<i>Господарства населення</i>								
М'ясо (у забійній вазі)	39,4	4,2	40,2	4,2	41,4	4,1	2	105,1
у т.ч. свинина	18,8	2,0	21	2,2	21	2,1	2,2	111,7
Молоко	489,5	51,8	479,5	49,9	492,2	48,6	2,7	100,6
Яйця, млн.шт	396,7	42,0	420	43,7	459,2	45,3	62,5	115,8
Разом	944,4	100,0	960,7	100,0	1013,8	100,0	69,4	107,3

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

**Прибутковість (збитковість) виробничо-господарської діяльності сільських підприємницьких формувань
Житомирської області за 2010 – 2012 рр.**

Показник	Прибуток від реалізації продукції рослинництва на 1 га с.-г. угідь, грн					2012 р. до 2010 р.					Прибуток від реалізації продукції тваринництва на 1 га с.-г. угідь, грн					2012 р. до 2010 р.					Рівень рентабельності (збитковості) галузі рослинництва,%					2012 р. до 2010 р.					Рівень рентабельності (збитковості) галузі тваринництва,%					2012 р. до 2010 р.				
	Станом на 01.01																																							
	2010	2011	2012	+/-	%	2010	2011	2012	+/-	%	2010	2011	2012	+/-	%	2010	2011	2012	+/-	%	2010	2011	2012	+/-	%	2010	2011	2012	+/-	%										
ФГ	181,9	290,5	454,7	272,8	250,0	-13,9	-19,5	-18,7	-4,8	134,5	18,7	21,3	31,6	12,9		-2,7	-2,8	-1,8			0,9																			
ПП	273	555,6	451,2	178,2	165,3	-149	-148	-11,6	137,1	7,8	18,7	29,9	29,9	11,2		-14,5	-10,9	-1,3			13,2																			
СВК	10,8	6,9	6,9	-3,9	63,9	-19,8	19,27	-4,2	15,6	21,2	8,4	13,1	23,8	15,4		-6,1	-10,2	-2,9			3,2																			
ГТ	-28,6	206	194,1	222,7	-	678,7	-186	-87,7	-29,2	157,2	15,7	-1,7	11,8	12,3	14		-15,6	-12,7	-8,3			7,3																		
ДП	16,2	15,2	14,5	-1,7	89,5	-6,2	-15,2	-14,5	-8,3	>2,3 р.	3,2	-0,8	7,2	4		-15,2	-12,8	-16,2			-1																			

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Матриця розрахункових даних для багатфакторного кореляційно-регресійного аналізу оцінки впливу інституційних детермінантів на економічний стан сільських підприємницьких формувань Житомирської області, 2012 р.

№ п/п	Результативна ознака	Факторна ознака					
	Економічний стан підприємства (y)	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆
1	2	3	4	5	6	7	8
1	3	0,50	0,33	0,75	1,50	1,00	0,43
2	3	1,00	0,50	0,60	3,00	0,75	0,33
3	3	3,00	0,43	0,50	0,38	0,33	0,30
4	1	0,13	0,25	0,20	0,33	0,17	1,00
5	3	0,50	3,00	0,75	1,50	0,43	1,00
6	3	0,43	1,50	0,43	0,75	0,38	0,30
7	3	3,00	0,43	1,50	3,00	1,00	0,30
8	1	0,50	0,25	0,13	0,17	0,11	0,10
9	1	0,20	0,14	0,13	0,33	0,17	0,25
10	3	3,00	0,60	0,30	0,75	0,38	0,43
11	4	4,00	0,44	0,40	1,00	2,00	0,67
12	1	0,14	0,20	0,33	0,13	0,17	0,25
13	3	0,43	0,50	0,38	0,33	1,00	1,50
14	1	0,50	0,11	0,10	0,33	0,13	0,25
15	1	1,00	0,13	0,33	0,14	0,25	0,10
16	3	1,00	0,33	0,50	0,38	0,75	3,00
17	3	3,00	0,50	0,38	0,33	1,50	0,43
18	1	0,13	0,20	0,17	0,33	0,50	0,14
19	1	0,50	0,10	0,14	0,11	0,20	0,10
20	3	0,43	0,33	0,43	0,50	0,38	0,43
21	1	1,00	0,10	0,13	0,25	0,20	0,14
22	1	0,20	0,14	0,33	0,17	0,25	0,11
23	3	3,00	0,43	0,50	1,00	0,60	0,75
24	1	0,13	0,20	1,00	0,11	0,10	0,14
25	3	0,60	0,75	0,43	0,38	1,00	3,00
26	1	0,20	0,11	0,13	0,17	0,50	1,00
27	5	2,50	0,56	0,83	1,25	1,00	5,00
28	1	0,20	0,13	0,11	0,10	0,33	0,25
29	1	0,33	0,14	0,10	0,17	0,25	0,50
30	3	1,00	1,50	0,30	0,50	0,75	0,38
31	4	0,44	0,57	0,67	1,33	0,80	2,00
32	1	0,20	1,00	0,11	0,25	0,17	0,14
33	3	1,00	0,50	0,75	0,30	0,30	0,30
34	3	0,33	0,30	0,75	0,50	0,43	0,60
35	1	0,11	0,10	0,14	0,25	0,17	0,13
36	4	0,80	1,33	0,57	2,00	0,44	0,67
37	3	0,43	0,38	0,33	0,75	1,50	0,30
38	4	4,00	0,44	0,50	1,33	0,67	0,80

Продовження додатку К

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
39	4	0,40	0,50	0,57	0,44	0,80	1,33
40	4	1,00	0,40	4,00	1,33	0,44	2,00
41	1	0,11	0,17	1,00	0,10	0,14	0,17
42	5	1,00	1,67	0,83	0,71	2,50	0,56
43	1	0,17	0,14	0,25	0,17	0,50	0,13
44	1	0,14	1,00	0,33	0,50	0,17	0,10
45	4	0,80	4,00	0,57	2,00	0,67	0,44
46	3	1,00	0,75	3,00	0,50	0,60	0,33
47	4	0,57	4,00	1,33	0,67	0,50	1,00
48	5	1,67	0,50	2,50	0,63	1,00	0,56
49	4	0,57	0,80	4,00	2,00	0,67	0,50
50	4	0,50	4,00	2,00	0,80	0,44	1,00
51	1	0,33	0,10	0,25	0,50	0,17	0,11
52	1	0,50	1,00	0,25	1,00	0,50	1,00
53	4	1,33	0,50	0,67	2,00	0,80	0,44
54	3	1,50	0,30	3,00	0,33	0,38	0,50
55	4	2,00	0,50	1,33	4,00	0,80	0,57
56	3	0,38	1,00	0,60	0,43	0,33	0,30
57	1	0,33	0,10	0,25	0,11	0,17	0,14
58	3	0,50	1,50	0,43	1,00	0,75	0,38
59	3	0,33	0,60	0,30	0,30	0,30	0,30
60	3	1,50	0,30	0,30	3,00	0,33	0,30
61	1	0,20	0,50	0,25	0,17	0,14	0,11
62	3	0,75	1,50	0,50	1,00	1,50	0,33
63	1	0,20	0,10	0,10	0,13	0,11	0,10
64	3	1,50	0,50	0,60	1,00	0,75	0,30
65	1	0,20	0,11	0,25	0,50	0,33	0,14
66	5	1,67	1,00	0,50	0,71	2,50	0,83
67	1	0,10	0,10	0,10	0,10	0,20	0,10
68	1	0,20	0,13	0,11	0,33	0,14	0,10
69	5	5,00	0,63	1,00	1,25	1,67	2,50
70	1	0,13	0,17	0,20	0,11	0,33	0,10
71	1	0,20	0,25	1,00	0,33	0,11	0,14
72	3	0,38	3,00	0,60	0,33	0,43	0,50
73	3	1,50	0,30	0,33	0,30	0,30	0,30
74	1	0,50	0,14	0,25	0,11	0,13	0,20
75	3	1,50	0,38	0,50	0,60	0,75	0,30
76	1	0,17	0,10	0,14	0,50	1,00	0,11
77	5	2,50	0,71	1,00	0,63	0,56	1,25
78	1	0,50	0,14	0,10	0,20	0,50	1,00
79	4	2,00	0,67	1,33	4,00	0,50	0,57
80	3	3,00	0,33	0,60	1,00	0,75	0,38
81	1	0,50	0,11	0,20	0,33	0,17	0,14
82	3	0,33	0,38	0,75	1,50	3,00	0,38

Продовження додатку К

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
83	1	1,00	0,20	0,50	0,13	0,14	0,33
84	3	1,50	0,50	1,00	0,60	0,75	0,30
85	5	1,00	1,67	1,25	0,56	0,83	2,50
86	5	0,71	2,50	1,67	0,63	1,25	0,50
87	3	0,60	1,50	3,00	0,38	0,50	1,00
88	4	0,50	1,33	4,00	2,00	0,67	0,44
89	3	1,50	0,38	0,30	0,60	0,30	0,43
90	4	0,40	0,57	2,00	4,00	0,67	1,33
91	3	1,00	0,30	3,00	1,50	0,38	0,33
92	5	5,00	0,71	0,83	0,50	0,63	1,67
93	3	0,60	1,50	0,50	0,33	1,00	0,30
94	1	0,20	0,13	0,33	0,50	0,25	0,17
95	3	0,43	1,00	0,30	1,50	0,50	0,33
96	4	0,44	0,40	0,40	2,00	0,67	1,00
97	3	1,50	0,38	1,00	0,50	0,60	0,75
98	1	0,20	1,00	0,33	0,14	0,20	0,10
99	4	1,33	0,80	4,00	1,00	0,67	0,57
100	1	0,20	0,11	0,14	0,50	0,17	0,10
101	3	1,00	0,33	0,43	0,38	0,75	0,50
102	1	0,11	1,00	0,10	0,13	0,20	0,17
103	3	0,38	0,30	0,75	0,43	1,50	0,30
104	1	0,25	0,11	0,17	0,20	0,14	1,00
105	5	1,00	1,67	1,25	5,00	0,83	0,56
106	1	0,13	0,50	0,20	0,25	0,14	0,11
107	1	0,50	0,25	0,11	0,14	0,17	0,20
108	3	0,60	1,50	3,00	0,75	0,50	0,30
109	3	0,50	0,38	1,50	0,75	3,00	0,33
110	1	0,10	0,20	0,17	0,11	0,14	0,25
111	4	4,00	0,44	0,40	0,67	0,80	1,00
112	1	0,33	0,20	1,00	0,50	0,25	0,11
113	3	0,50	0,30	1,00	0,60	0,43	1,50
114	4	4,00	0,44	0,57	0,67	1,33	0,80
115	4	0,57	1,33	2,00	1,00	0,50	0,67
116	4	0,80	0,50	0,40	4,00	1,33	0,57
117	4	4,00	0,50	0,40	1,33	0,67	1,00
118	1	1,00	0,13	0,17	0,11	0,10	0,20
119	1	0,25	0,10	0,10	0,11	0,50	0,17
120	3	3,00	0,33	0,60	1,00	0,60	0,50
121	5	2,50	0,63	0,83	1,25	1,67	0,50
122	5	1,67	0,63	5,00	0,83	0,50	0,56
123	3	0,75	1,00	0,38	0,50	0,43	0,33
124	3	1,00	1,50	0,43	3,00	0,50	0,60
125	1	0,11	0,13	0,20	0,25	0,33	0,50
126	4	4,00	0,57	2,00	1,00	0,80	0,67
127	1	0,33	1,00	0,11	0,50	0,17	0,20

Продовження додатку К

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
128	4	0,50	0,40	0,40	0,67	1,33	0,50
129	3	3,00	0,60	0,75	0,43	1,00	0,30
130	4	0,57	0,67	4,00	2,00	1,33	0,40
131	3	0,75	0,33	1,50	3,00	0,43	0,50
132	5	2,50	1,67	5,00	0,83	1,25	0,50
133	3	1,00	0,60	0,50	0,43	1,50	0,30
134	1	0,33	0,13	0,25	0,11	0,17	0,10
135	3	0,60	1,50	0,30	0,43	3,00	0,33
136	1	0,50	0,11	1,00	0,20	0,25	0,14
137	1	0,25	0,14	0,10	0,33	0,50	0,11
138	1	0,50	0,10	0,13	0,25	0,14	0,17
139	5	1,00	5,00	0,71	0,83	1,25	2,50
140	3	0,33	1,00	0,60	1,50	0,38	0,50
141	5	0,56	2,50	5,00	1,00	0,63	0,50
142	3	0,43	0,30	1,50	0,50	0,38	1,00
143	1	0,14	0,20	0,17	0,50	0,33	0,25
144	3	3,00	0,30	3,00	3,00	0,30	0,30
145	1	0,17	0,10	0,33	0,50	0,25	0,13
146	1	0,25	0,11	0,13	1,00	0,20	0,10
147	3	1,50	0,38	1,00	0,50	0,60	0,75
148	1	1,00	0,20	0,50	0,13	0,25	0,10
149	4	0,57	1,33	0,40	0,80	1,00	0,67
150	1	1,00	0,11	0,50	0,33	0,14	0,17
151	3	1,00	0,75	0,50	3,00	0,38	0,60
152	3	0,75	0,30	1,50	1,00	0,50	0,60
153	1	0,50	0,25	0,10	1,00	0,13	0,11
154	1	0,13	0,10	0,17	0,14	0,11	0,25
155	4	0,50	1,33	0,44	0,57	1,00	0,40
Разом	406	154,3	105,5	132,6	131, 6	97,0	87,6

Джерело: власні дослідження.

Програми та напрями державної підтримки сільських підприємницьких формувань у Житомирській області

Джерело: побудовано за даними Департаменту агропромислового розвитку Житомирської області.

АНКЕТА

соціологічного опитування суб'єкта підприємницької діяльності у сільській місцевості

1. До якої організаційно-правової форми господарювання належить Ваше підприємство?

- фермерське господарство с.г. виробничий кооператив
 приватне підприємство державне підприємство
 господарське товариство
 інше (_____).

2. Ваше підприємницьке формування було створено на основі:

- реорганізації КСП;
 власної ініціативи;
 злиття або поглинання підприємств;
 купівлі у попереднього власника;
 інше (_____).

3. Вкажіть основні види діяльності, якими займається Ваше підприємницьке формування:

- рослинництво; тваринництво;
 переробка сільськогосподарської продукції; надання послуг;
 реалізація продукції; інше _____.

4. Чи зорієнтоване Ваше підприємство на впровадження альтернативних (нетрадиційних) видів зайнятості?

- так, вже займаємося; ні;
 ні, але збираємося впроваджувати у перспективі;
 інше _____.

5. Якщо Ваше підприємство розвиває або збирається розвивати альтернативні види зайнятості, то вкажіть, будь-ласка, які саме?

<i>Вирощування/збір/розведення:</i>	<i>Відкриття:</i>
лікарські трави	магазин, кіоск
гриби (на промисловій основі)	Аптека
дикоростучі ягоди (чорниця, ожина тощо)	перукарня, косметологічний салон
коні	Фотоательє
страуси	бібліотека
хутрове звіроводство	ресторан, кафе, їдальня
квіти	рибний /ковбасний /сирний цех
перепели	цех з виробництва меблів
соя, ріпак	олійний цех
<i>Послуги:</i>	
сільський зелений туризм	консалтинг, комп'ютерні послуги
соціальна допомога особам з обмеженими можливостями та особам похилого віку, догляд за дітьми	ремонт побутової техніки, автомобілів, обладнання
фельдшерсько-акушерський пункт	польові механізовані роботи
пункт ветеринарної медицини	аматорське, спортивне рибальство, полювання, верхова їзда
будівництво	оренда приміщень
вивіз та утилізація сміття	санаторно-курортне лікування,
транспортні перевезення	навчання народним промислам
Інше _____	

6. Які основні причини прийняття рішення про впровадження альтернативних видів зайнятості на Вашому підприємстві. (У випадку, якщо така діяльність не здійснюється, вкажіть, що може бути причиною її майбутнього впровадження)

- використання податкових пільг для розвитку нових галузей;
 зменшення залежності від переробних підприємств та посередників;
 уникнення сезонності виробництва;
 наявність вільних фінансових ресурсів;
 бажання урізноманітнити свою діяльність;
 можливість додаткового заробітку;
 вихід на ринок з новим товаром;
 забезпечення непрацюючого сільського населення робочими місцями;
 сприяння закріпленню молоді на селі;
 власна ініціатива до розвитку соціальної інфраструктури;
 інше _____.

7. Чи допомагають Вам у здійсненні підприємницької діяльності члени родини? так; інколи; ні.

8. Чи забезпечуєте Ви робочими місцями сільських жителів?

- так; лише на період виконання сезонних робіт; ні.

9. Визначте за наведеними характеристиками економічний стан Вашого підприємства:

- успішний; стабільний; важко оцінити;
 задовільний; незадовільний; проблемний.

10. Яке з джерел фінансових ресурсів було використано Вами при започаткуванні підприємницької діяльності в сільській місцевості?

- власні кошти; кредити кредитних спілок;
 банківській кредити; кошти запозичені у знайомих;
 державні асигнування, субсидії; інше _____.

11. Вкажіть, яку частину обігових коштів Вашого підприємства складають кредитні ресурси:

- не користуємося кредитами; від 51 до 75%;
 до 25%; більше 75%.
 від 26 до 50%;

12. Оберіть із наведених варіантів канали реалізації продукції виробленої на Вашому підприємстві та вкажіть відсоток їх питомої ваги у загальному обсязі реалізації:

- ринок (____%); власні потреби (____%); експорт (____%);
 фірмовий магазин (____%); заклади громадського харчування (____%);
 працівникам в рахунок оплати праці (____%); пайовикам, в рахунок орендної плати (____%); державні організації (____%); переробні підприємства (____%); сільське населення (____%).

13. Оцініть економічного стану підприємницьких формувань та визначте ступінь впливу основних інституційних детермінантів на їх розвиток: (10 відповідатиме значення найбільш важливого чинника; 1 – найменш важливого)

Оцінка економічного стану підприємства	Бальна оцінка чинників інституційного середовища (від 1 до 10)	Детермінанти інституційного впливу
5 – успішний		Доступ до інформаційно-консультаційних послуг
		Законодавчі новації уряду
4 – стабільний		Фінансово-кредитне забезпечення
		Тінізація доходів
3 – задовільний		Випадки хабарництва при отриманні дозвільних документів
		Державна підтримка
2 – проблемний		Економічна свобода і вільний вибір напрямів господарювання
		Трансакційні витрати
1 - незадовільний		Порушення ринкових правил гри
		Невизначеність політичної та соціально-економічної ситуації

14. Проранжируйте, які з наведених проблем на Вашу думку є основними перешкодами у розвитку підприємницької діяльності у сільській місцевості. (1 відповідатиме значення найбільш важливого чинника; 11 – найменш важливого)

- неврегульованість законодавчої бази;
- відсутність інформації стосовно реєстрації підприємницької діяльності;
- складність механізму фінансово-кредитного забезпечення;
- податкова політика, що призвела до тінізації підприємництва;
- зтяжні процедури державної реєстрації;
- висока конкуренція;
- хабарництво при отриманні дозвільних документів;
- часті перевірки господарської діяльності з боку контролюючих органів;
- несприятлива політична та економічна ситуація в країні;
- відсутність чітких “правил гри” на ринку;
- інше _____.

15. Чи згодні Ви з такими твердженнями:

(поставте відмітку в одному із полів таблиці напроти кожного з тверджень)

Твердження	Згоден	Не згоден	Частково згоден	Частково не згоден
Сільське підприємництво не має жодної перспективи у своєму розвитку, майбутнє – за агрохолдингами.				
Сільське підприємництво – це світовий досвід для України у збереженні сільського господарства та відродженні села.				
Політика і законодавство є сприятливими для розвитку підприємництва у сільській місцевості, необхідно тільки організувати процес.				
Перспектива розвитку підприємництва можлива за умов перегляду політики та законодавства.				
Підприємництво є перспективним варіантом для сільського населення у самозайнятості та отримання прибутків				

16. Чи є Ви власником земельного паю (ділянки)?

- так; ні, всі землі взято в оренду.

17. Якщо Ви орендуєте землі, то вони мають площу _____ тис. га і їх вартість за 1 га становить _____ грн.

18. Вкажіть скільки часу та коштів Ви витратили на започаткування підприємницької діяльності:

	<i>Тривалість (днів)</i>	<i>Вартість (грн.)</i>
Процедура реєстрації:		
- підготовка всіх необхідних документів від підприємця		
- внесення у Єдиний Державний Реєстр відомостей про підприємство		
- отримання Свідоцтво про реєстрацію		
- отримання акту на земельну ділянку		
Отримання дозволів:		
- пожежна служба		
- санепідемстанція		
- отримання ліцензії		
- ДАІ		
- служба землевпорядкування		
Започаткування діяльності за декларативним принципом		

19. Скільки разів за рік на Вашому підприємстві проводяться перевірки різних контролюючих інститутів?

<i>Контролюючий інститут</i>	<i>Кількість (од.)</i>	<i>Тривалість (днів)</i>
Податкова адміністрація		
Управління в справах прав споживачів		
Санітарно-епідеміологічна станція		
Пожежна служба		
Інспекція з контролю за цінами		
Екологічна інспекція		
Управління Держкомзему		
Інспекція з енергетичного нагляду		
Управління Пенсійного фонду		
ДАІ		
Комітет ветеринарної медицини		
Служба з карантину рослин		

20. Як Ви вважаєте, діяльність інститутів держави є настільки недосконалою, що вони виступають швидше як бюрократичні бар'єри, а не регулюючі інстанції

так; ні; важко відповісти.

21. Вкажіть, яка частка прибутку витрачається Вами на здійснення неофіційних платежів _____ %:

з них пов'язані з розвитком галузі рослинництва _____ % та галузі тваринництва _____ %.

22. Зазначте, які з наведених елементів трансакційних витрат притаманні Вашому підприємницькому формуванню та визначте яка їх частка у структурі прибутку галузі тваринництва:

Відповідь	Елементи трансакції	Етапи підприємницької діяльності
	Пошук інформації	9) маркетинг (пошук ринку та вихід на нього); _____ % 10) розробка нових проектів; _____ % 11) пошук необхідних ресурсів; _____ % 12) логістика (пошук партнерів). _____ %
	Ведення переговорів	7) розробка бізнес-плану; _____ % 8) підготовка та навчання персоналу; _____ % 9) відношення з діловими партнерами. _____ %
	Витрати виміру товарів чи послуг	9) забезпечення та вимірювання якості продукції; _____ % 10) витрати конкурентної боротьби; _____ % 11) витрати на безпеку підприємства; _____ % 12) екологічна безпека. _____ %
	Витрати специфікації і захисту прав власності	9) отримання права власності; _____ % 10) ліцензування, сертифікація; _____ % 11) оплата послуг представників державної сфери; _____ % 12) оплата юридичних послуг та аудиторських перевірок. _____ %
	Витрати опортуністичної поведінки	5) витрати при командній роботі; _____ % 6) витрати на ресурс, яким володіє ринковий агент, і ціна на який не є фіксованою. _____ %

23. Які неформальні зв'язки з посадовими особами державних інститутів Ви вважаєте важливими для здійснення підприємницької діяльності

Інститути держави	Дуже важливі	Важливі	Не важливі
Податкова адміністрація			
Управління в справах прав споживачів			
Санітарно-епідеміологічна станція			
Пожежна служба			
Інспекція з контролю за цінами			
Екологічна інспекція			
Інспекція з енергетичного нагляду			
Управління Пенсійного фонду			
ДАІ			
Управління Держкомзему			
Комітет ветеринарної медицини			
Служба з карантину рослин			

24. Прокоментуйте, які заходи має здійснити держава у сфері регулювання та підтримки підприємницької діяльності в сільській місцевості?

25. Який напрям державної підтримки найбільше впливає на розвиток сільського підприємництва:

- формування інфраструктури підтримки і розвитку підприємництва, організація державної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів підприємництва у сільській місцевості;
- встановлення системи пільг для суб'єктів сільського підприємництва;
- запровадження спрощеної системи оподаткування, бухгалтерського обліку та звітності;
- фінансово-кредитна підтримка підприємництва;
- залучення суб'єктів підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення поставки продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб.

26. Проранжируйте перелічені форми державної підтримки, які сприяють розвитку підприємницької діяльності в сільській місцевості, в порядку їх значущості для Вас. (17 відповідатиме значення найбільш важливій формі; 1 – найменш важливій)

Відповідь	Форма підтримки
	лізинг обладнання або техніки
	пільгове кредитування
	будівництво й передача у користування виробничих потужностей
	пільговий режим оподаткування
	компенсація відсоткової ставки від кредитів наданих банками, кредитними спілками
	упорядкування системи контролю і перевірок підприємницьких формувань, захист прав підприємців від чиновничого рекету
	забезпечення соціальної безпеки (боротьба з кримінальним рекетом)
	науково-технічна підтримка
	пільгове кредитування високоефективних інвестиційних проектів, зв'язаних з державними інтересами.
	бюджетні позики, субсидії
	забезпечення державним замовленням
	стимулювання зв'язків між великими і малими підприємствами на засадах франчайзингу
	інформаційно-маркетингове забезпечення (центри по вивченню внутрішнього і зовнішнього ринків, організація ярмарок, виставок-продаж).
	розгортання консалтингу і аудиту
	пропагандистська підтримка
	соціальна реклама
	інше

27. Якщо Ваше підприємницьке формування отримувало державну підтримку, то чи вважаєте її достатньою?

так; ні; важко відповісти.

28. По якій із зазначених державних програм Ваше підприємницьке формування отримувало асигнування?

розвиток тваринництва; компенсація вартості техніки;
 розвиток рослинництва; компенсація відсоткової ставки з кредитом;
 інше (_____).

29. У випадку якщо Ви отримували підтримку з боку держави, оцініть, будь ласка, механізм її дії:

(*Рекомендація:* оцінка здійснюється за 5 бальною шкалою; відтак, 1 бал відповідає значенню жодної користі, 2 бали – слабкій, 3 бали – середній, 4 бали – достатній, 5 балів – дуже ефективно).

Показник	Оцінка				
	1	2	3	4	5
Надання грантів					
Майнова підтримка					
Діяльність бізнес-інкубаторів					
Надання податкових пільг					
Інформаційно-консультаційна підтримка					
Субсидування					
Діяльність фондів підтримки підприємництва					
Надання гарантій у кредитуванні					
Забезпечення державного замовлення					

30. Чи є забезпеченим Ваше підприємницьке формування належно підготовленим управлінським персоналом?

так; ні;
 частково, оскільки в управлінні задіяні члени родини, серед яких не всі мають вищу освіту.

31. Перерахуйте та прокоментуйте, які з наведених інституції Ви використовуєте або яких дотримуетесь у веденні підприємницької діяльності?

традиції _____;

звичай _____;

культура _____;

норми _____;

правила _____;

обмеження _____;

закони _____.

32. Які з перелічених інституцій діють на Вашому підприємстві:

(Рекомендація: зазначте вид та підкресліть підвид)

- екологічні: права власності на природні ресурси;
законодавчі акти, що регулюють питання охорони
навколишнього природного середовища;
впровадження державних органів щодо вирішення
екологічних проблем.
- економічні: законодавчі акти, що регулюють економічні відносини;
права власності на засоби виробництва;
впровадження державних органів щодо вирішення
економічних проблем;
інструкції.
- суспільно-політичні:
законодавчі акти, що регулюють суспільно-політичні
відносини;
нормативні документи суспільно-політичних організацій;
інструкції органів самоврядування.
- неформальні: мораль та етика;
ділова культура;
звичаї та традиції;
морально-етичні цінності;
практика господарювання;
менталітет

33. Чи залучаєте Ви до своєї підприємницької діяльності молодь?

- так; ні.

34. Які з наведених екологічних напрямів використовує Ваше підприємницьке формування у виробництві продукції. Дайте оцінку можливості його впровадження

Напрямок	Позитивна оцінка	Негативна оцінка
Розвиток екологічного землеробства		
Застосування новітніх екологічнобезпечених технологій		
Використання екологічнобезпеченої сировини		
Часткова відмова від використання хімічних препаратів		
Екологічнобезпечене пакування продукції		
Використання фітопрепаратів		
Відмова від використання кормових добавок для тварин		

35. Чи виконуєте Ви суспільні функції пов'язані з участю у організаціях, об'єднаннях, партіях, профспілках:

- так; ні.

36. Як би Ви оцінили діяльність громадських об'єднань підприємців (асоціацій, спілок, профспілок і т.д.), які діють у Вашому районі?

- діяльність є помітною та впливовою;
 створені для реалізації політичних амбіцій лідерів;
 на розвиток підприємницької діяльності впливу не здійснюють.
 інше _____.

37. Вкажіть, з якими із перелічених інфраструктурних елементів Ви здійснюєте співробітництво?

Відповідь	Елементи інфраструктури
	МАРКЕТИНГОВА ІНФРАСТРУКТУРА
	агроварна біржа
	сільськогосподарський обслуговуючий кооператив
	оптовий продовольчий ринок
	виставка, ярмарка, аукціон
	торги
	організації споживчої кооперації,
	підприємства роздрібно торгівлі
	ФІНАНСОВО-КРЕДИТНА ІНФРАСТРУКТУРА
	кредитна спілка
	кооперативні і комерційні банки
	агропромислова фінансова група
	страхова компанія
	ІНФОРМАЦІЙНО-КОНСУЛЬТАЦІЙНА ІНФРАСТРУКТУРА
	інформаційно-консультаційний центр
	науково-дослідницький центр
	аудиторська компанія
	консалтингова фірма
	АГРОСЕРВІСНА ІНФРАСТРУКТУРА
	ремонтно-технічна станція
	центр агротехнічного обслуговування
	ветеринарна служба
	служба захисту рослин
	водопостачання
	склади
	фірми транспортного обслуговування
	дорожні і будівельні організації.
	ІННОВАЦІЙНА ІНФРАСТРУКТУРА
	інноваційний центр
	технопарк
	бізнес-інкубатор
	інноваційний кластер
	СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА
	їдальні, кафе, буфети
	лікарні, поліклініки, медпункти
	власні житлові будинки, заклади побутового обслуговування
	школи, професійно-технічні училища, курси підвищення кваліфікації
	дитячі дошкільні заклади, бібліотеки, клуби
	бази та будинки відпочинку

38. Чи берете Ви участь у релігійних заходах?

завжди; інколи; ніколи.

39. Оберіть, у яких з наведених варіантів у розвитку культурно-дозвільної діяльності в сільській місцевості та збереженні традиційної культури населеного пункту Ви берете участь:

- розвиток закладів культури та впровадження нових форм їх діяльності;
- сприяння широкому доступу до зазначених закладів сільських жителів з наданням пільг малозабезпеченим верствам;
- збереження та активне пропагування історико-культурної спадщини сільських територій;
- розвиток декоративно-ужиткового мистецтва (вишивання картин, гончарство, різьба по дереву, розпис виробів, виготовлення виробів з лози) та проведення культурно-мистецьких виставкових заходів;
- розвиток сільського зеленого та аграрного туризму, народних промислів;

виконання державних, регіональних та місцевих програм у сфері культури в частині обслуговування сільського населення.

40. Вкажіть, які три першочергові проблеми підприємницького формування Ви почали б вирішувати за сприятливих умов?

1. _____
 _____;
 2. _____
 _____;
 3. _____
 _____.

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО СІЛЬСЬКЕ ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ ФОРМУВАННЯ

Назва підприємства _____

Адреса підприємства _____

Телефон /факс /e-mail _____

Підприємство було засноване у _____ році.

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО КЕРІВНИКА (ВЛАСНИКА)

Ваша стать: чоловік
 жінка

Ваш вік: до 25 років 46 – 55 років
 26 – 35 років 56 – 65 років
 36 – 45 років старше 66 років

Ваша освіта: середня (10-11 класів)
 середня професійна
 середня спеціальна
 неповна вища
 повна вища
 маю 2 і більше освіти (за спеціальністю _____)
 маю науковий ступінь

Вкажіть, будь ласка, Ваш загальний трудовий стаж роботи в сільському господарстві _____ р.

з нього присвячено підприємництву в сільській місцевості _____ р.

Ваша посада _____

Соціальний статус _____

Ви проживаєте в сільській місцевості? Так Ні

Щиро дякуємо Вам за витрачений час, повні та відверті відповіді!